

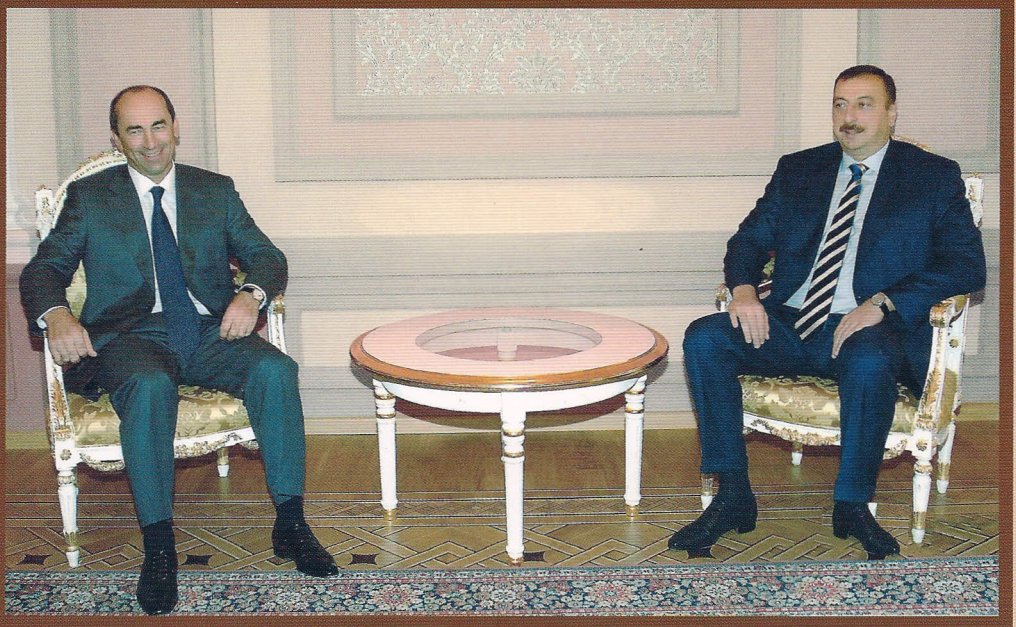

Avrasya Bir Vakfı
Avrasya Stratejik
Araştırmalar Merkezi

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

19

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

İNSANLIĞA KARŞI ŞUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ
ANKARA Sonbahar 2005, Sayı: 19

FİYATI: 7.75 YTL (7.750.000 TL)

İNSANLIĞA KARŞI ŞUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ GÜNLÜK HABER BÜLTENİ

Türk-Ermeni İlişkilerinde Son Durum...

Ermenistan'ın İç ve Dış Politikasındaki Son Gelişmeler...

Ermeni Diasporası'nın Faaliyetleri

Yerli ve Yabancı Basındaki Son Haberler...

Brandenburg Eyaleti, önümüzdeki ders yılından itibaren tarih ve Ermeni soykırımına yer verecek. Eyalet Eğitim Bakanlığı'nın 15 gün yapılan kabine toplantısında, öğretmenlere sunulan programı içeriğini tanıttı. Rupprecht, Türk devletinin yenilgisinde soykırımı programa koyan Brandenburg Eyaleti, Türk hükümeti'nin gösterdiği tepki üzerine müfredattan çıkarmıştı.

www.hurriyetim.com.tr/haber/0...sid=3@nvid=606903,00.asp

ESSİZLİK BOZULACAK

Lozan Antlaşması'nın yıldönümünde Türklere müzakereler için izin verildi. Port Meydanı'nda gösteri yapmaları için izin verildi. Antlaşma'nın 82. yıldönümü nedeniyle tüm hazırlıklarının...

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

Sonbahar 2005, Cilt 5, Sayı 19

SAHİBİ

Avrasya-Bir Vakfı adına Şaban GÜLBAHAR

EDİTÖR

E. Büyükelçi Ömer E. LÜTEM
(İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı)

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Yıldız DEVECİ

ABONE SORUMLUSU

ASAM Kitap Dağıtım

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

-
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun)	Prof. Dr. Hasan KÖNİ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi, Malatya)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi, Konya)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü ve Atatürk Üniversitesi, Erzurum)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Türk Tarih Kurumu Başkanı)	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi-Yazar)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi, Elazığ)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi, Erzurum)	
-

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Moskova)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Prof. Erich FEIGL (Tarihçi)	Prof. Dr. Stanford J. SHAW (Bilkent Üniversitesi, Ankara)
Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)	

Ermeni Araştırmaları yılda dört kez, İlkbahar, Yaz, Sonbahar ve Kiş olarak yayınlanır.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış uç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayınlanır ya da yayınlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

AVRASYA BİR Vakfı

ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi)

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara

Tel:0.312. 491 60 70 Fax: 0.312. 491 60 99

www.avsam.org

İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü

Konrad Adenauer Cad., No.61, 06550, Yıldız-ankaya, Ankara

Tel:0.312.491 60 70 Fax: 0.312. 491 70 13

<http://www.eraren.org>

Elektronik Posta: info@eraren.org

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni: GRAFT Reklam ve İletişim Hizmetleri, graft.com.tr

Tel:0.312 468 2795, Fax: 0.312 468 5874, bilgi@graft.com.tr

Baskı: Umut Tanı Sağlık Matbaa Turizm İnaşat San. ve Tic. A.ř.

Saner Basım Sanayii , Ostim Org. San. Bl. Turan iğdem Cad. No:15

Yenimahalle /ANKARA Tel: 0.312 385 91 03 (pbx)

Yurtiçi Abone creti: 25 YTL

Aşağıdaki banka hesap numarasına ödeme yapabilirsiniz:

YTL-304400-2001540, döviz TH-4001541, Vakıflar Bankası, Yıldız Şubesi, Ankara

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayınlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Dergi sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Kapak:

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Ermenistan Devlet Başkanı Robert Koçaryan

BDT Kazan Toplantısı 27 Ağustos 2005

Editorün Notu	4
MAKALELER	
<i>Olaylar ve Yorumlar</i>	7
Ömer Engin LÜTEM	
<i>Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı mı ?</i>	38
Guenter LEWY	
<i>Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri</i>	51
Doç Dr. Birsen KARACA	
<i>Ermenistan-Gürcistan İlişkileri</i>	62
Kamil AĞACAN	
<i>Bir Fikir Özgürlüğü Sorunsalı Olarak Massachusetts Davası</i>	83
Mustafa Serdar PALABIYIK	
<i>Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı</i>	103
Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ	
ÖDÜL	
ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Yüksek Ödülü	124
KONFERANSLAR	
<i>Osmanlı İmparatorluğunda Soykırım, 1915/16: Ermenilere, Süryanilere, Asurilere</i>	130
<i>ve Keldanilere Doksan Yıllık Mezalimin İnkârı 15 Kasım 2005, Stokholm</i> (Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK)	
<i>Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi Ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu</i>	134
<i>23-25 Kasım 2005, Ankara, Gazi Üniversitesi,</i> (Yıldız DEVECİ)	
<i>"Tarihte Türkler-Ermeniler Ve Gerçekler" Sempozyumu 3-4 Aralık 2005, Bodrum</i>	139
(Yıldız DEVECİ)	
<i>"Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler" Sempozyumu, İstanbul, İTÜ, 15-16 Aralık 2005</i>	144
(Yıldız DEVECİ)	
KİTAP TAHLİLİ	
Dr. Erdal İter : Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Silâhlanma	152
<i>Faaliyetleri Ve Milli Mücadele'de Ermeniler</i> (Yıldız DEVECİ)	
Prof. Dr. Kemal Çiçek : Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917	156
(Mustafa Serdar PALABIYIK)	
Hasan Dilan : Ermeni Olayları Ve Fransız Diplomatik Belgeleri	162
(Musa GÜRBÜZ)	
BELGELER	167

EDITÖRÜN NOTU

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 2001 yılı başından bu yana Ermeni sorunu, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile Ermenistan-Azerbaycan ilişkileri ve çeşitli ülkelerdeki Ermeni diasporaları hakkında yoğun çalışmalar yürütmüş, başta Ermeni Araştırmaları Türkiye Kongreleri olmak üzere bir çok toplantı düzenlemiş ve bir çok toplantının düzenlenmesine yardımcı olmuştur.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü 2001 yılı Mayıs ayından beri "Ermeni Araştırmaları" dergisini çıkarmıştır. Halen 19 sayı yayınlanmış olan bu dergideki yazıların toplamı yaklaşık 3500 sayfa tutmaktadır.

Enstitümüz 2002 yılı sonundan beri "Review of Armenian Studies" başlığını taşıyan ve halen 10. sayıya ulaşmış bulunan İngilizce bir dergi çıkarmaktadır. Bu dergideki yazıların toplamı ise 950 sayfa kadardır.

Enstitü son olarak 2004 yılı Haziran ayından bu yana haftanın her iş gününde, Türkçe ve İngilizce bölümleri olan, bir "Günlük Bülten"i e-mail olarak 2000'i aşan kişiye göndermektedir. Bu bülten her gün Enstitünün İnternet Sitesinde de yayınlanmaktadır.

Bu vesileyle gerek "Günlük Bülten" ve gerek iki derginin Türkiye'de bir benzeri olmadığını, diğer bir deyimle ülkemizde sadece Ermeni sorunu ve ilgili konularda yayım yapan ne bir günlük bülten ne de bir dergi bulunduğunu belirtelim.

Bu arada, okuyucularımızın gayet iyi bildiği gibi, Ermeni Araştırmaları Enstitüsünün, yurt-sever bir çizgi izlemekle beraber, tüm faaliyetlerinde tamamen bilimsel olmaya ve bu çerçevede okuyucularına hitap etmeye özen gösterdiğini de vurgulayalım.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün bağlı bulunduğu Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yönetim Kurulu, aşağıda belirttiğimiz nedenleri dikkate alarak, Enstitünün faaliyetlerini genişletmeye karar vermiştir.

Osmanlı İmparatorluğunun dağılma sürecine girmesiyle birlikte kaybedilen topraklarda oturan Türk ve Müslüman halklarının bir kısmı katliam yoluyla ortadan kaldırılmış, bir kısmı Osmanlı topraklarına sürülmüştür. Kalanların büyük çoğunluğu ise hapis, işkence, tecavüz gibi zulümlerle veya günümüze kadar gelen bazı ayırımıcı davranışlarla göçe zorlanmıştır. Böylelikle milyonlarca kişi ana yurdunu terk ederek Osmanlıya veya Türkiye'ye sığınmak durumunda kalmıştır. Yakın tarihimiz bakımından özellikle sosyal ve ekonomik alanda arz ettiği büyük öneme rağmen bu katliam, sürgün ve göçler ne Türkiye'de ne de diğer ülkelerde yeteri derecede incelenmiş ve çok kere bazı olaylar sanki hiç olmamış gibi davranılmıştır. Mesela Yunan isyanlarının Osmanlılar tarafından bastırılması tüm Avrupa'da büyük mezalim olarak nitelendirilip kınanır ve Lord Byron ve Victor Hugo gibi tanınmış şairlere ilham verirken aynı dönemde, 1821 yılında, Yunanistan'ın Tripoliçe şehrinde katledilen 20.000'i aşkın Türk ve Müslümandan hemen hiç bahsedilmemiştir. Daha sonraları Osmanlı-Rus savaşlarında, Balkan savaşlarında ve Kurtuluş Savaşı'nda Türk ve Müslüman ahalî büyük katliam ve mezalime maruz kalmıştır. Bu hazin olaylar Yunanlı, Bulgar, Sırp, Ermeni ve Rus tarihçiler tarafından mümkün olduğu kadar üstü örtülmeye ve kaynakları da saklanmaya çalışılmıştır. Türk tarihçilerinin de Ermeni ve Kurtuluş savaşındaki Yunan mezalimi hariç diğer olaylara hiç veya çok az değindikleri görülmüştür.

Katliam, mezalim ve sürgünler etik bakımdan hiçbir şekilde kabul edilmemenin yanında, 1998 tarihli Uluslararası Ceza Mahkemesinin Roma Statüsü tarafından insanlığa karşı suç olarak da ilan edilmiştir. Diğer yandan soykırım sadece Yahudi Holokostundan ibaret olmayıp tarihte birçok soykırım mevcuttur. Rwanda ve Bosna soykırımlarının gösterdiği gibi bu suç günümüzde de iş-

lenmektedir. Ülkemizde ise soykırım hukuku ve soykırım olayları az incelenmiştir. Oysa sadece Ermenilerin soykırım ithamlarının daha iyi anlaşılması bu konuya daha fazla eğilinmesini gerekli kılmaktadır.

Enstitümüz bundan sonra sadece Ermeni sorunu ve bağlı sorun ve olayları değil aynı zamanda, insanlığa karşı suçlar ile soykırım hukuku ve olayları hakkında da araştırmalar yapacak, bunları yayınları ve toplantıları aracılığıyla kamuoyuna duyuracaktır.

Yüklediği yeni görevler nedeniyle Enstitünün adı İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ olarak değiştirilmiştir.

Enstitünün bu yeni görevlerinde başarısı aldığı manevi destek ile orantılı olacaktır.

Ermeni Araştırmaları Dergisinin bu 19. sayısı, her zaman olduğu gibi, “**Olaylar ve Yorumlar**” yazısıyla başlamakta ve Kasım 2005 ilâ Şubat 2006 ayları arasındaki dönemdeki gelişmeler hakkında bilgiler verilmekte, açıklamalarda bulunmaktadır.

Tanınmış Amerikalı yazar **Guenther Lewy** “Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı mı ? “ başlıklı yazısında bu sorunun cevabını incelemekte ve tehcirin temel amacının Ermenileri ortadan kaldırmak değil savaş bölgelerinden çıkartmak olduğunu belirtmektedir.

Birsen Karaca tarafından kaleme alınan “Ermeni Sorununda Gözden Kaçırdıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri” başlıklı yazıda 2005 yılında bazı Ermeni yazarların verdikleri röportajlar tahlil edilmektedir.

“Ermenistan-Gürcistan İlişkileri” başlıklı yazısında **Kamil Ağacan**, Çarlık Rusyası döneminde Gürcistan’daki Ermenilerin, Ruslarla yaptıkları işbirliğinin sonucu olarak, Gürcüler tarafından kolonileştirici gücün bir parçası olarak görüldüklerini bu nedenle Ermenilere karşı olumsuz hisler beslediğini, bu gün dahi iki ülke ilişkilerine güvensizliğin hakim olduğunu belirtmektedir.

Serdar Palabıyık “Bir Fikir Özgürlüğü Sorunsalı Olarak Massachusetts Davası” başlıklı makalesinde Ermeni “soykırımını” okul müfredatına alan buna karşın Ermeni soykırımını olmadığını gösteren kaynakları yönetmelikten çıkaran bu Amerikan Eyaletine karşı açılmış dava hakkında bilgi vermektedir.

“Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı” başlığını taşıyan makalesinde **Zeynep Cumhuri İskefeyeli** bu isyanın nasıl çıktığını, kimler tarafından desteklendiğini, Osmanlı hükümetinin ve Erzurum Valisinin bu olay karşısındaki tutumunu incelemektedir.

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi bir “**İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırması Yüksek Ödülü**” ihdas etmiş olup ilk ödül 24 Kasım 2005 tarihinde Prof. Dr. Guenther Lewy’e verilmiştir. Bu törende Avrasya Bir Vakfı Başkanı Şaban Gülbahar’ın ve Guenther Lewy’nin yaptığı konuşmalar Dergimizin bu sayısında yer almaktadır.

Derginin **Konferanslar** bölümünde dört konferans incelenmiştir.

Türk Tarih Kurumundan Prof. Dr. **Kemal Çiçek** katılmış bulunduğu ve tam ismi “Osmanlı İmparatorluğunda Soykırım, 1915/16: Ermenilere, Süryanilere, Asurilere ve Keldanilere Doksan

yıllık Mezâlimin İnkârı” olan, 15 Kasım 2005 tarihinde Stokholm’de yapılmış bulunan konferans hakkında bilgi vermektedir.

2005 yılı Eylül ayında İstanbul’da büyük münakaşa, itirazlar sonucunda Bilgi Üniversitesi’nde yapılan ve belli bir görüş dışındakilerin dinleyici olarak dahi kabul edilmediği “İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” başlığını taşıyan konferansa bir tepki olarak ve bu konferansta ileri sürülen hususlara cevap verebilmek üzere bir çok toplantı düzenlenmiştir. Bunlardan en önemli görülen üçü (Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi Ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu , 23-25 Kasım 2005, Gazi Üniversitesi/ Ankara ; “Tarihte Türkler-Ermeniler Ve Gerçekler” Sempozyumu, 3-4 Aralık 2005, Bodrum ve “Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler” Sempozyumu, 15-16 Aralık 2005 İstanbul, İTÜ) hakkında Enstitümüz Uzmanlarından **Yıldız Deveci**’nin hazırladığı yazılar bu sayımızda yer almaktadır.

Kitap Tahlileri bölümünde üç kitap incelenmektedir. Bunlar sırasıyla **Dr. Erdal İlter**’in “Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Silâhlanma Faaliyetleri Ve Millî Mücadele’de Ermeniler”, **Prof. Dr. Kemal Çiçek**’in “Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917” ve **Hasan Dilan**’ın : “Ermeni Olayları Ve Fransız Diplomatik Belgeleri”dir. Yazılar sırasıyla **Yıldız Deveci**, **Serdar Palabıyık** ve **Musa Gürbüz** tarafından hazırlanmıştır.

Derginin **Belgeler** bölümünde, Osmanlı Hariciye Nazırı Halil (Menteşe) Bey’in 1916 yılında New York Times gazetesine verdiği ve Birinci Dünya Savaşından önce Ermeni ileri gelenlerinin İtilaf Devletleriyle birlikte hareket etmeleri halinde Hükümetin sert tedbirler alacağını kendilerine bildirdiğini belirten bir mülakatı yer almaktadır.

İyi okumalar dileğiyle

Editör

OLAYLAR VE YORUMLAR

Ömer E. LÜTEM

Büyükelçi (E)

Öz: *Bu yazıda Kasım 2005-Şubat 2006 ayları arasındaki dönemde Türkiye-Ermenistan ilişkileri, Taşnakların Türkiye'den toprak talepleri, Kars-Ahalkalek demiryolu projesi, Litvanya Parlamentosuyla İskoçya ve Lombardiya yerel meclislerinin soykırım iddialarını tanıyan kararları, soykırım iddiaları karşısında Türkiye'nin tutumu, Fransa'da tarihi konularda görüş bildiren kanunlar aleyhindeki hareketler ele alınmaktadır. Ayrıca Karabağ sorununa bir çözüm bulmak için yapılan görüşmelerden ve doğal gaz nedeniyle Rusya ve Ermenistan arasındaki anlaşmazlıktan bahsedilmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ermenistan, Rusya, Fransa, Litvanya, Lombardiya, İskoçya, Taşnaklar, Erdoğan, Gül, Koçaryan, Oskanyan, Putin, demiryolu, doğal gaz*

Abstract: *In this article following themes regarding Turkish-Armenian relations between November 2005 and February 2006 are examined: the land demands of Tashnaks from Turkey, Kars-Akhalkalek railway project, the resolutions of Lithuanian Parliament and local councils of Edinburgh and Lombardy regarding the recognition of Armenian genocide allegations, Turkish reactions against these allegations and the movements in France regarding the laws constraining freedom of opinion about historical matters. Also the negotiations for resolving the Karabagh problem and the straining relations between Armenia and Russia due to natural gas prices are evaluated.*

Key Words: *Turkey, Armenia, Russia, France, Lithuania, Lombardy, Scotland, Tashnaks, Erdoğan, Gül, Kocharian, Oskanian, Putin, railway, natural gas*

I- TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

1. Resmi Beyanlar

İncelediğimiz dönem içinde Türkiye – Ermenistan ilişkileri hakkında iki ülkenin siyasi adamları bazı beyanlarda bulunmuşlardır. Ayrıca incelenmekte olan “soykırım” konusundakiler hariç, bu beyanların en önemli olanları aşağıdadır.

Başkan Koçaryan Ekim ayında Brüksel'i ziyareti sırasında, Türkiye'nin AB ile müzakerelere başlaması hakkında karışık duygulara sahip olduğunu¹ Türkiye'nin AB'ne katılması için ciddi reformlar yapması gerektiğini, Ermenistan ile olan sınırlarını on yıldan fazla bir süredir kapalı tutan, tarihin karanlık sayfalarını tanımayı reddeden bir ülke ile AB'nin müzakerelere başlamasının olumsuz bir durum olduğunu söylemiştir. Koçaryan ayrıca gerçekten pişmanlık duymadan ("soykırımın" tanınmasını kastediyor) modern Avrupa'yı inşa etmenin çok güç olduğunu, Avrupa Parlamentosunun "soykırımını" tanıyan kararlarının Avrupa Komisyonu için mecburi olmamasından üzüntü duyduklarını da ifade etmiştir.²

Bu arada Ermeni yetkililerinin Türk yetkililerle görüşmek istemedikleri gözlemlenmiştir. Başkan Koçaryan NATO Parlamenter Asamblesinin Kasım ayında Kopenhag'daki yıllık olağan toplantısına katılması için kendisine yapılan bir daveti kabul etmemiştir. Oysa Başbakan Erdoğan'ın bu toplantıya katılacağı biliniyordu³. Böylelikle iki devlet adamının buluşması için önemli bir fırsat kaçırılmıştır.

Dışişleri Bakanı Oskanyan ise bu konuda daha ileri gitmiştir. *Suddeutsche Zeitung*'a verdiği bir mülakatta Türk tarafı ile protokol toplantıları yapmak istemediğini, bu tür toplantıların Türkiye ile Ermenistan'ın müzakere ettiklerine dünyayı inandırmayı amaçladığını, bu toplantılardan bir sonuç alınmadığının gerçek olduğunu, Ankara'nın ciddi adımlar atmaya hazır olmadığını, Türkiye'nin üçüncü bir ülkenin (Azerbaycan'ı kastediyor) çıkarlarıyla bağlı olduğunu, bu nedenle de Türkiye'nin kendi menfaatine uygun olanları yapacak cesareti bulunmadığını söylemiştir.⁴

Oskanyan ayrıca AB'nin sınırları açması için Türkiye'yi zorlanmasını ve Türkiye'nin Ermeni "soykırımı"nın serbestçe tartışılması için ifade özgürlüğünün güçlendirmesini istediklerini ifade etmiştir⁵.

Türk Hükümetinin Ermeni sorunu karşısındaki tutumuna gelince Başbakan

1 Turkish Press, 26 Ekim 2005

2 Armenpress, 25 Ekim 2005

3 Journal of Turkish Weekly, 28 Ekim 2005

4 Pan Armenian, 28 Ekim 2005

5 Azg, 28 Ekim 2005

Erdoğan Kasım ayında NATO Parlamenter Asamblesi toplantısında, bir soru üzerine Türkiye'nin hava sahasını Ermeni uçaklarına açtığını, Van'daki Ermeni kilisesinin restorasyonu çalışmalarına başladığını, Ermenistan'ın da aynı tutumu göstermesini beklediklerini söylemiş ve soykırımın Türk tarihinin bir parçası olmadığını eklemiştir⁶

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Gül ise 15 Kasım 2005 tarihinde TBMM Plan ve Bütçe Komisyonunda Dışişleri Bakanlığı Bütçesinin takdimi münasebetiyle yaptığı bir konuşmada, Güney Kafkasya başta olmak üzere, Türkiye'nin etrafında bir barış ve işbirliği kuşağı oluşturma yönündeki hedeflerinin bu aşamadaki tek zayıf halkasını Ermenistan'ın teşkil etmekte olduğunu, bu bağlamda Yukarı Karabağ sorununun çözümü ve Azerbaycan topraklarındaki Ermeni işgalinin sona erdirilmesi doğrultusundaki çabaları dikkatle izlediklerini ve aktif biçimde desteklediklerini, Minsk Grubu eş başkanlarınca sürdürülen çabalarda son dönemde belirli bir ilerleme imkânı elde edildiğini ve bunun memnuniyetle karşılandığını söylemiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Ermenistan yetkilileri şu safhada Türkiye ile görüşmek istememektedir. Ancak sınırların açılmasını ve diplomatik ilişki kurulmasını isteyen taraf Ermenistan olduğundan bu isteklerinin yerine getirilmesi Türkiye ile müzakere edilmesine bağlıdır. Oysa Ermenistan bu konuda, herhalde aldığı vaatlerin de etkisiyle, bazı büyük ülkelerin ve AB'nin yardımına güvenmekte ve onların kendi sorunlarını çözeceği inancıyla Türkiye ile görüşmeye gerek olmadığını düşünmektedir. Ancak sorunların bu şekilde çözümlenmesinin bu güne kadar mümkün olmadığı ortadadır. Sözde soykırımın tanınmasını ve/veya sınırların açılmasını, Ermenistan ile diplomatik ilişkiler kurulmasını savunan ülkelerin ve AB organlarının bu tutumu Ermenistan'ı hareketsizliğe itmekte ve bunun sonucu olarak iki ülke arasında uzlaşma sağlanması devamlı ertelenmektedir.

2. Taşnakların Türkiye'den Toprak Talepleri

Gerek Ermenistan'daki koalisyon hükümetinde yer alması gerek diaspora Ermenilerini etkisi altında bulundurması nedenleriyle Ermeni Devrimci Federasyonu partisinin Türkiye- Ermenistan ilişkileri hakkındaki görüşleri özel bir önem taşımaktadır.

⁶ Azg, 17 Kasım 2005

Bu partinin son zamanlarda yıldızı parlamaya başladığı görülen Yüksek Kurul üyesi ve Erivan Bürosu Direktörü Giro Manoyan Ocak 2006 ayında Erivan'da bir toplantıda yaptığı konuşmada “Bizim de dahil olduğumuz bu günkü Ermenistan Hükümeti ile bizim de desteklediğimiz Ermenistan Başkanı (Türkiye’den) toprak talep etmekten vazgeçmeyeceklerdir. Ermenistan’ın resmi tutumu bu sorunun ülkenin dış politikası gündeminde olmadığı şeklindedir. Bu yarın gündemde olabileceği anlamına gelmektedir” demiş ve ayrıca “ Hiç bir Ermenistan Hükümeti bunu (toprak talebinden vazgeçmeyi) yapamaz, zira Ermeni halkı böyle bir hükümetin iktidarda kalmasına izin veremez; halen toprak talebinde bulunulmaması yarın bulunulmayacağı anlamına gelmez” şeklinde konuşmuştur. Giro Manoyan ayrıca Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin ancak demokrasi Türkiye’ye yerleşince normalleşeceğini, bu taktirde Türkiye’nin, Ermeni “soykırımının” tanınması dahil, iç sorunlarını inceleyeceğini, ancak sadece Ermeni “soykırımının” tanınmasının, Türkiye bunun sonuçlarını da ele almadıkça (tazminat ödenmesi ve toprak verilmesi kastedilmektedir) anlamsız olacağını ifade etmiştir.⁷

Manoyan’ın bu sözleri Türkiye’nin Ermeni “soykırımını” tanımmasının yetmeyeceği, tazminat ödemek ve toprak vermesinin de gerekeceği, bazı nedenlerle Ermenistan hükümetinin bu gün bu konuda talepte bulunamadığını ancak yarın bulunabileceği şeklinde özetlenebilir .

Taşnaklar Ermenistan hükümetine dahil olduklarına göre Manoyan’ın bu sözlerinin hükümetin politikasını yansıttığı düşünülebilir mi? Bu soruyu yanıtlamak için bazı hususların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Birinci husus, Türkiye-Ermenistan sınırının 1921 tarihli Kars Antlaşmasıyla saptanmış olduğu ve Ermenistan hükümetinin, halefi olması nedeniyle Sovyetler Birliği tarafından imzalanan antlaşmalara, resmen reddetmediği sürece, uymak zorunda bulunduğuudur. Ermenistan Kars Antlaşmasını resmen reddetmemiştir. Kars Antlaşması yürürlükte olduğu sürece Ermenistan’ın hukuken Türkiye’den toprak talep etmek hakkı yoktur.

İkinci husus, 23 Ağustos 1990 tarihli Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesinin 11. maddesinin Doğu Anadolu’yu Batı Ermenistan olarak kabul etmesidir. Ermeni Anayasasının birinci cümlesinde Bağımsızlık Bildirgesindeki esas ilke ve millî amaçların temel olarak kabul edildiğini yazmaktadır. Diğer bir deyimle Ermenistan Anayasası, dolaylı bir şekilde, Doğu Anadolu’nun Batı Ermenistan haline

⁷ www.armenianliberty.org/armeniareport/report/en/2006/01, Nouvelles d’Arménie, 30 Ocak 2006, Pan Armenian, 29 Ocak 2006, Asbarez, 27 Ocak 2006

getirilmesini bir milli amaç olarak göstermektedir

Üçüncü husus, Türkiye'nin 1992 yılından bu yana Ermenistan'a, iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüğünü tanıyan bir belge imzalamalarını önermesi ve Ermenistan'ın bunu reddetmesidir. Bu reddin ana nedeni Ermenistan Anayasasındaki yukarıda değindiğimiz hükümdür. Ermenistan Anayasası 2005 yılında değiştirilmiş ancak bu hükme dokunulmamıştır.

Ermenistan Kars Antlaşmasını resmen reddetmemiştir. Kars Antlaşması yürürlükte olduğu sürece Ermenistan'ın hukuken Türkiye'den toprak talep etmek hakkı yoktur.

Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımayan bu tutumunu sınırların dokunulmazlığına çok önem verilen zamanımızda, uluslararası alanda savunmak mümkün değildir. O nedenle Ermeni idarecileri, mecbur kalınca, Türkiye'den toprak talepleri olmadığını yazılı olarak beyan etmek yerine şifahen söylemek, ama bunu yazıya dökmek yolunu seçmişlerdir. Başkan Koçaryan da, bir süre dayandıktan sonra, 2001 yılında bir Türk gazetecisine bu yolda bir beyanda bulunmuştur. Taşnakların itirazı üzerine ise bunun taktik bir davranış olduğunu, soykırımın tanınması istenirken tazminat ve toprak talep edilmemesinin Türkiye soykırımını tanıdıktan sonra bu taleplerin ortaya atılmasının uygun olacağını söylediği basına sızmıştı⁸. Koçaryan'ın bu taktiği halen de sürdürdüğü Nisan 2005'te yaptığı ve Türkiye soykırımını tanıdığı taktirde bunun yasal sonuçlarıyla (tazminat ve toprak verilmesiyle) Ermenistan'ın gelecekteki başkan ve politikalarının ilgileneceğini söylemesinden anlaşılmaktadır⁹.

Kısaca Başkan Koçaryan ve Taşnaklar Ermenistan'ın şu andaki durumunun Türkiye'den tazminat ve toprak istenmesine el vermediğini anlamışlar ancak bu gerçek dışı iddialardan vazgeçerek iki ülke arasında bir barış ve işbirliği döne-

8 Başkan Koçaryan 2001 yılı Ocak ayı sonunda CNN muhabiri Mehmet Ali Birand'a verdiği bir mülakatta Türkiye soykırımını tanıdığı ve af dilediği taktirde bundan Ermenistan için, hukuken, Türkiye'den tazminat ve toprak talep etmek sonucunun çıkmayacağını söylemişti. Hükümet üyesi Taşnaklar buna derhal itiraz etmiş ve Koçaryan'dan açıklama istemişlerdi. Taşnaklar Koçaryan'la yaptıkları görüşmeden sonra Koçaryan'ın, taktik bir hareket olarak, Ermenistan "soykırımın" tanınmasını istediği sürece toprak (ve tazminat) istemeyeceğini, Türkiye "soykırımını" tanıdıktan sonra bu taleplerde bulunacağını söylediğini basına sızdırmışlardı. (Bu konunun ayrıntıları için bkz. Ermeni Araştırmaları, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs 2001, s.22-27) Türkiye Ermenistan Barışma Komisyonuna başkanlık eden David Phillips 2005 yılında yayınladığı "Unsilencing the Past" (Geçmişin Sessizliğini Bozmak) başlıklı kitabında bu komisyonda Ermenilerin niyetleri hakkında Türk tarafının endişelerini gidermek Koçaryan'ın bu mülakatı verdiğini yazmıştır. (s.36)

9 Ermeni Araştırmaları, Sayı 16-17, s.27

mi başlatmak yerine taleplerinin ortaya atılmasını ileriye bırakmışlardır. Burada ilginç olan husus, Türkiye'nin ileride Ermenistan'a tazminat ve toprak verecek derecede güçsüz bir duruma düşeceğinin farz edilmesidir. Oysa, Ermeniler hariç, AB de dahil, herkes Türkiye'nin geleceğinin parlak olduğunu düşünmektedir. Diğer bir deyimle Ermenilerin tazminat ve toprak talepleri, bu gün olduğu gibi yarın da boş bir hayal olmaktan ileri gidemeyecektir.

3. Kars-Ahalkelek Demiryolu Projesi

Dergimizin geçen sayısında Türkiye'yi Gürcistan'a oradan da Azerbaycan'a bağlayacak olan Kars-Ahalkelek demiryolu projesi hakkında bilgi verilmiş, Ermenistan'ın Kars'ı Gümrü'ye bağlayan demiryolu hattına zarar vereceği için bu projeye kesinlikle karşı çıktığı, önceleri projeye taraftar görünen AB Komisyonunda Ermenilerin girişimi üzerine tutum değişikliği gözlemlendiği, diğer yandan ABD Temsilciler Meclisinde Ermeni çıkarlarını kollayan bazı üyelerin ABD resmi fonlarının söz konusu projenin gerçekleşmesi için kullanılmasını önleyen bir yasa tasarısı verdikleri belirtilmişti¹⁰.

AB'nin Kars ile Ahalkelek arasında demiryolu inşa edilmesi konusundaki tutumu Başkan Koçaryan'ın Ekim ayında Brüksel'de yaptığı ziyaret sırasında daha belirgin hale getirmiştir. AB Komisyonunun Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Temsilcisi Javier Solana Koçaryan'la görüştüğünden sonra bir soruya cevaben mevcut ulaşım yollarını kullanmanın yeni demiryolu için yatırım yapılmasına tercih edilmesi gerektiğini söylemiş¹¹, Türkiye-Ermenistan sınırı açılırsa esasen bu yeni demiryoluna ihtiyaç olmayacağını da belirtmiş ve sınırın açılması için ise iki tarafın gayret göstermesi gerektiğini de ilave etmiştir¹². AB Komisyonu Dışişleri ve Avrupa Yeni Komşuluk Politikası Komiseri Bayan Ferrero-Waldner de Şubat 2006'da Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Türkiye'nin iyi komşuluk ilkesine uyması ve sınır anlaşmazlıklarını barışçı yollarla çözmesi gereğine işaretleyerek AB'nin Ermenistan'ı dışarıda bırakacak şekilde Türkiye'yi Gürcistan'a bağlayan bir de-

10 Ermeni Araştırmaları, Sayı 18, s.19-21.

11 Pan Armenian, 21 Ekim 2005

12 RFE/RL, 20 Ekim 2005

miryolu inşa edilmesini desteklemediğini bildirmiştir¹³.

Böylelikle AB'nin bu demiryolunun inşa edilmesi yanlısı olmadığı açıklık kazanmış, ayrıca AB'nin sınırın açılması için ısrarlı olduğu da teyit edilmiştir. Buna karşılık Solana ve Ferrero-Waldner'in Türkiye-Ermenistan sınırının neden kapalı olduğuna hiç değinmemeleri dikkati çekmiştir. Oysa AB, Türkiye ile Ermenistan arasında dengeli bir politika gütmek istiyorsa bir yandan Türkiye'den sınırları açmasını talep ederken diğer yandan Ermenistan'dan sınırların kapanmasının nedenlerini (Karabağ dışındaki Azerbaycan topraklarının da işgal edilmesi) ortadan kaldırmasını istemesi gerekirdi.

Bu arada ABD Hükümetinin de söz konusu hattın inşa edilmesine pek taraf tar olmadığı hiç olmazsa bu konuya karışmak istemediği de Türkiye'ye atanan ABD'nin yeni Büyükelçisi Ross Wilson ABD'nin Güney Kafkasya Demiryolları konusunda bir tutum almadığını ve bu bölgede demiryolu inşasına yardımda bulunmadığını söylemesinden anlaşılmıştır¹⁴.

Bu durumda Kars-Ahalkalek demiryolu hattı için AB ile ABD resmi makamlarından kredi alınamayacağı sonucuna varılmaktadır. Ancak nispeten kısa bir hat olan bu demiryolu Türkiye'nin kendi imkânlarıyla finanse edilmesi mümkündür. Ayrıca yabancı özel bankalardan da kredi bulunabilir.

Bu demiryolu hattı inşasında bir güçlük de Gürcistan'ın Cevaheti bölgesinde oturan Ermenilerden gelmektedir. Hat bu bölgeden geçecek olduğundan Ermenistan'ın telkiniyle bu bölge Ermenilerinde söz konusu hatta karşı bir hareket başlamıştır. Bölge Ermenilerini temsil ettiğini söyleyen Vaagn Şahalyan bu hattı ellerindeki tüm imkanları kullanarak önleyeceklerini söylemiştir¹⁵. Ancak halen Avrupa ülkelerine ve Rusya'ya bağlantısı Gürcistan yollarından sağlanan ayrıca çok ihtiyaç duyulan Rus doğal gazını da Gürcistan üzerinden alan Ermenistan'ın bu demiryolu inşaatını önlemek için Gürcistan ile ciddi bir sorun çıkarması pek olası değildir.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan bazı güçlüklerle rağmen tarafların bu hattın inşasında kararlı oldukları gözlemlenmektedir. Nitekim bu amaçla en son Ara-

13 Armenpress, 17 Şubat 2006

14 Medimax, 20 Kasım 2005

15 Regnum, 1 Aralık 2005.

lık 2005'te üç ülke temsilcileri Tiflis'te bir araya gelmişlerdir¹⁶. TBMM Başkanı Bülent Arınç son bir konuşmasında Ankara'nın projeye verdiği önemi vurgulamış ve bu hattın Avrupa'dan Orta Asya'ya mal taşımacılığına büyük katkı yapacağını söylemiştir¹⁷. Daha önce bildirdiğimiz gibi, Ermenistan bu Kars-Ahalkalek demiryolu projesini geçersiz kılmak üzere halen çalışmayan Kars- Gümrü hattında Türk mallarının ücretsiz taşınması (veya bu hattan Ermeni malları taşınmamasını) önermişti¹⁸. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Yiğit Alpoğan bu önerinin kabulünün mümkün olmadığını bildirmiştir¹⁹. Türkiye'nin, ulaşım kadar güvenlik düşünceleriyle de bu projeyi gerçekleştirmek istediği anlaşılmaktadır.

4. Türkiye'de Kuş Gribi ve Ermenistan

Türkiye'nin bazı illerinde kuş gribi bulunduğunun saptanması üzerine Ermenistan bir süre Türkiye'ye uçak seferlerini²⁰ ve Türkiye'den yapılan yitecek ithalatını²¹ durdurmuş, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Orta ve Doğu Türkiye'ye gidilmemesi uyarısında bulunmuştu²².

Uçak seferleri başladıktan sonra Erivan'a gelen Ermeni Armavia Havayollarının yolcuları uzun süren bir sağlık muayenesinden geçirilmiş (ancak hepsi sağlıklı bulunmuş) ve beraberlerinde getirdikleri yiyeceklere el konmuştur. Armavia şirketi uçaklarında sadece Ermenistan'da hazırlanan yemeklerin, servis edileceğini açıklamıştır²³.

Ülkelerin kuş gribine karşı önlem almaları normaldir. Ancak Ermenistan'ın uyguladığı önlemlerin diğer ülkelere nazaran çok abartılı olduğu gözlemlenmiştir. Diğer yandan Kuş Gribi insanlardan değil kanatlılardan geçtiğinden ve hastalık daha ziyade Doğu Anadolu'da bulunduğundan Erivan hava alanındaki bu derecede önlem almanın bir yararı olmadığı da açıktır. Ermenistan ilgililerinin bu davranışının, sağlık mülahazalarından ziyade, Koçaryan'ın başkanlığı döneminde çok artmış bulunan Türkiye'ye karşı olumsuz duygulardan ileri gelmesi olasıdır.

16 Eurasian Daily Monitor DC, 14 Aralık 2005

17 Trend Information Azerbaijan, 9 Şubat 2006

18 Ermeni Araştırmaları Sayı 18, s.20

19 Azertag, 29 Ocak 2006

20 Noyan Tapan, 9 Ocak 2006

21 Armenpress, 11 Ocak 2006

22 Pan Armenian, 10 Ocak 2006

23 Armenpress, 11 Ocak 2006

II. SOYKIRIM İDDİALARI KONUSUNDA GELİŞMELER

1. Litvanya

Litvanya Parlamentosu 15 Aralık 2005 tarihinde aldığı bir kararla Ermeni soykırım iddialarını tanımış, Türkiye'nin de tanımamasını istemiş, ayrıca "tarihi bir gerçeği" inkâr etmenin anlamı olmadığı vurgulanmıştır²⁴.

Karar 141 sandalyesi olan Litvanya Parlamentosunda 55 kişi mevcutken 48 olumlu oyla alınmış ve bu şekilde bir "olup bitti" sonucunda gerçekleşmiştir. Karar 141 sandalyesi olan Litvanya Parlamentosunda 55 kişi mevcutken 48 olumlu oyla alınmış ve bu şekilde bir "olup bitti" sonucunda gerçekleşmiştir. Ermenilerin başta Liberal Partinin Parlamento Grubu Başkanı Algis Kasetas²⁵ olmak üzere bazı Litvanyalı parlamenterleri ikna etmeyi başardıkları anlaşılmaktadır.

Kararın sert bir üslup taşıdığı görülmektedir. Nitekim Litvanya Parlamentosu Ermeni "soykırımını" tanımakla kalmamış "tarihi gerçeğin" inkar edilemeyeceğini bildirerek Türkiye'nin de bu tanımayı yapmasını istemiştir. Litvanya'nın 1915 olaylarıyla uzaktan yakından ilgisi olmadığı düşünüldüğünde kararın bu üslubu şaşırtıcıdır. Soykırım suçlaması gibi demagoji yönü ağır basan bir konuda bir ülke ne derecede küçükse kararlarının da o derecede sert olduğu gözlemlenmektedir.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü bu kararın uluslararası alanda Ermenistan'ın tutumunu güçlendirdiğini söylemiş²⁶ Ermenistan Millet Meclisi Başkanı Bagdassaryan ise Litvanya Parlamentosu Başkanına bir teşekkür mektubu göndermiştir²⁷.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı 16 Aralık 2006 tarihinde yaptığı bir açıklamada, özette, Parlamentoların tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin hüküm verme görevi olmadığını, tarihin tarihçiler tarafından değerlendirilmesinin gerektiği, bu kararın ne Türkiye ile Litvanya arasındaki ilişkilere ne de Türkiye-Ermenistan

24 Pan Armenian, 16 Aralık 2005

25 RFE/RL, 16 Aralık 2005

26 Noyan Tapan, 16 Aralık 2005,

27 RFE/RL Newline, 19 Aralık 2005

arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine olumlu yansımaları olmayacağını bildirmiştir. Dışişleri açıklamasının tam metni aşağıdadır ²⁸.

Litvanya Parlamentosu'nun dün akşam, asılsız Ermeni soykırım iddialarını destekleyen bir karar aldığını üzüntüyle öğrendik. Kararın bir oldu-bitti yöntemiyle

Litvanya Parlamentosunun bu kararı almasının nedenini Slovakya gibi bu ülkenin de vaktiyle Nazilerle işbirliği yapmış olmasında aramak gerekmektedir.

Parlamentoya sunulduğu, üzerinde herhangi bir tartışma dahi yapılmadan veya komiteye havale edilmeden, milletvekillerinin büyük bir çoğunluğunun katılmadığı bir oylamada

kabul edildiği anlaşılmaktadır. Hiçbir tarihi ve hukuki temele dayanmayan bu kararı kınıyoruz.

Birinci Dünya Savaşı'nın çok özel koşullarında cereyan eden ve Türklerin ve Ermenilerin karşılıklı büyük acılarına neden olan olayların, birtakım sübjektif siyasi saiklerle çarpıtılarak, bir soykırım olarak takdimi kabul edilemez.

Parlamentoların geçmişte vuku bulmuş olaylar hakkında siyasi değerlendirmelerde bulunmaları tarihi gerçeklerin tek yanlı olarak saptırılmasından başka bir amaca hizmet etmemektedir. Parlamentoların tarihin tartışmalı dönemlerine ilişkin hüküm verme gibi bir görevi bulunmamaktadır. Bu kararlar tarihi gerçekleri değiştirmeyecektir. Tarih, tarihçilerin değerlendirmesine bırakılmalıdır.

Türkiye'nin son dönemde Ermenistan'a yaptığı, sözkonusu tartışmalı dönemin Türk ve Ermeni tarihçilerce ilgili tüm ülkelerin arşivlerinde ortaklaşa araştırılarak, elde edilen bulguların dünya kamuoyuna açıklanması önerisini tamamen gözardı eden ve asılsız soykırım iddialarına destek veren bu kararın ne Türkiye ile Litvanya arasındaki ikili ilişkilere ne de Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi sürecine olumlu yansımaları olmayacağı açıktır.

Türkiye ile hiçbir sorunu olmayan ayrıca Ermenistan ile olan ilişkilerinin de bir özeliği bulunmayan Litvanya Parlamentosunun bu kararı almasının nedenini Slovakya gibi bu ülkenin de vaktiyle Nazilerle işbirliği yapmış olmasında aramak gerekmektedir. İkinci Dünya savaşının başında bağımsızlığını kaybederek Sovyetler Birliğine bağlanan Litvanya savaş içinde Alman orduları tarafından işgal

28 Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi. Açıklamalar, Aralık 2005

edilmiş ve Nazilerle işbirliğine başlamıştır. Bu çerçevede Litvanya'daki 220-250 bin civarında olduğu tahmin edilen Yahudilerin neredeyse tamamı (% 95) ortadan kaldırılmıştır²⁹. Savaş sonrasında tekrar Sovyetler Birliğine dahil edilen Litvanya Sovyetlerin dağılmasından sonra 1990 yılında bağımsızlığını kazanmış, Avrupa Birliğine katılma sürecinde vaktiyle Yahudilere yapılanları affettirmek veya unutturmak amacıyla insan hakları savunuculuğuna başlamıştır. Litvanya Parlamentosu Ermenilerin soykırım iddialarını tanımakla kendi ülkesinde Yahudilere karşı işlenmiş olan soykırım suçunun daha önce başka ülkeler tarafından işlendiğini ileri sürerek, diğer bir deyimle Litvanya'nın bu suçu işlemekte yalnız olmadığını vurgulayarak, kendi sorumluluğunu hafifletmeye çalışmıştır. Litvanya bu şekilde davranmakla sadece Ermenilerin değil, Avrupa'da sözde Ermeni soykırımını tanıyan diğer AB üyesi ülkelerin de (Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika, Polonya Slovakya, Güney Kıbrıs ve Yunanistan) takdirini kazanmıştır.

Bu konuda üzerinde durulması gereken bir husus Türkiye'nin, diğer Baltık ülkeleri için olduğu gibi, bağımsızlığını kazanmasından sonra Litvanya ile yakın ilişkiler kurmuş olması ve bu ülkenin NATO'ya kabul edilmesi için çaba sarf etmiş bulunmasıdır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin iyi niyetli tutumunun Litvanya'dan karşılık görmediğini söylemek mümkündür.

Bu arada Litvanya'nın bu davranışının diğer Baltık ülkelerini de etkilemesi olasıdır. Estonya Dışişleri Bakanı Urmas Paet, Postimus gazetesine verdiği bir mülakatta her ülkenin kendi tarihi hakkında mümkün olduğu kadar açıklıkla konuşması gerektiğini belirttiikten sonra Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanıması gerektiğini söylemiştir³⁰. Letonya Devlet Başkanı Vayra Vike-Freiberga ise 2005 Ekim ayında Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Erivan Üniversitesinde yaptığı bir konuşmada, soykırım iddialarına atıfta, yaşamında acıyı tanıyan bir kişi olarak Ermenilerin geçmiş acıları bir yana bırakıp, mağrur ve kendine güvenen bir millet olarak, geleceği düşünmeye başlamalarını tavsiye etmiş, ülkesinin Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesinden yana olduğunu ancak bu ülkenin daha önce bazı olumsuzlukları ortadan kaldırması gerektiğini ifade etmiştir³¹.

29 Anar Somuncuoğlu, *Litvanya'nın Türkiye Karşısı Kararı*, Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 2006

30 Pan Armenian, 1 Kasım 2005

31 Arminfo News Agency, 8 Ekim 2005

2. Edinburg Şehir Meclisinin Kararı

Dergimizin geçen sayısında³² İngiltere'deki Ermeni kuruluşlarının, İngiliz Hükümetinin soykırım iddialarını kabul etmeyen tutumu karşısında bölge parlamentolarına yöneldikleri ve Galler'de bir denemeden sonra İskoçya'da girişimde buldukları, Edinburg Şehir Meclisinde çoğunluğu oluşturan İşçi Partisinden destek alırken muhalefetteki Muhafazakar Partinin böyle bir karara karşı çıktığı ifade edilmişti.

İngiltere'deki Türk Dernekleri Federasyonu bu konuda Türk görüşlerini anlatmak üzere bir toplantı düzenlemiştir. Toplantıya ASAM Başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan ile Koç Üniversitesi'nden Norman Stone katılarak 1915 tehciri ile bilgi vermişler ve olayların neden soykırım sayılmayacağını da anlatmışlardır³³. Belediye Başkanı Anderson da toplantıya katılarak söylenenleri itiraz edemeden dinlemiş ancak kendisine sorulan sorulara tatmin edici cevap veremediği için güç durumda kalmıştır.

Bu toplantıdan sonra, normal olarak, Edinburg Belediyesi'nin soykırım iddialarıyla ilgili karar önerisini rafa kaldırması beklenirdi. Ancak öyle olmamış öneri, planlanan gün olan 16 Kasım'da görüşülmüş ve Muhafazakârların 16 ret oyuna karşılık İşçi Partililer ve Liberallerin 29 olumlu oyuyla kabul edilmiştir.

Görüldüğü gibi olay, sonunda, 1915 tehcirinin soykırım mı değil mi olduğunun tartışılmasından ziyade Edinburg Belediye Meclisi içinde parti çekişmesine dönüşmüştür. Bu arada özellikle Belediye Başkan Anderson'un bu öneriyi kabul ettirmek bu derecede çaba sarf etmesini ve İngiltere'de iktidardaki İşçi Partisi'nin tutumuna aykırı bir tutum izlemesinin nedeni anlaşılamamıştır.

Alınan kararda, özetle, birçok parlamentonun 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ettiği, bu olaylar sırasında ilgili tüm taraflarda mezalim ve trajediler görüldüğü, ancak Osmanlıların Ermeni toplumuna karşı hareketinin soykırım olduğu, Türk ve Ermeni halkları arasında diyalogun desteklendiği bildirilmiş ve ayrıca Ermeni "soykırımını" tanımmasının Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılmanın ön koşulu olması görüşünün desteklenmediği de ifade edilmiştir.

32 Ermeni Araştırmaları Sayı 18, s.36, 37

33 Bu toplantı için bkz. Gündüz Aktan "Çok Şey Değişmiş", Radikal, 29 Ekim 2005

3. İtalya'nın Lombardiya Bölgesi Parlamentosu

İtalya'nın Lombardiya Bölgesi Yerel Parlamentosuna Türkiye'nin AB'ye katılmasını Ermeni "soykırımını" tanıması şartına bağlayan bir önerge verilmişti. Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Uğur Ziyal Lombardiya Bölge Yönetimi Başkanı Lega Nord Partisinden

Attilo Fontana'ya bir mektup göndererek geçmişte yaşananları değerlendirmenin tarihçilerin görevi olduğunu bildirmiş ve Lombardiya Bölge Yönetiminin bu önergeyi desteklememesini rica etmişti. Normal koşullarda bu mektubun taraflar arasında kalması Fontana bu mektubu önleyici sansür ve yersiz bir müdahale olduğunu belirterek basına açıklamıştır. Lombardiya Yerel Meclisindeki Lega Nord Partisi Grubu başkanı David Boni bu konuda Türkiye'nin Avrupa'ya girişinin tarihle çeliştiğini ve Türkiye'nin İslâm fanatizmini için Avrupa'da bir Truva atı işlevini göreceğini söylemiştir³⁴.

Görüldüğü gibi olay, sonunda, 1915 tehcirinin soykırım mı değil mi olduğunun tartışılmasından ziyade Edinburg Belediye Meclisi içinde parti çekişmesine dönüşmüştür.

Başkanlığını Umberto Bossi'nin yaptığı Lega Nord (Kuzey Birliği) Partisi kuzey İtalya'yı ifade eden Padana'nın bağımsızlığından yanadır. Bu parti genel olarak yabancılara ve İtalya'da Hıristiyan olmayanlara karşıdır. Ermenilerin iddialarının desteklenmesini de bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir.

4. Soykırım İddialarına İlişkin Diğer Gelişmeler

İncelediğimiz dönem içinde Avrupa Parlamentosu Başkanı Joseph Borell ile NATO Parlamenter Asamblesi Başkanı Pierre Lelouche'un Ermenilerin soykırım iddialarını benimseyen bayanlarda buldukları görülmüştür.

Joseph Borell Brüksel'i ziyaret eden Koçaryan ile görüştüktan sonra basına "XX. asırdaki Ermeni katliamını soykırım olarak tanınması ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın açılması Türkiye'nin AB'ye katılmasının ön şartlarıdır" demiştir. Oysa iyi komşuluk ilişkileri kurulması ilkesi çerçevesinde Türkiye'nin Ermenistan ile sınırların açması gerektiği düşünülse bile bunun ne zaman olması gerektiği hususunda bir açıklık yoktur. Türkiye, kuramsal olarak, AB'ye katılmasından hemen önce, diğer bir deyimle en az on yıl sonra da sınırlarını

³⁴ Anadolu Ajansı ,7 Şubat 2006

Ermenistan'a açabilir. Diğer yandan Türkiye'nin AB'ye katılımını düzenleyen AB metinlerde "soykırımı" tanınması koşulu yoktur. Avrupa Parlamentosu çeşitli kere ve en son 28 Eylül 2005 tarihinde böyle bir koşul içeren bir karar kabul etmişse³⁵ de bu karar tavsiye niteliğinde olduğundan uyulması gerekli değildir.

Gerçekten, Fransa hariç, diğer ülke parlamentolarının Ermeni "soykırımı" hakkında kabul ettikleri kararlar tavsiye niteliğinde olup hu kuken kimseyi bağlamamaktadır.

NATO Parlamenter Asamblesi Başkanı Pierre Lelouche ise Kasım ayında Kopenhag'da yapılan Asamblenin 51. toplantısında NATO'nun Türkiye'nin AB üyeliğini desteklediğini ancak Türkiye'nin de önce insan

hakları sorunlarıyla Kıbrıs ve Ermeni Soykırımı sorunlarını çözmesi gerektiğini ifade etmiştir³⁶. Bu sözler Asamble Başkanın kişisel düşünceleri olup NATO Asamblesinin tutumunu yansıtmamaktadır. Ayrıca bu Asamblenin de kararları tavsiye niteliğindedir.

Bu arada, Ermeni soykırımı iddiaları konusunda Dubai'de İngilizce yayınlanan "7 Days" gazetesinin yaklaşık 2005 yılı başından itibaren Ermeni görüşleri doğrultusunda birçok yayın yaptığını bu arada sözde Ermeni soykırımın 90. yıldönümü ile ilgili faaliyetlere geniş yer verdiğini³⁷ böylelikle Dubai'nin Lübnan'dan sonra Ermeni iddialarının geniş şekilde yer aldığı ikinci Arap ülkesi haline geldiğini de belirtelim.

Diğer yandan Ermeni soykırım iddiaların Japonya'ya da yayılmaya başladığı görülmektedir. Bir Ermeni gazetesine göre³⁸ "Ermenilerin Unutulan Soykırımı" kitabın yazarı Hiroyoşi Skava'nın girişimiyle Aichi Üniversitesi Japonya'nın Kioto, Osaka, Hiroşima ve Nagazaki şehirlerinde Ermeni "soykırımı" konusunda sergiler açmak kararını almıştır.

Lyon Şehri Belediyesi, Meclis Başkanının ve Muhafazakar partilerin muhalefetine rağmen Sosyalist Partisi üyelerinin oylarıyla şehrin tarihi Antonin-Poncet meydanına bir Ermeni Soykırımı anıtı dikme kararı almıştır. Anıt 24 Nisan 2006 tarihinde açılacaktır. Bu meydan UNESCO tarafından Dünya Mirası Listesine

35 Ermeni Araştırmaları, Sayı 18 s. 30-32

36 Ntv, 13 Kasım 2005

37 Azad-Hye (Dubai), 23 Ekim 2005

38 Paris'te yayınlanan Haraj gazetesine atfen AZG Daily, 28 Ekim 2005

konmuş olduğundan meydana değişiklik yapılmaması gerekmektedir. Değişiklik yapıldığı takdirde ise UNESCO'nun Fransız hükümetine itiraz etmenin ve/veya Dünya Miras Komitesi karar verdiği takdirde, meydanın Tehlikedeki Dünya Mirası Listesine koymanın dışında bir yetkisi olmadığı anlaşılmaktadır³⁹.

Fransız Ermenilerinin bu ülkenin siyasetinde sayılarıyla orantılı olamayacak derecede fazla nüfuz sahibi olmaları bazı büyük Fransız şehirlerine soykırım iddialarını yansıtan anıtlar dikilmesi sonucunu vermektedir. Bu durumun en çarpıcı misali 23 Nisan 2003'te Paris'in en seçkin bir yerine Ermeni "soykırımını" temsilen besteci Komitas'ın büyük bir heykelinin dikilmesidir. Ancak Komitas'ın, iki hafta kadar Çankırı'ya gönderilmiş olmanın dışında, tehcir olayı ile bir ilgisi yoktur. Adı geçen 1919 yılında İstanbul'dan ayrılmış, başta Ermeniler olmak üzere herkes tarafından unutulmuş 1934 yılında Paris'te ölmüştür.

Bu arada Fransız makamlarının Atatürk'ün bir heykelinin dikilmesi için Paris'te yer bulamadıklarını ve heykel için Büyükelçiliğimiz binasının duvarını tavsiye ettiklerini de belirtelim. Bu vesileyle Fransa'daki Türklerin sayısının yaklaşık Ermeniler kadar olduğunu da anımsayalım.

5. Soykırım İddiaları ve Türk Hükümetinin Tutumu

Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün TBMM'de bir soru önergesini yanıtlarken sözde Ermeni soykırımı hakkında bazı ülkeler parlamentolarında alınan kararlar karşısında Türkiye'nin tutumunu da açıklamıştır⁴⁰. Gül bu konudaki kararların ilgili hükümetleri değil tamamen yasama organının faaliyeti olduğunu söylemiş ve bu çerçevede, kısmen Fransa hariç, hiçbir AB ülkesi hükümetinin sözde soykırımı tanıyan bir karara, bildiriye veya açıklamaya imza attığına tanık olunmadığını, tamamen siyasi mahiyetteki bu kararların hukukeni bağlayıcılığı bulunmadığını da belirtmiştir. Gül ayrıca bu kararların alındığı ülkelerde Türk düşmanlığı yarattığını, Avrupa'da yaşanan milyonlarca Türk'ün entegrasyonuna zarar verdiğini, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesini engelleyen bir ortam doğurduğunu söylemiş ve soykırım iddialarının tarihçilerin incelemesine bırakılması gerektiğini de eklemiştir.

Gerçekten, Fransa hariç, diğer ülke parlamentolarının Ermeni "soykırımı" hakkında kabul ettikleri kararlar tavsiye niteliğinde olup hukuken kimseyi bağ-

39 Zaman Online, 9 Şubat 2006

40 Milliyet, 21 Kasım 2005

lamamaktadır. Ancak, aşağıda açıklanacağı üzere, Fransız kanununda hukuki bir sonuç doğurmayan bir beyan niteliğini taşımaktadır. Ancak Fransız kanunu ve diğer ülke meclislerinin kararları hukuki alanda bir anlam ifade etmeseler de soykırım gibi en ağır suçla itham etmekle Türkiye ve Türklerin imajını zedelemektedir.

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, 15 Kasım 2005 tarihinde TBMM Bütçe Plan Komisyonunda Dışişleri Bakanlığı bütçesinin görüşmesi sırasında Ermenilerin soykırım iddialarına değinmiştir. 2005 yılında Ermenistan Hükümeti ve diasporanın bu iddiaları uluslararası platformlara taşıma yönünde özellikle aktif bir çaba içinde olduklarının gözlemlendiğine temas eden Gül, Ermeni tarafının tarihî gerçekliği kanıtlanmamış siyasi verilerle sürdürdüğü bu faaliyetlere karşı Türkiye'nin yıl içinde yoğun bir karşı kampanya yürüttüğünü, diğer hususlar arasında bahse konu olan döneme ışık tutmak amacıyla ortak bir tarih komisyonu kurulması önerisinin özellikle önemli bir adım teşkil ettiğini belirtmiştir. Ermeni Hükümetinin bu öneriye henüz yeterince açık bir şekilde olumlu yanıt vermediğini, böylece sürecin ilerletilmesine imkân tanınmadığını, Türkiye'nin tarihle yüzleşmekten, geçmişte olduğu gibi bugün de kaçınmadığını, Türkiye'nin uluslararası toplumda geniş ilgi uyandıran bu girişiminin hayata geçirilmesinin önem taşıdığını ifade eden Gül, böylece tarihten düşmanlık yerine dostluk çıkarma yönünde somut bir adım atılmasının, sadece Türk-Ermeni ilişkilerine değil tüm bölgeye ve ötesine yayılacak olumlu bir etki yaratacağını, bu itibarla, ilgili tüm ülkelerden parlamentolarda tarihî gerçeklerden yoksun, sorumsuzca kararlar kabul etmek yerine, bu önerimize destek vermelerinin ve Ermenistan'ı bu yönde teşvik etmelerini beklendiğini söylemiştir.

Başbakan Erdoğan ise Kasım ayında NATO Parlamenter Asamblesinde yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin arşivlerini açtığını, Ermenistan'ın ve diğer ülkelerin de aynıını yapması gerektiğini, diğer yandan soykırımın Türkiye tarihinin bir parçası olmadığını, isyan eden bir toplumun (Ermeniler) yerinin değiştirilmesini soykırım olarak tanımlamanın ciddi bir hata olduğunu söylemiştir⁴¹.

Ermenistan'ın bu konudaki tutumuna gelince, Dışişleri Bakanı Oskanyan'a göre Türkiye'de Ermeni soykırımı tartışılmaya başlayınca kamu oyunundan gelecek baskı Türkiye resmi makamlarını "soykırım" konusuna dahi ciddi bir şekilde eğilmeye zorlayacaktır⁴². Oskanyan ayrıca Türkiye'nin tarihçilerden bir komisyon

41 Azg, 17 Kasım 2005

42 Arminfo, 4 Kasım 2005

kurulması önerisini, “soykırım” konusunda yeterince delil olduğu için, propaganda olarak nitelendirilmiş, Türkiye’nin önce Ermenistan ile olan sınırını açmasını ve diplomatik ilişki kurması gerektiğini, ancak ondan sonra Türkiye’nin girişimimin bir anlamı olacağını söylemiştir⁴³. Oskanyan 2005 yılı sonu münasebetiyle verdiği bir mülakatta, Orhan Pamuk olayına temasla, Türkiye Avrupa Birliği üyeliğine kabul edilecekse sadece fikir özgürlüğünü sağlamasının değil kendi tarihiyle de yüzleşmesinin gerektiğini ve bunun için de Ermeni soykırımını tanımasının önemli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁴

Fransa’da 1990’ların başından bu yana bazı tarihi olaylar hakkında hükümler içeren o nedenle de tarihi düzenleyen bir nitelik taşıyan bazı kanunlar kabul edilmiştir.

6. Tarihi Düzenleyen Fransız Kanunları

Kanunların görüş beyan etmeyip, emir vermesi, neyin yapılacağını neyin yapılmayacağını belirlemesi, bazı statüleri saptaması genel olarak her ülkede uygulanan bir kuraldır. Kanun görüş bildirmez, zira görüş bildirme evresini geçirmiş, kesinlik kazanmış hususları düzenler.

En eski demokrasilerinden biri olan ve hür düşüncenin anavatanı olarak bilinen Fransa’da 1990’ların başından bu yana bazı tarihi olaylar hakkında hükümler içeren o nedenle de tarihi düzenleyen bir nitelik taşıyan bazı kanunlar kabul edilmiştir.

Bunların birincisi öneri sahibinin adın izafeten Gaysott kanunu denilen 13 Temmuz 1990 tarihinde kabul edilmiş olan ve her türlü ırkçı, Yahudi aleyhtarı ve yabancı düşmanı hareketin cezalandırılmasına dair kanundur.

İkincisi 29 Ocak 2001 tarihinde kabul edilmiş olan Ermeni “soykırımı” kanunudur. Bu kanun “Fransa Ermeni soykırımını açıkça tanı” cümlesinden ibarettir. “Fransa” sözcüğünden her halde Fransız vatandaşlarının değil Fransa Devletinin anlaşılması gerekmektedir. Zira tüm Fransız vatandaşları, hiç olmazsa Fransa’da yaşayan 450.000 Türk bir Ermeni soykırımını olduğu kanaatinde değildir. Bu arada söz konusu kanunun Fransız Devletinin Ermeni “soykırımını” ta-

⁴³ Pan Armenian, 28 Ekim 2005

⁴⁴ Press Release, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, 28 Aralık 2005

nimasının dışında başka bir sonucu olmadığı görülmektedir. Bu hususu dikkate alan Fransız Ermenileri, Ermeni “soykırımını” inkâr edenlerin cezalandırılmasına

Rusya Federasyonu da, bu ülkeler üzerinde nüfuz kurmak veya devam ettirmek için ucuz fiyat politikasından yararlanmıştı.

dair bir maddenin kanuna eklenmesini ısrarla istemişlerdir Fransız Meclisine bu hususta bazı kanun tasarıları önerilmiş bulunmaktadır.

Üçüncüsü esir ticaretini insanlığa karşı suç olarak tanıyan 21 Mayıs 2001 tarihli kanundur.

Dördüncüsü ise 4. maddesinde “deniz aşırı ülkelerde ve özellikle Kuzey Afrika’daki Fransız varlığının olumlu rolüne” temas eden 23 Şubat 2005 tarihli kanundur.

Bu son kanunun bir maddesi Fransız sömürgeciliğinin övülmesi anlamına geldiğinden tepkilere neden olmuştur. Fransa ile Cezayir arasında imzalanması öngörülen Dostluk Antlaşması ertelenirken⁴⁵, bu hükmün kaldırılması için Sosyalist Partisi tarafından Mecliste yapılan öneri, iktidardaki partilerden olan ve Başbakanı Nikolas Sarkozy’in tutumu nedeniyle gitgide sağa doğru kayan UMP’nin oylarıyla reddedilmiştir⁴⁶. Bu arada Sarkozy Martinique adasına yapacağı ziyareti aleyhindeki tepkiler nedeniyle iptal etmek zorunda kalmıştır⁴⁷. Kasım 2005 ayında başta Paris olmak üzere bazı Fransız şehirleri varoşlarında oturan hemen hepsi kuzey Afrika kökenli gençlerin işsizlik ve ayrımcılık gibi nedenlerle binlerce otomobili ateşe vermeleri de Fransa’da eski sömürgelerinden gelen insanların tepkisini çekecek davranışlardan kaçınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Sosyalist Partisinin yukarıda değindiğimiz önerisinin reddi Fransa’da tarihi olaylar hakkında düşünce özgürlüğü tartışmasını başlatmıştır. Bu tartışmalara katılan Başkan Chirac, tarih yazmanın yasaların değil tarihçilerin işi olduğunu söylemiş⁴⁸, fakat söz konusu dört kanundan üçünün altında kendi imzası olduğunu unutmuştur.

45 Le Monde, 26 Kasım 2005

46 Le Monde, 30 Kasım 2005

47 Zaman, 12 Aralık 2005

48 Zaman, 12 Aralık 2005

Diğer yandan tanınmış on dokuz Fransız tarihçisi 13 Aralık 2005 tarihinde “Tarih İçin Özgürlük” başlığını taşıyan bir bildiri yayımlamışlardır⁴⁹. Bildiriyi imzalayanlar, özetle, geçmiş olayların değerlendirilmesi ve bu konuda bazı tarihçi ve düşünürler hakkında adli işlem yapılmış olmasının etkisi altında bazı ilkeleri hatırlatmak istediklerini belirterek, özetle tarihin bir din olmadığını, tarihçinin hiçbir doğma kabul etmediğini, hiçbir yasağı dinlemediğini, hiçbir tabu tanımadığını, tarihçinin kınama veya yüceltme görevi bulunmadığını, tarihçinin olayları açıkladığını, tarihin güncelliğin kölesi olmadığını ifade etmişlerdir. Bildiride ayrıca tarihçinin çağdaş ideolojik şemaları ve bugünün duyarlılığını geçmişe uygulamadığını belirtildikten sonra bazı Fransız kanunlarının bu ilkeleri ihlal ettiği, tarihçinin özgürlüğünü kısıtladığı, ona neyi araması ve neyi bulması gerektiğini söylediği, metotlar gösterdiği, sınırlamalar koyduğu, aksi halde cezalandırılacağını da bildirdiği ifade edilmiş ve demokratik bir rejime yaraşmayan bu kanunların (yukarıda başlıklarını saydığımız kanunlar) kaldırılması istenmiştir.

Bildiriyi imzalayanlar arasındaki Yahudi kökenli tarihçiler de olup bu kişiler de Yahudi soykırımın inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören “Gaysott” kanunun iptalini istemişlerdir. Diğer yandan Ermeni “soykırımı” hakkındaki kanunun kaldırılmasını isteyen tarihçilerden bazıları böyle bir soykırımın var olduğuna dair yayın yapmış kişilerdir. Son olarak bu bildiriyi imzalayanlardan hiç birinin Ermeni soykırımı olmadığını savunmuş değildir. Görüldüğü gibi, bildiriyi imzalayanlar, kişisel inanç ve kanılardan kendilerini arındırarak, tarihi olaylarının niteliğinin kanunla saptanamayacağı belirtmek ve bu tür kanunların kaldırılmasını istemek amacıyla hareket etmişlerdir.

Söz konusu bildiriyi imzalayanlar arasında bulunan tanınmış tarihçi Marc Ferro bu konuda bir Türk gazetesine verdiği mülakatta⁵⁰ bu tür yasalar nedeniyle Fransız tarihçilerin baskı altında olduğunu ve özgürlüklerinin kısıtlandığını söyledikten sonra Fransız tarihçilerinin durumunu totaliter rejimlerdeki uygulamalara benzetmiştir. Ferro Fransa’daki tarihçilerin bir yandan geçmişe ilişkin kanunlar çıkaran parlamentonun, diğer yandan bu yasaların çıkması için çalışan lobilerin baskısına maruz kaldığını vurgulamış ve çeşitli dernek ve kuruluşların ‘kendi istediklerini söylemeleri için’ tarihçilere baskı yaptığını, bu grupların bazı yazarları boykot ettiğini, kitaplarının satmaması için kampanya yürüttüğünü belirtmiştir. Ferro bu tür yasaların sayısı artarsa, mesela, Türklerden veya Ermenilerden veya Yahudilerden bahsedemeyeceğini, bunun ise kendi zihni özgürlüğünü daralttığını

49 Libération, 13 Aralık 2005

50 Zaman, 22 Aralık 2005

söylemiş ve bu durumun kendisi de dahil tarihçileri 'otosansür' yapmaya itebileceğine değinmiştir. Ferro böylelikle tarihçiler arasında "Bundan konuşmayalım, yoksa şu grup tepki gösterir. Buna dikkat! Bu konuyu ele alırsak şu grup veya devlet tarafından hakkımızda dava açılabilir." şeklinde bir yaklaşım oluştuğunu da eklemiştir. Marc Ferro'nun üzerinde durduğu diğer bir nokta ise söz konusu yasaların aynı zamanda resmî bir tarih yazımının başlangıcı anlamına geldiğini söylemesidir. Ferro bu sözleriyle ifade özgürlüğü olan ülkelerde herkesin kabul etmesi gereken resmi bir tarih oluşmasının tehlikesine dikkati çekmiştir. Son olarak ünlü tarihçi, bazı meslektaşlarının yazdıklarından dolayı mahkemeye verildiğini hatırlatmıştır⁵¹.

Fransız Ermenileri tarihçilerin yukarıda değindiğimiz bildirisine tepki göstermişlerdir. 20 Aralıkta içlerinde Ermenilerin de bulunduğu yazarlar, hukukçular ve bazı tarihçilerinden oluşan 31 kişi bir bildiri yayınlayarak tarihçiler bildirisine karşı olduklarını belirtmişler ve kaldırılması istenen dört kanundan üçünün kanıtlanmış soykırım veya insanlığa karşı suçlarla ilgili bulunduğunu ve bu kanunların amacının söz konusu olayların inkârına karşı mücadele etmek olduğunu ve araştırma yapmak ve fikir beyan etmek özgürlüğünü kısıtlamadıklarını iddia etmişlerdir⁵².

Fransa'da araştırma yapmak özgürlüğü hukuken kısıtlanmamışsa da Ermeni "soykırımını" kabul eden bir kanunun bulunduğu bir ülkede "soykırım olmamıştır" demenin fiilen mümkün bulunmadığı ortadadır. Nitekim bu yönde fikir beyan eden bazı Fransız tarihçileri 2001 yılı kanunundan sonra tamamen susmayı yeğlemişlerdir.

Cumhurbaşkanı Jacques Chirac Fransız Millet Meclisi Başkanı Louis Debré'yi 23 Şubat 2005 tarihli kanun üzerinde yapılan tartışmalar ışığında, hafıza ve tarih alanlarında Parlatmentonun tutumunu değerlendirmekle görevlendirmiştir. Debré ise söz konusu kanunun yarattığı sorunun çözümüne öncelik vereceğini daha sonra ise bazı parlamenterleri toplayarak diğer kanunları inceleyeceğini basına bildirmiştir⁵³. Debré bu konuda bir rapor hazırlayarak Cumhurbaşkanına sunmuş⁵⁴

51 Bu davalar arasında Fransa'daki bir Ermeni kuruluşunun Türkiye'nin Paris Başkonsolosluğu İnternet Sitesindeki bazı bilgilerin "soykırımını" inkar ettiğini ileri sürerek ve 30 Ocak 2001 tarihli kanuna dayanarak bu sitenin kapatılmasını istediği dava da bulunmaktadır (Bu konuda bakınız. *Ermeni Araştırmaları* Sayı 14-15 s.20, 21.)

52 CDCA (Comité de la Défense de la Cause Arménienne), 21 Aralık 2005

53 Nouvelles d'Arménie en ligne, 7 Ocak 2006

54 Hürriyet, 27 Ocak 2006

Jacques Chirac da söz konusu kanunun 4. maddesindeki deniz aşırı ülkelerde ve özellikle Kuzey Afrika'daki Fransız varlığının olumlu rolüne işaret eden bölümünün kaldırılması için Anayasa Mahkemesine müracaat etmiştir⁵⁵. Anayasa Mahkemesi 31 Ocak 2006 tarihinde bu bölümün kanun niteliğinde olmadığına karar vermiştir.⁵⁶ Böylece Jacques Chirac Fransız Parlamentosundan bir kanun çıkarmak tehlikesine maruz kalmadan sorunu çözümlenmiştir. Ayrıca 10 Mayıs'ı Köleliğin Kaldırılışını Anma Günü ilan etmekle de gelecek başkanlık seçimleri için puan toplamaya çalışmıştır.

Çözüm formülü Azeri rayonlarının, kısmen de olsa, Azerbaycan'a verilmesi ve Kara bağ sorununun çözümünün ise 10-15 yıl gibi uzun bir süre ertelenmesi esasına dayanmaktadır.

Geri kalan ve aralarında Türkiye'yi özellikle ilgilendiren Ermeni "soykırımını" tanıyan kanun da bulunduğu diğer üç kanun için ne yapılacağı belli değildir. Fransız Millet Meclis Başkanı Debré sözünü tutarsa bu kanunların da ele alınması gerekmektedir.

Bu arada Tarih İçin Özgürlük Bildirisi'ni imzalayan tarihçilerin teşvikiyle bir araya gelen 600 Fransız tarihçi, öğretim görevlisi ve araştırmacı tarafından imzalanan bir diğer bildiri de 23 Şubat 2005 tarihli kanun ilgili bölümünün kaldırılmasının not edildiği belirtildikten sonra resmi tarihi dile getiren kanunları oylamanın Parlamentoların yetkisi dahilinde bulunmadığı" ifade edilmiştir.

Aynı bildiri de önümüzdeki günlerde diğer kanunları için değişiklik önerecekleri hususu yer almıştır. Burada dikkati çeken 13 Aralık 2005 tarihinde açıklanan "Tarih İçin Özgürlük Bildirisi" söz konusu kanunların kaldırılması istenirken bu kez bu kanunlar için değişikliğin önerilmesi, yani ilk tutuma nazaran bir gerileme görülmesidir. Diğer yandan bu değişikliklerin tatmin edici olup olmadıklarını zaman gösterecektir. Ermeni "soykırımı" kanununda kayda değer bir değişiklik yapılmıyorsa da bundan sonra bu kanuna Ermeni "soykırımını" inkâr edenlerin cezalandırılmasını öngören bir madde eklenmesi olasılığı çok azalmıştır.

Bu konuda son olarak değinmek istediğimiz husus Türk Dışişlerinin parla-

55 Le Monde, 27 Ocak 2006

56 Le Monde, 31 Ocak 2006

mentoların bir olayın soykırım olduğu hakkında karar alma yetkisinin bulunmadığını yaklaşık çeyrek asırdan beri her fırsatta açıklamış olmasıdır. Şimdi Fransız tarihçilerinin büyük çoğunluğu da bu noktaya gelmiştir. Ancak onların henüz üzerinde durmadıkları veya bilemedikleri husus parlamentoların bilimsel veya etik nedenlerle değil hukuki nedenlerle de soykırım konusunda karar almaya yetkili olmadıklarıdır. Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesinin 6. maddesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına o olayın vuku bulduğu ülkenin yetkili mahkemeleri veya uluslar arası bir ceza mahkemesi karar verebilir, parlamentolar değil.

III. KARABAĞ

Haydar Aliev ve Robert Koçaryan'ın Minsk Grubu eş başkanlarıyla 2001 yılında önce Paris'te sonra ABD'de Key West'te yaptıkları ve basın tarafından nihai çözüme çok yaklaşıldığı bildirilen konferanslardan bir sonuç alınmamasından sonra Karabağ sorunu bir durgunluk dönemine girmiş ancak taraflar arasında devlet başkanları ve dışişleri bakanları düzeyinde görüşmeler devam etmişti. Mesela, İlham Aliev ile Koçaryan 2003 yılı Aralık ayından bu yana altı kez buluşmuşlardır. Son olarak İlham Aliev ve Robert Koçaryan Karabağ sorununun hangi ilkeler esas alınarak çözümlenebileceğini saptayan bir belgeyi tartışmak üzere 10 ve 11 Şubat 2005 tarihinde Paris yakınlarındaki Rambouillet şatosunda bir araya gelmişler, Fransa Cumhurbaşkanı Jacques Chirac'ın da gayretlerine rağmen bir anlaşmaya varamamışlardır.

Görüşmelerin bir sonuç vermemesi tarafların tutumları çok farklı olmasından ileri gelmektedir.

Azerbaycan için, geniş özerklik haklarına sahip olarak da olsa , Karabağ'ın Azerbaycan'a bağlı kalması ve Karabağ'ı çevreleyen Azerbaycan rayonlarının⁵⁷ kendisine geri verilmesi esastır.

Ermenistan ise, ileride ilhak etmek üzere, Karabağ'ın bağımsız olmasını istemekte ve bu sağlandığı takdirde, Karabağ'ın güvenliğini sağlayacak şekilde Azeri rayonlarından çekilebileceğini ifade etmektedir.

2005 yılı ortalarına doğru basında Karabağ sorununun çözüm sürecine girdiğine dair bazı haberler yayınlanmaya başlamıştır. Bunlara göre öngörülen çö-

⁵⁷ Sovyetlerinden kalma bir deyim olan "rayon," Türkiye'deki illerden küçük ilçelerden büyük bir idari birimdir.

züm Ermenilerin işgal ettikleri yedi Azeri rayonundan beşini Azerbaycan'a iade etmesi, Nahcivan bölgesinin Ermenistan'dan ve Karabağ'dan geçecek bir yolla Azerbaycan'a bağlanması, bu yolun ve Ermenistan ile Azerbaycan'ın sınır bölgelerinin uluslararası bir barış gücü tarafından kontrol edilmesini içermektedir. Karabağ'a gelince bu bölgenin statüsü 10 ilâ 15 yıl sonra yapılacak bir referandumla saptanacaktır.⁵⁸

Karabağ sorununa çözüm öngören planlarda Türkiye'ye de bir rol düşmesi gereklidir.

Görüldüğü üzere bu çözüm formülü Azeri rayonlarının, kısmen de olsa, Azerbaycan'a verilmesi Karabağ sorununun çözümü ise 10, 15 yıl gibi uzun bir süre ertelenmesi esasına dayanmaktadır. Ancak Karabağ'ın statüsünün referandumla belirlenmesi öngörüldüğünden, Karabağ halkının da referandumda Ermenistan'a katılmak için oy kullanacağında şüphe bulunmadığından, Ermenistan'ın halen fiilen hakim olduğu Karabağ'ı en geç 15 yıl sonra hükken de topraklarına katacağı anlaşılmaktadır. Özetlemek gerekirse bu çözüm, Azerbaycan'ın kendisine ait rayonları geri almasına karşın, 10 ila 15 yıl sonra da olsa Karabağ'ı Ermenistan'a bırakmaktadır.

Karabağ sorunun çözümü için basında yayınlanan haberler taraflarca doğrulanmamış ancak tamamen de yalanlanmamıştır. Tarafların dışişleri bakanları düzeyinde görüşmelerinin sürdüğü bir sırada bir Azerbaycan gazetesi çözümün esasları hakkında daha ayrıntılı bilgi vermiştir⁵⁹. Buna göre:

Birinci adım olarak Ermenistan, halen işgal etmekte olduğu yedi Azeri rayonundan üçünü boşaltacaktır. Bu rayonlar Fuzuli, Akdam ve Cebrail'dir. Azerbaycan ise, kapatmış olduğu Ermenistan'a ulaşım yollarını (Kara ve demir yollarını) açacaktır.

Daha sonra Ermenistan Kubatlı ve Zengilan bölgelerini boşaltacaktır. Karabağ ve Ermenistan topraklarından geçecek bir yol ile Azerbaycan'ın Nahcivan'a bağlanması sağlanacaktır. Ermenilerin çekileceği bu beş rayonun Azeri ahalişi yerlerine dönecektir.

Ermenilerin boşaltacağı bölgelere ve Ermenistan ve Azerbaycan sınırına ulus-

58 Armenews, 13 Temmuz 2005, Today (Azerbaycan) 16 Temmuz 2005,

59 Assa İrada, 19 Ocak 2006

lararası barış gücü yerleştirilecektir ⁶⁰.

Ermeniler, Karabağ'ın statüsü hakkında bir anlaşmaya varılmasından sonra Kelbecer rayonun boşaltacaklardır.

Son rayon olan Laçın ise bir süre Ermenistan'ın elinde kalacaktır. (Karabağ'ı Ermenistan'a başlayan başlıca yol bu bölgeden geçtiğinden Ermenistan'ın burayı mümkün olduğu kadar fazla süre elde tutmak istediği anlaşılmaktadır)

Karabağ'ın statüsü referandumla saptanacaktır. Diğer bir deyimle Karabağ halkı bağımsız mı olacağına, Ermenistan veya Azerbaycan'a mı bağlanacağına bir referandum ile karar verecektir.

Ana hatları bu olan çözüm planında henüz belirlenemeyen hususlar vardır.

Bunların başında referandumun ne zaman yapılacağı gelmektedir. Ermeniler referandumun beş yıl içinde yapılmasını isterken Azeriler bu süre için 15-20 yıl öngörmektedirler. Ermenilerin bu aceleliği Karabağ'ı bir an önce kendi topraklarına katmak arzusundan ileri gelmektedir. Azerilerin referandumu çok ertelemek isteklerinin temelinde ise bu uzun süre içinde koşulların değişebileceğini ümit etmeleri bulunmaktadır. Karabağlı Azeriler yerlerine dönse dahi azınlıkta kalacaklarından yapılacak bir referandumdan Karabağ'ın Ermenistan'a bağlanması sonucunu çıkacağından kimsenin şüphesi yoktur. Bazı Azeri çevrelerinin petrol ve doğal gaz gelirleri sayesinde ülkelerinin 15-20 yıl sonra ekonomi bakımından çok güçlü hale geleceğini ve o zaman yapılacak bir referandumda Karabağlı Ermenilerin Azerbaycan'a katılmak için oy verebileceklerini düşündükleri anlaşılmaktadır. Ermenilerde milliyetçilik duyguları şovenizm derecesine varacak kadar güçlü olduğundan 20 yıl sonra yapılacak bir referandumda fikir değiştireceklerini beklemek pek gerçekçi değildir. Diğer yandan halen, Türkiye ve Azerbaycan sınırları kapalı olmasına rağmen, Ermenistan'ın son yıllarda GSMH'sı yılda %10'un üzerindeki oranlarda arttırmaktadır. Sınırların açıldığı ve barış koşullarının hakim olduğu bir ortamda Ermenistan'ın gerek diasporadan gerek ABD ve AB'den gelecek cömert yardım ve yatırımlar sayesinde yüksek düzeyde bir kalkınmayı sürdüreceğini ve bunun Karabağ'ın ekonomik durumunu da etkileyeceğini düşünmek daha normaldir.

İkinci bir sorun sınırlara ve boşaltılacak bölgelere yerleştirilecek barış gücü-

⁶⁰ Nouvelles d'Arménie, 13 Ocak 2006

ne hangi ülkelerin asker vereceğidir. Türkiye, Azerbaycan'daki Büyükelçisi Turan Morali'nin ağzından, istendiği taktirde barış gücüne asker verebileceğini belirtmiştir ⁶¹. Ermenistan Dışişleri Bakanı Oskanyan ise Türkiye'nin barış gücüne katılmasını kabul etmeyeceklerini açıkça söylemiştir ⁶². Azerbaycan bu safhada barış gücünün kompozisyonu hakkında fikir beyan etmezken basında Rusya'nın da barış gücüne katılmaması hakkında yazılar çıkmıştır ⁶³. Buna karşılık Rusya Federasyonu Savunma Bakanı Sergey İvanov, Azerbaycan'ı ziyareti sırasında, bir Rus barış gücünün Karabağ sorununun çözümünde yer alabileceğini belirtmiştir ⁶⁴. ABD'de bu tartışmaya katılmış bu ülkenin Azerbaycan'daki büyükelçisi John Evans komşu ülkelerin (Türkiye, İran, Gürcistan ve Hazar Denizi sınır olarak kabul edilirse Kazakistan ve Türkmenistan) ve AGİT Minsk Grubu eş başkanı olan ülkelerin (ABD, Rusya ve Fransa) barış gücüne dahil olmaması gerektiğini söylemiştir ⁶⁵. Ermenistan Türk, Azerbaycan da Rus barış gücü istememekte direnirlerse Amerikan formülünün kabulü olasıdır.

Türkiye'nin sınırlarını açması Karabağ sorununun çözümü için ön şarttır.

Son olarak 10 ve 11 Şubat 2006 tarihinde Fransa'da, Rambouillet Şatosu'nda iki ülke devlet başkanlarının yaptığı toplantıda yukarıdaki hususların ele alındığı anlaşılmaktadır. Basın haberlerine göre bu toplantıda Azerbaycan'ın Karabağ'ın Azerbaycan'ın bir parçası olduğunda ve tüm mültecilerin (yaklaşık bir milyon kişidir) evlerine dönmesi gerektiğinde ısrar etmesi ve Ermeni tarafının referandum sonuçlanıncaya kadar Kelbecer'i işgal etmeye devam etmek istemesi ⁶⁶ sonucunda bir anlaşmaya varmak mümkün olamamıştır. Ancak tarafların, iki ülkenin dışişleri bakanlarının Minsk Grubu eş başkanlarıyla birlikte konuyu görüşmeye devam etmesini kararlaştırmaları ⁶⁷ gelecek için ümit vermiştir. Bu arada 2006'nın Karabağ sorununun çözümü için en uygun yıl olduğunu, 2007'de Ermenistan'da ve 2008'de de Azerbaycan'da seçim yapılacağından 2006'da bir anlaşma sağlanamadığı taktirde çözümün 2009 yılına erteleneceği de hatırlanmalıdır.

Karabağ sorununun çözümü için Türkiye'den ne gibi bir katkı istendiğine gelince

61 Arminfo, 12 Ocak 2005

62 Asbarez, 25 Ocak 2005

63 Pan Armenian, 9 Ocak 2006

64 Agency WPS (Rusya), 27 Ocak 2006

65 Regnum (Rusya), 3 Şubat 2006

66 REE/RL, 13 Şubat 2006

67 Agence France Presse, 11 Şubat 2006

bu hususta ne Azerbaycan ne Ermenistan ne de Minsk Grubu eş başkanlarının bir beyanı olmamıştır. Oysa Türkiye Ermenistan ile olan kara sınırını 1993 yılında Ermeni güçlerinin Kelbecer'i işgali sonrasında kapattığından Karabağ sorununa çözüm öngören planlarda Türkiye'ye de bir rol düşse gerektir. Esasen Ermenistan Azerbaycan ile olan sınırının kapalı olmasından ziyade kendisini en kısa yoldan Avrupa'da bağlayan Türk sınırının açılmasıyla ilgilidir ve planın ilk kısmı için öngörülen Azerbaycan sınır kapılarının açılmasıyla yetinmesi pek olası değildir. O itibarla Ermenistan'ın Türk sınır kapısının açılması için ısrar etmesi ve bu konuda Minsk Grubu eş başkanlarından ve Avrupa Birliğinden destek alması beklenmelidir. Halen AGİT'in dönem başkanlığını yapan Belçika'nın Dışişleri Bakanı Karel de Gucht son olarak Erivan'da verdiği bir mülakatta Türkiye Ermenistan sınırının yeniden açılması sorunun çözülmesinin Karabağ'da barış için yaşamsal derecede önemli olduğunu söylemiştir⁶⁸. Diğer bir deyimle Türkiye sınırını açmaması Karabağ'da barışı engelleyebilecek bir etki yapacaktır.

Türkiye'nin sınırlarını açması Karabağ sorunun çözülmesinin ön koşulu durumundadır. Ne var ki Türkiye ile Ermenistan arasındaki başlıca sorun Karabağ değil Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımayı reddetmesi ve Türkiye'ye karşı soykırım suçlamalarında bulunmasıdır. Bu nedenle Türkiye sınırlarının açılmasından Ermenistan ile kendi sorunlarının çözümü için de yararlanmak durumundadır. Sadece Karabağ sorunu için Türk sınırları açılırsa Ermenistan bir yandan Türk kara yollarını kullanırken diğer yandan soykırım ithamlarını sürdürmesi ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaya devam etmesi kaçınılmazı gereken bir olasılıktır.

IV. ERMENİSTAN-RUSYA İLİŞKİLERİ

Ermenistan'ın en yakın ilişkiler içinde olduğu ülke Rusya Federasyonudur. Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'la ve bu sorunun yanında soykırım iddiaları ve toprak bütünlüğünü tanımaması nedenleriyle de Türkiye ile gayet kötü ilişkiler içinde bulunan diğer yandan Cevaheti bölgesindeki Ermeni azınlığı nedeniyle de Gürcistan ile de gerginlik yaşayan Ermenistan, kendi güvenliği nedeniyle, Rusya'ya büyük ihtiyaç duymaktadır. Büyük devlet hayallerinden vazgeçmeyen Rusya için ise Ermenistan Güney Kafkaslarda yegane dost ülkedir. Ermenistan kendi güvenliğini sağlamak gerekçesiyle Türkiye sınırına yakın Gümrü şehri civarında Rusya'ya askeri bir üs vermiştir. Ayrıca ekonomik alanda iki ülke ilişkileri yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bu yakın ilişkiler Rusya ile Ermenistan arasında

68 Medimax News Agency, 5 Şubat 2006

stratejik ortaklık bulunduğu şeklinde bazı beyanlara yol açmıştır.

Rusya Federasyonu Aralık ayında bazı eski Sovyet cumhuriyetlerine sattığı doğal gazın fiyatını arttıracığını açıkladı. Başkan Putin bu artışı ekonomik nedenlere bağlıyor ve İngiltere’de doğal gazın 1000 metreküp fiyatının 1000 dolar olduğunu oysa Rusya’nın Batı Avrupa ülkelerine bu miktar gazı 250 dolara verdiğini söylüyor⁶⁹ ve böylece eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerine yapılan zammı haklı göstermeye çalışıyordu. Gerçekten Rusya’nın de bu ülkelere sattığı doğal gaz çok ucuzdu. Kendisine bağlı ülkelere ucuza ham madde vermek Sovyetlerin politikasıydı. Rusya Federasyonu da, bu ülkeler üzerinde nüfuz kurmak veya devam ettirmek için ucuz fiyat politikasından yararlanmıştı.. Zam yapıldıktan sonra da bu fiyatlar dünya fiyatlarına nazaran ucuz olmaya devam etti. Ne var ki, ucuz dahi olsa yeni fiyatlar, eskilerine göre yaklaşık bir katı artış gösteriyordu. ve bu haliyle ilgili ülkeler için çok ağır bir yük oluşturuyordu.

1000 metreküp için 230 dolar istenen Ukrayna ile 110 dolar istenen Gürcistan⁷⁰ yeni fiyatlara şiddetle itiraz ettiler ve bu nedenle Rusya ile bu ülkeler arasında bir kriz yaşandı; ancak iki ülke de sonunda yeni fiyatları kabul etmek zorunda kaldılar. Rusya bu bölgede tek doğal gaz satıcısıydı; şiddetli geçen bir kışın ortasında gaz alımından vazgeçmek mümkün değildi.

Rusya Ermenistan’a uyguladığı fiyatı bir kat arttırarak 110 dolara çıkardı.. Bu yeni fiyat Ermenistan için hem ekonomik hem de siyasi yönden sorun oluşturdu.

Ekonomik yönden, yılda 120 milyon dolar kadar fazla ödeme yapacak olması Ermenistan’ı çok sarsacak ve halen yılda % 13 gibi çok yüksek olan GSMH artışını ekilebilecekti.

Siyasi yönden ise Ermeniler kendilerini ihanete uğramış hissettiler. Zira son iki asırdan beri Ermenilerin ve daha sonraları da Ermenistan’ın hâmi olan ve nedenle de ciddi bir yakınlık duydukları Rusya, Ermenistan’ı çok zora sokan bir kararı kolayca almıştı. Rusya’nın Ermenistan’daki prestiji o derecede yüksekti ki fiyat artışından sonra yapılan bir halk oyu yoklamasına cevap verenlerin % 76’sı Rusya’nın doğal gaz fiyatlarını bir misli arttıracığına inanmadıklarını söylediler

69 ITAR-TASS, 16 Aralık 2005

70 Regnum, 27 Aralık 2005

⁷¹. Ermenistan'da yaşanan bu büyük bir düş kırıklığı, ölçülü bir dille de olsa, o zamana kadar hiç görülmemiş bir şekilde basında ve televizyonda Rusya'nın eleştirilmesine neden oldu. Hemen söyleyelim ki Rusya bu eleştirilerden az etkilendi. Zira İran hariç, tüm komşularıyla ciddi sorunları olan Ermenistan'ın, bu sorunlar çözümediği sürece, Rusya'ya ile yakın işbirliğinden vazgeçemeyeceği belliydi.

Ermenistan hükümeti doğal gaz fiyatlarındaki artışa karşı iki önlem uygulamaya çalıştı: Rusya'dan yeni fiyatı gözden geçirmesini istemek ve İran'da gaz getirecek boru hattının inşaatını çabuklaştırmak.

Başkan Koçaryan 16 Aralık 2005'te, Rusya'nın Soçi şehrine giderek Başkan Putin ile bu konuyu görüştü, ancak bir sonuç alamadı. Bu toplantıdan sonra Putin gazetecilere Rusya'nın Ermenistan ile olan ilişkilerinin enerji sorunlarının çok ötesine geçerek her alanı kapsadığını söylüyor, doğal gaz fiyat artışlarını ise ekonomik nedenlere bağlıyordu ⁷². Oysa bu artışlarda ekonomik nedenler kadar siyasi düşüncelerin etkili olduğu çok açıktı; zira Rusya aynı gazı çok farklı fiyatlarla satıyordu. Rusya ile gayet iyi ilişkiler içinde olan ve adeta bu ülkenin bir tür uydusu haline gelmiş bulunan Beyaz Rusya'ya 46 dolardan gaz satılmaya devam edilirken Rusya'dan bağımsız hareket etmekte direnen Ukrayna'dan 230 dolar isteniyordu. Azerbaycan ile iyi ilişkiler kurulmasına özel önem verildiğinden bu ülkeye 61 dolardan gaz veriliyordu ⁷³. (Büyük gaz yataklarına sahip olmakla beraber bunları henüz tam işletemeyen Azerbaycan 2000 yılından beri Rusya'dan doğal gaz almaktadır ⁷⁴.)

Basın haberlerine göre Putin Soçi'de kendisinden gaz fiyatını düşürmesini isteyen Koçaryan'a bunu yapamayacağını ancak bir yıl için gaz fiyatı artışını karşılamak üzere Ermenistan'a faizsiz kredi vermeyi teklif etmiştir⁷⁵. Yaklaşık bir ay sonra Ermenistan Başbakanı Markaryan bu konudaki bir soruyu Rusya'dan kredi alınmayacağını, gerekirse bu kredinin Batı ülkelerinden veya uluslar arası organizasyonlardan alınacağı şeklinde yanıtlamıştır ⁷⁶. Ermeni Başbakanının geçen yıllarda, Rusya'dan alınan kredilerin ödenememesinin sonucu olarak, bazı Ermeni sanayi tesislerinin Rusya'ya devredilmiş olmasını nedeniyle Rusya'dan tüketim kredisi istemediği anlaşılmaktadır.

⁷¹ Regnum, 16 Ocak 2006

⁷² Pan Armenian, 17 Aralık 2005.

⁷³ Regnum, 27 Aralık 2005

⁷⁴ Transitions on Line, 9 Ocak 2006

⁷⁵ Kommersant, 12 Ocak 2006

⁷⁶ Pan Armenian, 14 Ocak 2006

Rusya'nın doğal gaz fiyatlarında geri adım atmak istemediği görülünce Ermenistan siyaset adamları da devreye girerek ölçülü sözlerle Rusya'yı eleştirmeye başladılar. Meclis Başkanı Artur Bagdasaryan doğal gaz fiyatlarının yüksekliği karşısında Ermenistan'ın neden Gümrü'deki Rus üssünden kira talep etmediğini açıklamanın güç olduğunu söyledi⁷⁷.

Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ise, Başkan Putin'i yalanlarcasına "Rusya gaz fiyatlarının arttırılması kararının sadece ekonomik nedenlerle alındığını söylese de bu doğru değildir" dedikten sonra, bu kararın şimdiden Ermenistan'da ve bölgede Rusya ve Ermenistan için olumsuz sonuçları olduğunu⁷⁸ söyledi. Oskanyan daha sonra Rus gazı fiyat artışının Ermenistan'ın ekonomik kalkınmasını ciddi şekilde engelleyebileceğini de belirtti⁷⁹. Oskanyan daha sonra, Rusya'ya karşı eleştirilerin çok artması üzerine, Rusya ile stratejik ortaklığın gaz fiyatlarıyla belirlenmediğini, bu ortaklığı temelinde Ermenistan'ın güvenliği ve fiziksel varlığının bulunduğunu söyleyerek Rusya ile ilişkilerin önemini vurgulamak durumunda kaldı⁸⁰. Oskanyan Ermenistan'ın güvenliğinin ve fiziksel varlığının kim tarafından tehdit edildiğini söylememiş olmakla beraber öncelikle Türkiye'yi sonra da Azerbaycan'ı kastettiği açıktır.

Rejimin ikinci adamı olarak görülen, gelecek seçimlerde Ermenistan başkanlığına seçileceği ileri sürülen ve Moskova ile yakın ilişkileri ile tanınan Serj Sarkisyan ise bu konunun sadece ekonomik olmadığını ortada bir güven sorununun da bulunduğunu söyleyerek⁸¹ duyduğu düş kırıklığını dile getirdi; ancak gaz fiyatlarındaki artışın Ermenistan'daki Rus üssünün sözleşmesini gözden geçirmek için bir neden olamayacağını da belirtti⁸².

Bu sırada Rusya'nın doğal gaz fiyatlarını sabit tutmasının karşılığı olarak Ermenistan'dan bazı taleplerde bulunduğu dair basında haberler çıktı. Buna göre Rusya Hrazdan elektrik santralının yeni yapılmakta olan beşinci ünitesini ve esasen % 55'ine sahip olduğu doğal gaz dağıtım şebekesinin tamamını istemişti⁸³. Bir başka habere göre Rusya İran'dan Ermenistan'a gelecek gazın kul-

77 Armenpress, 23 Aralık 2005

78 Radio Liberty, 26 Aralık 2005

79 Arminfo, 29 Aralık 2005

80 Noyan Tapan, 16 Ocak 2006

81 RFE/RL Armenia Report, 24 Ocak 2006

82 Arminfo, 24 Ocak 2006

83 Kommersant, 12 Ocak 2006

lanma hakkını⁸⁴ ve/veya İran'dan gaz getirecek boru hattının % 45'ini⁸⁵ talep etmişti. Bunlara inanmak gerekirse Rusya, doğal gaz fiyat artışından yararlanarak ,Ermenistan'ın mevcut veya inşa edilmekte olan bazı tesislerini ele geçirmek veya idaresine katılmak politikası izliyordu.

Ermenistan Başbakanı Andranik Markaryan 13 Ocak 2006 tarihinde yaptığı bir açıklamayla Rusya'dan ithal edilen doğal gaz fiyatlarının 1 Nisan 2006 tarihine kadar değişmeyeceğini, ondan sonra 110 dolara çıkacağını, bu konudaki anlaşmanın ayrıntılarının Başkan Koçaryan'ın Moskova'ya yapacağı ziyaret sırasında belirleneceğini söyledi⁸⁶. Böylece Ermenistan da yeni doğal gaz fiyatını kabul etmiş ancak ödemelerini iki buçuk ay kadar geciktirmiş oldu.

Markaryan , doğal gaz fiyatlarındaki bu artışa rağmen elektrik fiyatlarını arttırmamak için bir yol bulacaklarından emin olduğunu da söyledi. Ancak sonradan basında endüstri maddeleri üretiminin maliyetinde en az % 20, halka verilen elektrik fiyatlarında ise en az 5 15 fiyat artışı olacağına dair haberler çıktı⁸⁷.

Başkan Koçaryan Rusya'da Ermenistan Yılı'nın açılışına katılmak ve bu fırsattan yararlanarak doğal gaz konusunu da görüşmek üzere Moskova'ya gitti. Şarkıcı Charles Aznavour ve besteci Michel Leblanc gibi Ermeni asıllı bazı şahsiyetlerin de katıldığı görkemli törende Başkan Putin ve Koçaryan birer konuşma yaptılar ancak doğal gaz konusuna değinmediler⁸⁸. Bu arada bir Rus gazetesi⁸⁹ Başkan Koçaryan'ın, doğal gaz fiyatı aynı kalmak koşuluyla şartıyla, İran'dan gelecek gaz boru hattının Ermenistan'daki bölümünün % 45'ini Rusya'ya vermeyi kabul ettiğini yazdı; ancak bu haber başkanlık basın sözcüsü Viktor Sogomonyan tarafından yalanlandı⁹⁰. Sogomonyan tarafların Şubat ayı ortalarına kadar doğal gaz konusunda nihai bir anlaşmaya varacaklarını söylediye de bu gerçekleşmedi.. Ermenistan'ın doğal gaz fiyat artışını kısmen olsun telafi edecek bir formül bulunmasında ısrar ettiği anlaşılmaktadır.

Rus doğal gaz fiyatlarının artması karşısında Ermenistan'ın başvurduğu ikinci önlem İran'dan gaz getirecek olan boru hattın inşasının çabuklaştırılmasına çalış-

84 RFE/RL Armenia Report, 23 Ocak 2006

85 RFE/RL, Armenia Report, 24 Ocak 2006

86 Pan Armenian, 14 Ocak 2006

87 Nouvelles d'Arménie en ligne, 13 Şubat 2006

88 RFE/RL Armenia Report, 23 Ocak 2006

89 Kommersant, 23 Ocak 2006

90 Panorama. am, 24 Ocak 2006

mak olmuştur. İran'dan doğal gaz alınabildiği takdirde Rusya'nın bu alanda sahip olduğu tekel ortadan kalkacak ve Ermenistan doğal gaz fiyatlarının yüzde yüz arttırılması gibi olup bittilerle karşılaşılmayacaktır.

İran'dan Ermenistan'a doğal gaz taşıyacak boru hattının inşaatına 2004 yılının Kasım ayında başlanmıştır. 141 kilometre olan bu hattın 100 kilometresi İran'da 41 kilometresi Ermenistan'dadır⁹¹. Hattın 2007 yılı içinde bitirilmesi gerekiyordu. Rusya'nın doğal gaz fiyatlarını arttırması üzerine inşaatın 2006 yılı Kasım ayında bitirilmesine çalışılmaktadır.

Rusya'nın Ermenistan'a yaptığı baskı üzerine boru hattının çapı 70 santim olarak saptanmıştır. Rusya'nın bu konuda ısrarlı olması, bu hattın Ermenistan'ın ihtiyacından fazla gaz gelirse bu fazlalığın Gürcistan ve Ukrayna üzerinden Avrupa ülkelerine satılması olasılığıdır. Hat halen 70 santim çapında inşa edilmekteyse de çapın kolayca 1,5 metreye çıkarılabileceği bildirilmektedir⁹². Rusya'nın bu hattın Ermenistan'da kalan kısmının % 45'ini istemesinin nedeni bu hattı kontrol etmek, mümkünse bu hattın Avrupa'ya gaz sattırmamak, mümkün olmadığı takdirde bu satıştan bir hisse almak olduğu anlaşılmaktadır.

91 RIA Novosti, 9 Eylül 2006

92 Aynı kaynak

ERMENİ SORUNUNU YENİDEN TARTIŞMAK*

Guenter LEWY

Massachusetts Üniversitesi
Siyaset Bilimi Emekli Profesörü

Öz: *Ermeni meselesini değerlendirdiğimizde, tarihi açıdan sorun, taammüdüün olup olmadığıdır, yani Türk yönetiminin Ermeni azınlığın imhasını bilerek tasarlayıp tasarlamadığıdır. Ölümlerin sayısından ziyade, üzerinde durulması gereken esas mevzu vuku bulan ölümlere Türk rejiminin kasıtlı olarak sebep olup olmadığıdır. Tehcir kararının temel amacı, Ermeni gerilla birliklerine destek sağlanmasını engellemek ve Ermenileri savaş bölgeleriyle diğer stratejik alanlardan uzaklaştırmaktır. Bir azınlık grubunun tamamen ortadan kaldırılması değildi. Ancak, Osmanlı yönetimini, Ermeni halkının maruz kaldığı insani felaket için bir ölçüde sorumlu tutmak ve Ermeni devrimcilerinin oluşturduğu tehdidin ciddiyetinin, kısmi bir tehcire bile haklılık kazandırıp kazandırmadığını sorgulamak mümkündür.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni meselesi, soykırım, Osmanlı Hükümeti, Taşnaklar, Jön Türkler, Boghos Nubar, Talat Paşa, Bernard Lewis, Henry Morgenthau, Andranik Ozanyan.*

Abstract: *When evaluating the Armenian tragedy, the historical question at issue is premeditation, that is, whether the Turkish regime intentionally organized the annihilation of its Armenian minority. The loss of life has been a central issue when evaluating these events but veritabily whether the Turkish government deliberately sought these deaths is more deserving of attention. The deportation order was meant to remove the Armenians from war zones and other strategic locations thus denying support to Armenian guerilla bands, it was not meant to eradicate an entire minority group. However, the Ottoman regime certainly bears its due measure of responsibility and it is possible to question whether the severity of the threat posed by Armenian revolutionaries justified the drastic remedy of even partial deportation.*

Key Words: *Armenian tragedy, genocide, Ottoman government, Dashnaks, the Young Turks, Boghos Nubar, Talaat Pahsa, Bernard Lewis, Henry Morgenthau, Andranik Ozanian.*

* Commentary Dergisi'nin Aralık 2005 sayısında "The First Genocide of the 20th Century" başlığı altında yayımlanan yazısının çevirisidir. (ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı Sevin Elekdağ tarafından çevrilmiştir.)

1944 yılında Polonyalı-Yahudi göçmen hukukçu Raphael Lemkin tarafından ortaya konan 'soykırım' kavramı Hitler'in Avrupa Yahudilerini yok etme stratejisini tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak Lemkin'in ve diğerlerinin bir halkı veya etnik grubu planlı bir şekilde yok etmek olarak tanımladıkları ve suçların en korkuncu olan bu suça karşı ilgisi Nazilerin yükselişinden çok daha önceye gitmektedir. Onu bu konuya yönelten mezalim farklı bir dünya yaşında ve farklı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Bu, Almanların 1940'ların başında Yahudilere karşı uyguladıkları gaddar eylemler değil, Osmanlı Türklerinin Türkiye'deki Ermeni azınlığa karşı 1915-1916 yıllarında uyguladıkları muameledir.

1944 yılında Polonyalı-Yahudi göçmen hukukçu Raphael Lemkin tarafından ortaya konan 'soykırım' kavramı Hitler'in Avrupa Yahudilerini yok etme stratejisini tanımlamak için kullanılmıştır.

Ancak bugün Holokost Arap dünyasının bazı sınırlı bölgeleri dışında tartışılmaz bir olgu iken Ermeni meselesi halen tartışmaya açıktır. Modern Türkiye'nin kurulmasından sonra bütün hükümetlerde olduğu gibi, günümüz Ankara Hükümeti de soykırım suçlamasını şiddetle reddetmekte ve Birinci Dünya Savaşında meydana gelen olayları Hitler'in 'Nihai Çözüm' politikası ile aynı kefeye koyan her girişime karşı güçlü bir diplomatik baskı uygulamaktadır. Bu bağlamda, Türkler yalnızca Türk taraftarınca değil Türkiye uzmanı ve Amerikan Oryantalizminin duayeni Bernard Lewis'in de aralarında bulunduğu bir grup saygın tarihçi tarafından da desteklenmektedir.

Bazı hükümetlerin ve dini kurumların resmi açıklamalarından Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'ne kadar uzanan dünya kamuoyunun büyük bölümü ise bu görüşe karşıdır. Aslında bu konudaki duygular o kadar güçlüdür ki, olaylardan neredeyse yüzyıl sonra bile, Ermeni meselesi Türkiye'nin diğer ülkeler ile ilişkilerini etkileyen bir konu olmaya devam etmektedir. 29 Eylül'de 2005 Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin toplu halde öldürülmesini soykırım olarak kabul etmesini, bu ülkenin AB'ye tam üyeliği için yerine getirilmesi gereken bir şart olarak tanımlayan bir karar kabul etti ve 1915-1916'da ne olduğunun ve bunun Türkiye'nin bugünkü siyasi durumuna ne gibi etkiler yaptığının ötesinde, Ermeni meselesi tüm toplu katliam ve etnik temizlik örneklerini içeren literatürde – ki bunlar 1990'larda Bosna, Kosova ve Ruanda'da ve günümüzde Sudan'da görülen toplu katliamları içermektedir – öncelikli bir yer tutmaktadır.

Hiç kimsenin Ermenilerin Türklerin elinden çektiklerinin boyutunu tartışmadığı vurgulanmalıdır. Osmanlı Hükümeti, Ermeni erkek, kadın ve çocukları tarih boyunca yaşadıkları topraklardan ayrılmaya zorlamıştır. Bunların çoğu dağlarda zor şartlar altında yapılan uzun yolculukta açlık veya hastalık nedeniyle ölmüş veya öldürülmüşlerdir. Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'deki Ermeni nüfusun sayısını gösteren sağlıklı istatistiklerin olmayışı ölümlerin gerçek boyutunun belirlenmesini imkânsız kılıyorsa da, güvenilir tahminler ölü sayısını 650,000 kişiden fazla, yani 1,750,000 kişilik Ermeni nüfusunun yaklaşık %40'ı olarak belirlemektedirler.

Tarihi açıdan sorun taammüdün olup olmadığı, yani Türk yönetiminin Ermeni azınlığın imhasını bilerek tasarlayıp tasarlamadığıdır. 1948 Soykırım Sözleşmesine göre bir grubu yok etme kastı soykırımın gerekli koşullarından bir tanesini oluşturmaktadır. Suçlar hiyerarşisi içinde en yüksek yeri alan bu suçun diğer tanımlamaları, benzer bir şekilde, kötü bir kasıtlı işlenmesine odaklanmaktadır. Dolayısıyla, ölümlerin sayısından ziyade, üzerinde durulması gereken esas mevzu vuku bulan bu ölümlere Türk rejiminin kasıtlı olarak sebep olup olmadığıdır.

Eski zamanlardan beri Ermeniler, Karadeniz ile Hazar Denizi'nin arasında kalan güney Kafkaslarda yaşamışlardır. 4. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığı bir devlet dini olarak tanıyan ilk ulustur. Uzun geçmişlerinin büyük bir bölümü yabancıların egemenliği altında geçmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nden önceki son bağımsız Ermeni devleti 1375 tarihinde çökmüştür. 16. yüzyıla gelindiğinde Ermenilerin büyük bir kısmı Osmanlı İmparatorluğunun uyruğu olmuşlardır. Sultan II Mehmet (1451-1481) tarafından kurulan millet sistemi bağlamında, 19. yüzyılın büyük bölümünde, "sadık bir toplum" olma niteliğini taşıyan Ermenilere dini, kültürel ve sosyal özerklik tanınmıştır.

Ermenilerin önemli bir kısmı İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerine yerleşip,

tüccar, bankacı ve esnaf olarak geçimlerini sağlamışlarsa da, çoğunluğu Doğu Anadolu'da çiftçi olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. II Abdülhamit'in (1876–1909) istibdat yönetimi sırasında Ermenilerin durumu bozulmuş ve bu dönemde aralarında milliyetçi duygular gelişmeye başlamıştır. Haziran 1890'da

29 Eylül'de 2005 Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin toplu halde öldürülmesini soykırım olarak kabul etmesini, bu ülkenin AB'ye tam üyeliği için yerine getirilmesi gereken bir şart olarak tanımlayan bir karar kabul etti.

Kafkaslardaki Rus denetimi altında olan bölgede, Ermeni öğrencileri tarafından Ermeni Devrimci Federasyonu kurulmuştur. Taşnak olarak adlandırılan bir grup "Türk Ermenistan" ı için siyasi ve iktisadi özgürlük taleplerinde bulunurken, Türk askeri birliklerine, jandarma karakollarına ve Ermenilere saldıran Kürt köylerine karşı gerilla savaşı yürütmüşlerdir. Kafkaslar ve İran'da bulunan üslerden hareket etmişler ve Anadolu'nun dağlık arazi yapısından yararlanmışlardır.

1908 yılında, milliyetçi ve reformcu Genç Türkler kansız bir darbe ile iktidarı ele geçirince, Taşnaklar mücadelelerine son verdiklerini ilan etmişlerdir. Ancak, ateşkes uzun sürmemiştir. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşına Almanya'nın yanında ve Ermenilerin geleneksel müttefiki olan Rusya'nın karşısında katılmasıyla birlikte, Taşnaklar silahlı direnişlerine yeniden başlamışlardır. Nisan 1915'e gelindiğinde Ermeni gerilla eylemleri ivme kazanmıştır. Bunun sonucu olarak yollar kapatılmış, iletişim hatları kesilmiştir. 15 Mayıs tarihinde İstanbul'daki Amerikan büyükelçisi, Henry Morgenthau, Ermeni komitacıların sayısının "10,000'den aşağı olduğunun düşünülmediğini ve 25.000 rakamının gerçeğe daha yakın" olduğunu Vaşington'a bildirmiştir.

Bu arada, Taşnakların Rusya'daki kolu Kafkas cephesinde Türklerle savaşmak üzere gönüllü toplamaktaydı. Bu gönüllülerin büyük bir kısmı, (bir Ermeni kaynağına göre 15.000 civarında) askerlikten muaf tutulan Rus uyruklu kimselerdi; bunlardan bir kısmı gönüllü birliklere katılmak üzere sınırı geçen Türk Ermenileriydi. Bu sırada Batı Avrupa ve Amerika gibi uzak yerlerdeki Ermeni diasporasından yoğun bir şekilde yardım teklifleri de geliyordu.

Mart 1915'te Bulgaristan'ın Sofya kentindeki Taşnak örgütü, Ermenilerin güçlü olduğu Kilikya kıyılarına 20.000 gönüllü asker çıkarmayı önermiştir. Aynı ay içinde, Boston'da yerleşik Amerikan Ermeni Ulusal Savunma Komitesi, "Ermeni

nüfusunun büyük bir bölümünün, Türk yönetimine karşı isyan bayrağını çekeceği” Kilikya’ya gönüllü asker göndermek üzere hazırlık yaptığını İngiliz Dışişleri Bakanı’na bildirmiştir. Ermeniler İngiliz ve Fransız hükümetlerinin gönüllülere cephaneye ve top sağlayacağını ümit ediyorlardı.

Bir ay sonra Van şehrinde meydana gelen bir ayaklanma, Türklerin bir iç isyanın patlak vereceği hususundaki endişelerini artırdı. Tarihi Ermenistan’ın kalbi olan ve Rus sınırına yakın olan Van şehri, uzun süreden beri Ermeni isyan hareketlerinin merkezi haline gelmişti. 24 Nisan 1915’te kentin Türk valisi, 4,000 Ermeni savaştının polis karakollarına ateş açtığını, Müslüman evlerini yaktığını ve Ermeni mahalinde barikatlar kurarak direnişe geçtiğini rapor etmişti. Bu arada, kırsal çevreden 15,000 civarında mülteci, kuşatılmış bulunan isyancılara katılmıştır. Bir ay geçmeden, isyancılar ilerlemekte olan Rus ordusu tarafından kurtararak Türk garnizonu geri çekilmeye zorlanmıştır. Van isyanının Rus ordusunun ilerlemesini kolaylaştırmak için düzenlenmiş ve zamanlanmış bir ayaklanma mı olduğu yoksa Ermeni toplumunca tehciri engellemeye yönelik bir savunma hareketi mi olduğu, o dönemin tarihi açısından sert tartışmalara konu olmaya devam etmektedir.

Taşnaklar, Türk askeri birliklerine karşı oyalama çatışmalarına girmedikleri zamanlarda, (Çarlık Rusyası uyuğu olan ve Rus ordusu saflarında çarpışan 150.000 Ermeni sayılmasa bile), Rus ordusuna önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Ermeni gönüllüleri, Doğu Anadolu’nun sarp dağlarını iyi bildiklerinden son derece değerli rehber ve gözcülerdi. Örneğin, 1914 yılının yazında, efsanevi Ermeni kumandanı Andranik Ozanian, Çarlık Rusya’nın Kafkaslardaki askeri kuvvetlerin komutanı olan General Mishlayevsky ile buluşarak Rus ordusunun Türk topraklarına girebileceği yolları göstermiştir.

Böylece, Türklerin bakış açısına göre, dünyanın dört bir yanındaki Ermeniler, kaderlerini Müttefiklerin davasına bağlamışlardır ve kaçınılmaz olan bir mücadelede Türklerin karşısında yer almışlardır. Ermenileri bir beşinci kol olarak görmeye başlamış olan Osmanlı hükümeti, onların vatana ihanet niteliğindeki faaliyetlerine son vermek için kesin önlemler almaya karar vermiştir. Morgenthau’nun 1915 Temmuz’unda Vaşington’a bildirdiği üzere, “büyük bir kısmı Rus uyruklu olan Ermeni gönüllülerin, Kafkaslarda Rus ordusuna katılmış olmaları, birkaçının silahlı devrimci hareketlere karışmış bulunmaları ve bazılarının da Rusların Van şehrine yapmış oldukları saldırıya yardım etmiş olmaları nedeniyle, onlardan korkunç bir intikam alındı”.

Ancak, Jön Türklerin bakış açısına göre sorun, bir intikam meselesi değil, kar-

Ancak, Jön Türklerin bakış açısına göre sorun, bir intikam meselesi değil, karşılaşılan askeri tehditlerden doğan son derece tehlikeli koşullar karşısında ulusun bekasını sürdürmektir. İngilizler Mezopotamya'da Basra'yı ele geçirmiş Bağdat'a doğru ilerliyorlardı. Müttefikler Çanakkale'ye taarruza geçmişlerdi. Başkent'in düşeceği endişesiyle Türkler

Padişah'ın ve devlet hazinesinin İstanbul'dan taşınması için hazırlık yapmaktaydılar. Bu arada, Rus orduları Doğu Anadolu'nun içine doğru ilerliyordu ve Ermeni gerillaları Türk ordusunun gerisinde faal olup İmparatorluğun yaşam yollarını tehlikeye sokmaktaydılar. Ermenilerin yalnızca sınırlı bir kısmının silaha sarılmış olmasına rağmen, İstanbul'daki yetkililer vatana ihanet eden bir topluluk ile karşı karşıya olduklarını anlamışlardı.

Her ne kadar Birinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye'deki Ermeni nüfusun sayısını gösteren sağlıklı istatistiklerin olmayışı ölümlerin gerçek boyutunun belirlenmesini imkânsız kılıyorsa da, güvenilir tahminler ölü sayısını 650,000 kişiden fazla, yani 1,750,000 kişilik Ermeni nüfusunun yaklaşık %40'ı olarak belirlemektedirler.

Gerçekten de savaş sonrası dönemde ve 1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeniler Müttefiklerin zaferine yapmış oldukları katkıları açıkça dile getirdiler. Ermeni delegasyonunun başında olan Boghos Nubar, 1918 Ekim ayı sonunda bütün cepheelerde Müttefiklerin yanında çarpışan Ermeni halkının muharip statüsünde olduğunu açıkladı. Özellikle, Fransız dışişleri bakanına yazdığı mektupta, 150.000 Ermeninin Rus ordusunda savaştığını ve Rusların 1917'de savaştan çekilmelerinden sonra Kafkaslarda cepheyi savunduklarını vurguladı. 8 Mart 1919 tarihinde Nubar'ın Barış Konferansı'nda dile getirdiği gibi, "Müttefiklerin davasına olan sonsuz bağlılıklarına misilleme olarak" Türkler Ermenileri imha etmişlerdi.

Bu söylem ile Nubar bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması için barış konferansının desteğini kazanmayı açıkça ümit ediyordu. Fakat dile getirdiği esas olgular doğrudur: Ermeniler çeşitli şekillerde Müttefiklere destek vermişlerdi. Birçok çevreden gelen uyarılara rağmen, çok sayıda Ermeni Türklerle savaşmış ve zor durumda bulunan hükümet kararlı ve sert bir biçimde karşılık vermek durumunda kalmıştı. Bütün bunlar Türklerin Ermenilere yaptıklarını haklı çıkarmaz ancak meydana gelen insani felaketin vuku bulduğu tarihi dönemi anlamak açısından elzemdir.

Bu felaketin boyutunu inkâr etmek mümkün değildir. Jön Türkler tarafından kullanılan acımasız yöntemler İstanbul'da ve diğer doğu vilayetlerinde Ermeni ileri gelenlerinin de öldürülmesini kapsıyordu. Ermeni sivil halkına gelince, bunların yaklaşık 1 milyonu evlerinden sürüldü. Yaşam koşullarının son derece zor olduğu bir arazide yapılan yolculukta, genellikle sığınacak yerden ve yemekten mahrum ve çok kere hükümetin kendilerine tahsis ettiği muhafızların ve Osmanlı idaresindeki Suriye'ye uzanan yol üzerinde yerleşik Kürt aşiretlerinin öldürücü şiddetine maruz kaldılar. Çoğu bu yolculuk sırasında hayatını kaybetti.

Bu trajedinin nedenini Jön Türkler tarafından tasarlanmış bir soykırım varsayımına dayanmadan açıklayabilir miyiz? Ermeni davasını savunan çoğu yazar bu soruya olumsuz yanıt vermektedir. Bu yazarlar, olay yerinde bulunan ve yüksek sayıdaki ölümler karşısında, bu denli korkunç zayıatın yalnızca tasarlanmış bir tehcirin sonucu olabileceği kanısına varan yabancı diplomatlara atıf yapmaktadırlar. Ancak, böyle bir sonuç bu korkunç vakanın değerlendirilmesi gereken arka planı dikkate almamaktadır.

Eğer Ermenilerin başına gelen felaketin temel nedenlerinden bir tanesi açlık idiyse, Ermeniler bu mahrumiyete katlanmakta yalnız değillerdi. O dönemde şiddetli kıtlık Türkiye'de yaygındı. 1914 yılında çok sayıda köylünün askere alınmasının yanında, at, büyük baş hayvan ve yük arabalarına pervasızca el konulması, hasatı toplamayı imkânsız kılmıştı ve birçok tarlanın sonraki yılın ürünü için hazırlanmamış olarak bırakılmasına neden olmuştu. 1915 yılının ilkbaharında, Büyükelçi Morgenthau, her gün binlerce kişinin açlıktan öldüğü imparatorluğun iç durumunun "acıacak halde" olduğunu Vaşington'a bildirmiştir. 1915 yılının ilkbahar ve yaz aylarında Osmanlı İmparatorluğun denetimi altında bulunan Filistin, Lübnan ve Suriye eyaletleri kıtlığa yol açan bir çekirge sürüsü tarafından harap olmuştu. Müttefik savaş gemilerinin Suriye ve Lübnan kıyılarını abluka altına almaları sonucunda Mısır'dan gıda ithalatının engellenmesi mevcut olan durumun daha da kötüye gitmesine yol açmıştır.

Kaldı ki, Türkiye'de mevcut bulunan gıda maddeleri çoğu zaman dağıtılamıyordu. Ülkede bulunan az sayıdaki tek-hatlı demiryolları taşıma kapasitelerinin

limitine gelmişti ve odun-kömür kıtlığı lokomotifleri sık sık kullanılmaz hale geliyordu. Suriye'den de geçen ünlü Bağdat demiryolu üzerindeki önemli bir tünelin inşaaı savaşın sonuna kadar bitirilmemişti.

1948 Soykırım Sözleşmesine göre bir grubu yok etme kastı soykırımın gerekli koşullarından bir tanesini oluşturmaktadır.

Meydana gelen kıtlık Türk ordusunu bile etkilemiş ve bir Alman subayının aktardığı üzere, Türk ordusunun askerleri kendilerine tahsis edilen erzakın en fazla üçte birini alabilmişlerdir. Türk ordusundaki askerlerin yetersiz beslenmekten öldüğü bir ortamda, tehcir edilen Ermenilere az yemek verilmiş olması veya hiç yemek verilmemiş olması çok da şaşırtıcı olmasa gerekir.

Günümüzde birçok tartışmanın konusu olan Türk askerlerinin ihmali ile Ermenilerin acınacak haldeki arasında öğretici bir karşılaştırma yapmak mümkündür. Van'da bulunan Amerikalı bir misyonerin aktardığı gibi, ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere erzak ve giysilere el konulduğu halde, bunun askerlere olan faydası çok kısıtlı kalmıştır. Yiyecek ve giyecek bir şeyler bulduklarında bile bunlar ihtiyaçlarını karşılamaktan son derece uzaktı. Danimarkalı misyoner Maria Jacobsen 7 Şubat 1915 tarihinde, "askerler açlık, pislik ve hastalıktan ölürlen, memurların ceplerini doldurmakta" olduğunu günlüğüne yazmıştır. Çoğunun ne postalı ne çorabı vardı. Giysileri de yırtık pırtıktı.

Özellikle de yaralanmış veya hasta olan Türk askerlerine yapılan muamele kötüydü. Hastanelere ulaşmaya başaranlar –ki çoğu ulaşamadı- sağlık koşullarındaki yetersizlik ve temel gıdaların bulunmayışı büyük oranlarda ölümler yaşanmıştır. Temiz su ile elektriğin çoğu zaman bulunmadığı tesislerde, hastalar aynı yatağı paylaşmış veya yerde yan yana yatmışlardır. Tifüs, kolera, dizanteri ve başka bulaşıcı hastalıklar hızlıca yayılmıştı. 24 Mayıs 1916'da Jacobsen Malatya şehrinde günde 100 askerın ölümüne yol açan bir kolera salgını olduğunu ifade etmiş, "yakında orada bulunan ordunun savaşmadan öleceğini" yazmıştır.

Birinci Dünya Savaşı süresince Türkler 244.000 kadar kayıp vermiştir. Buna karşın, 68.000 kadar asker yaralarından ve yaklaşık yarım milyon kadar asker ise hastalıktan ölmüştür. Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşa giren asker zayıftının, savaşta olmayanların zayıftına oranına savaşan diğer uluslarda rastlamak mümkün değildir. Tabii bu korkunç zayıft Ermenilere yapılan muameleye haklı kılmamaktadır, ancak Ermenilerin içinde bulunduğu genel koşulların değerlendirilmesi yapılırken de göz ardı edilemez. Daha iyi sağlık koşulları ve tedaviyle Türk

askerlerin ölümlerinin birçoğu engellenebilirdi. Kendi askerlerinin çektiği acılar karşısında bu denli duyarsız olan bir hükümetin, vatana ihanet ettiğiinden haklı veya haksız bir şekilde şüphe duyduğu bir azınlığın tehcir edilmesi sonucunda yaşadığı korkunç sefalete duyarlı olması beklenemezdi.

Mevcut olan bu fikir anlaşmazlığında Ermenilere güçlük çıkaran sorunlardan biri 1915–1916 katliamına dair Türk hükümetinin sorumluluğunu ortaya koyan güvenilir belgelere dayanan kanıtların bulunmayışıdır. Bu eksikliğin karşısında, Ermeniler, Aram Andonian tarafından ele alınan Naim Bey'in Hatıraları gibi, gerçekliği tartışmalı olan belgelere başvurmuşlardır. İlk defa 1920 yılında basılan bu kitabın İngilizce baskısında, kanıt olarak Türk İçişleri Bakanı olan Talat Paşa'ya atledilen 30 telgrafa rastlanmaktadır. Bunlardan birkaçı, cinsiyet ve yaş ayrımı yapmaksızın tüm Ermenilerin öldürülmesini emretmektedir. Ancak bu kitabın, yalnızca Türk tarihçileri tarafından değil, neredeyse tüm Batılı Osmanlı tarihi uzmanları tarafından da sahte olduğu kabul edilmektedir.

Aynı şekilde, 1919–20 yıllarında Jön Türk rejiminin yönetim kadrosunu ve Teşkilat-i Mahsusa adını taşıyan özel kuvvetleri Ermeni katliamlarından sorumlu tutan mahkemelerin hükümleri de güvenilir değildi. Bu yargılamalar hukuka uygun bir şekilde yapılmamıştır ve daha da önemlisi tüm orijinal yargı belgeleri kaybolmuştur. Bu durum karşısında geriye yalnızca resmi gazete ve basında yayınlanan bazı belgelerin kopyaları kalmıştır.

Hitler'in "Yahudi Sorunu" nun Nihai Çözümü için verdiği emri gösteren yazılı bir belgenin bulunmadığı da doğrudur. Ancak, olaylar, mahkemede yapılan tanıklıklar ve çok sayıda güvenilir belgeden Avrupa Yahudilerinin yok edilmesini öngören karar verme sürecinin temel unsurlarını algılamak mümkündür. Arşivlerde mevcut binlerce orijinal belgenin yerine, onların az sayıda kopyasıyla yetinmek durumunda kalınsaydı, Nuremberg mahkemelerinin Nazi rejiminin suçlarının doğruluğunu kanıtlamakta bugün sahip olduğu önemli konuma kavuşması mümkün olmazdı. Olası olmayan bir şekilde Türk arşivlerinde etkileyici bazı yeni belgelerin keşfedilmediği takdirde, 1915–1916 yılları arasında gerçekleşen trajik olaylar için hiç bir kanıtın bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Aynı zamanda, tehcir ile ilgili bazı olaylar, Türkiye Ermenilerini yok etmek için önceden tasarlanmış olduğu tezini çürütmektedir. Öncelikle, İstanbul, İzmir ve Halep'teki Ermeni nüfusu tehcire tabi tutulmamış, bu kentlerdeki Müslüman halkı da etkileyen bazı sıkıntılar dışında başka zorluğa maruz kalmadan savaşı atlatabilmişlerdir. Bu durum, Hitlerin, Berlin, Köln ve Münich'deki Yahudileri

“Nihai Çözümü”e dâhil etmemesi gibi bir anlam taşımaktadır.

Bunun yanında, büyük ölçüde ölüme yol açan ve yaya olarak yapılan zahmetli yolculuğa mecbur tutulanlar, demiryollarının mevcut olmadığı, sadece Doğu ve Orta Anadolu’daki Ermeniler olmuştur. Ayrıca, tek hatlı olan Bağdat demiryolu, asker ve ikmal malzemesi nakli nedeniyle taşıma kapasitesinin sınırına dayanmış olmasına rağmen, göçe tabi olan Ermenilerin tren bileti olarak yolculuk yapmalarına ve bu şekilde göç sürecinin bazı zahmetlerinden kurtulmalarına imkân sağlanmıştır. Çoğu zaman iddia edildiği gibi, niyet eğer sürgünleri yorgunluktan ölecekleri bir zorunlu yüüyüşe çıkartmak idiyse, o zaman bu cezaya neden herkese uygulanmamaştır?

Ermeni halkı başka yerlerde de farklı muamelelere maruz kalmıştır. Sürgünlerin çoğu kendi başlarının çaresine bakma durumunda bırakılmaları nedeniyle açlıktan ölmüşken, diğerlerine bazı yerlerde yemek verilmiştir. Kafilelerin başında bulunan bazı jandarmalar görevlerini Ermenileri yağmalayan ve öldüren Kürtlere satarken, diğerleri, koruma görevlerini yerine getirmişlerdir. Bazı yerlerde Ermeniler hangi mezhepten olduklarına bakılmaksızın sürgüne gönderilirken, diğer yerlerde Protestan ve Katolikler (Gregoryenlerden farklı olarak) tehcirden muaf tutulmuşlardır. Zorunlu göçe tabi tutululardan birçoğu yeni iskân mahallerindeki zor şartlara yenik düşerken, bazıları ise esnaf ve tüccar olarak yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Bazı mahallerde, Ermenilerin İslam dinini kabul etmeleri dahi onların tehcirden muaf olmalarını sağlamazken, diğer bazı yerlerde İslam dinini isteyerek veya zorla kabul eden birçok Ermeni sürgünden kurtulmuştur.

Bütün bu farklı muameleleri ve sonuçları, önceden tasarlanmış bir yok etme planıyla bağdaştırılmak zordur. Bu durumda 1915–1916 arasında vuku bulan olaylar nasıl açıklanmalıdır? Bu büyük can kaybının nedenleri nasıl izah edilebilir?

Göçe tabi tutulanlara şefkatli muamele yapılması talimatını veren çok sayıda kararname dikkate alındığında, belgeye dayanan kanıtlardan, Osmanlı Hükümeti’nin, tehciri düzenli bir şekilde - hatta insani bir şekilde - yürütmek istediği ortaya çıkmaktadır. Ancak zorunlu göç emrinin haklı olup olmadığı bir tarafa bırakıldığı takdirde, Ermenilerin tehcir ve iskânının, ülke çapında büyük bir güvensizliğin ve yıkımın yaşandığı bir zamanda ve gerek Türk sivil halkının gerekse askeri personelin ıstırap çektiği ve yoksulluğun yaygın olduğu bir ortamda gerçekleştirildiği unutulmamalıdır. Türk bürokrasisinin yüz binlerce kişiyi kısa bir zamanda ve son derece ilkel olan nakliyat sistemiyle taşıması gerçekten de

mümkün değildi.

Ölümlerin sayısından ziyade, üzerin de durulması gereken esas mevzu vuku bulan bu ölümlere Türk rejiminin kasıtlı olarak sebep olup olmadığıdır.

Olay yerinde bulunan pek çok gözlemci, felaketi bu açıdan değerlendirerek, sürekli olarak Osmanlı bürokrasisinin yeteneksiz ve yetersiz oluşuna atıfta bulunmuştur. Eylül 1915'te Mersin'deki

Amerikan konsolosluğu, uygun ulaşım araçlarının olmayışının karşılaşılan sefaletin baş sorumlusu olduğunu yazmıştır. Aynı tarihlerde, Halep'teki Alman konsolosluğu, büyükelçisine, Ermeni sürgünlerinin çoğunun açlıktan ölmesinin, onların topluca beslenmeleri sorununa Türklerin çare bulamamış olmalarından kaynaklandığını söylemiştir. Alman Büyükelçiliğinde görevli olan Alexander von Hoesch, Ermeni sorunu üzerine yazmış olduğu uzun raporunda sorunların esas nedenini sorumluluk duygusunun olmayışıyla izah etmiştir. Bazı yerel yetkililer, sürgünlerin çektikleri sıkıntıları dindirmeye çalışırken, bazıları Ermenilere karşı son derece düşmanca davranmış ve İstanbul'un talimatlarına meydan okuyarak onları Kürt veya Çerkezlerin şiddetine terk etmişlerdir.

Bugün, bu tarihi anlaşmazlığın doğuracağı sonuçlar önemli olduğundan, her iki taraf da görüşlerini kabul ettirmek için sert yaklaşımlar benimsemektedir. Türk Hükümeti, olayları kendi görüşünün dışında bir yaklaşımla sorgulayan herkesi misilleme yapmakla tehdit etmektedir. Bu tehdide en son olarak verilebilecek örnek, 2001 yılında Fransız parlamentosunun Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin öldürülmesini soykırım olarak kabul etmesinin ardından, Fransa'dan sipariş edilen 149 milyon dolarlık casus uydusunun alımının iptalidir. Ermeniler de, aynı şekilde, sert siyasi taktiklere başvurmuşlardır. Bernard Lewis'in 1994 yılında Le Monde gazetesine, bilimsel bir temele dayanarak, Osmanlı Hükümeti'nin Ermenileri imha etme planı olduğunu sorgulayan bir mektup yazması üzerine, bir Fransız-Amerikan örgütü dava açmış ve Fransız mahkemesi "gerçeğe uygun anılara önyargılı yaklaşımından" dolayı Lewis'i mahkûm etmiştir.

Ancak, akademik çevrelerden ümit verici işaretler gelmektedir. Son yıllarda, çeşitli konferanslar 1915–1916 olaylarını siyasi bir amaç gütmeksizin konuşmaya hazır olan Türk ve Ermeni bilginlerini bir araya getirmiştir. Türk tarih bilimi milliyetçi bir yaklaşımdan uzaklaşma işaretleri vermekteyken, Ermeni yanlısı bazı bilim adamları da propagandaya yönelik söylem içermeyen araştırmalar yapmaya

başlamışlardır. Tabii bu tür çabalar, aykırı tutum sergileyen tarihçilerin ihanet hatta vatan hainliğiyle suçlanması sonucunu vermiştir. Kısa sürede taraflar arasında hakiki bir uzlaşmanın olmasını beklemek gerçekçi değildir.

Bütün bunlar, cevaplanması son derece zor soruların ortaya çıkmasına neden

olmaktadır. Son olarak, ama aynı derecede önemli olan bir soru da, soykırım kavramının Türkler ile Ermeniler arasında yüz yılı aşkın anlaşmazlığın devam etmesinde oynadığı rol ile ilgilidir. Bu sorun masaya yatırıldığında, karşılıklı olarak kabul gören bir çözüme ulaşılması son derece zor hatta imkânsız görünmektedir. Türk tarihçisi Selim Deringil'in yazdığı gibi, kulakları duymayan taraflar arasında yapılan "soykırım mıydı değil miydi" diyalogundan uzaklaşıp, bunun yerine tarafların "ortak bir bilgi projesine" yönelmeleri gerekmektedir.

Eğer bu tavsiyeye uyacak olursak, Ermeni trajedesini en iyi ne şekilde değerlendirmeliyiz? Hiç şüphesiz tehcir kararının temel amacı bütün bir grubu ortadan kaldırmak değildi. Temel amaç, Ermeni gerilla birliklerine destek sağlanmasını engellemek ve Ermenileri savaş bölgeleriyle diğer stratejik alanlardan uzaklaştırmaktı. Osmanlılar için Balkan Savaşları (1912–1913) esnasında diğer Hıristiyan azınlıklarla yaşanan acı tecrübeler, toplumsal ayaklanma ile toprak kaybına karşı aşırı bir duyarlılığa yol açmıştı. İçişleri Bakanı Talat Paşa'nın, 1915 yılında, "Avrupalılara, Türkiye'nin içişlerine karışma fırsatını hiçbir zaman vermemek için, yabancı unsurlardan arınmış bir Türk toplumunun oluşturulması gerektiğini" bakanlar kuruluna söylediği rivayet edilmektedir. Büyükelçi Morgenthau, ne kadar olursa olsun, bağımsızlık elde etmeye kararlı olan ve İmparatorluğun çıkarlarına ters hareket eden bütün topluluklara karşı hükümetin şiddet kullanması gerektiğinin, Savaş Bakanı olan Enver Paşa tarafından kendisine çeşitli vesilelerle söylendiğini ifade etmiştir.

Osmanlı yönetimini, yolsuzluktan, kötü yönetimden ve Birinci Dünya Savaşı esnasında kendi halkına çektiği acılara karşı duyarsızlığından dolayı sorumlu tutmak mümkün olduğu gibi, hiç şüphesiz, Ermeni halkının maruz kaldığı insani felaket için de bir ölçüde sorumlu tutmak mümkündür. Ancak, bu argüman daha da ileriye götürülerek geçmişin bilinciyle Ermeni devrimcilerinin oluşturduğu tehdidin ciddiyetinin, kısmi bir tehcire bile haklılık kazandırıp kazandırmadığı

sorgulanabilir. Kanadalı araştırmacı Gwyne Dyer'in, Türklerin, Osmanlı Ermenilerin tümünün sadakatsiz ve vatan haini oldukları ve isyan ettikleri yolundaki iddiaları, Ermeni duyguları bakımından, tam anlamıyla doğru sayılabilirse de, fiiliyatta bunların sadece kısmen doğru olduğunu ve Ermenilere yapılanları haklı göstermek açısından tamamen yetersiz kaldığını yazmak suretiyle, durumu en isabetli Şekilde ifade ettiği söylenilebilir.

İleride yapılacak bir tartışma için, hem Ermeniler hem de Türkler bu değerlendirmeyi kabul edebilseler - bir başlangıç noktası oluşturmak üzere de olsa- modern tarihin en acı ve uzun süredir devam eden anlaşmazlıklarından bir tanesinde önemli bir aşama kaydetmiş olacaktırdır.

ERMENİ SORUNUNDA GÖZDEN KAÇIRDIKLARIMIZIN ERMENİ BASININDAKİ İZ DÜŞÜMLERİ

Birsen KARACA

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Öğretim Üyesi,
karaca@humanity.ankara.edu.tr

Öz: Bu makalede ağırlıklı olarak “Ermeni Soykırımı” iddialarıyla ilgili Ermeni basınında 2005 yılının ilk sekiz ayı içerisinde yayımlanmış olan röportajlar incelenmektedir. Bu röportajlardan ilki Kevork Bardakçıyan’a, ikincisi Armen Rustomyan’a, üçüncüsü ise Davit Şahnazaryan’a aittir. Bu röportajlar çerçevesinde;

1) 2005 yılı içerisinde Türk kamuoyuna yönelik psikolojik baskı unsuru olarak hazırlanmış “Ermeni araştırmacıların 90 yıldır yaptıkları çalışmaları bu aşamadan sonra yok etmeye gücünüz yetmez” şeklinde formüle edilen slogan tartışılıyor.

2) “Ermeni Soykırımı” projesini yürütenlerin asıl hedeflerinin Türkiye’nin bütünlüğünü bozmaya yönelik olduğu Bardakçıyan’ın sözleriyle belgeleniyor.

3) “Ermeni Tasarısının” Letonya Milli Meclisinde reddedilmesiyle ilgili Armen Rustomyan’ın değerlendirmesine yer veriliyor.

4) Davit Şahnazaryan tarafından yapılan Türkiye-Ermenistan sınırının asıl sorumlusunun Ermenistan hükümeti olduğuna dair açıklaması değerlendiriliyor.

Ayrıca, makalede Sasun isyanlarının elebaşı olan Andranik’in 1907 yılındaki Taşnak Partisinin Dördüncü Genel Kongresinde yaptığı savunmaya da dikkat çekiliyor.

Anahtar Sözcükler: Ermeni basını, Sasun İsyanı, Andranik, K.Bardakçıyan, A.Rustomyan, D.Şahnazaryan,

Abstract: This essay deals with interviews conducted on the alleged “Armenian Genocide” that appeared in the Armenian press during the first eight months of 2005. The first interviewee is Kevork Bardakçıyan, the second is Armen Rustomyan, and the third Davit Şahnazaryan. The framework of these interviews encompasses

1) the discourse on the slogan “At this point you do not have the power to dissipate the work of Armenian researchers that has been accumulated over the past ninety years” aimed at psychologically pressurizing the Turkish public.

2) Kevork Bardakçıyan’s interview proves through documentation that the true aim of the ones who construed the “Armenian Genocide” project was to dislodge the stability of Turkish national solidarity.

3) The evaluation of Armen Rustomyan regarding the rejection of the “Armenian Plan” in the Latvian Parliament is presented in the essay.

4)An appraisal is provided for the statement of Davit Şahnazaryan on how the Armenian government is to be held accountable for the Turkish-Armenian border. Furthermore, in this article, the defense made by Andranik, the chieftain of the Sasun uprisings, at the Dashnak Party's Fourth Party Conference draws attention.

Key Words: *Armenian press, Sasun uprising, Andranik, K. Bardakçyan, A. Rustomyan, D. Şahnazaryan.*

Giriş

Bu makalede “Ermeni Soykırımı” iddialarıyla ilgili çalışmalarda gözden kaçırılan olguların, olayların, durumların ve düşüncelerin Ermeni basınındaki izdüşümleri ön plana çıkartılarak incelenecek. Konu seçiminde çıkış noktası, kendisini “Ermeni Soykırımı” iddiaları konusunda konuşmaya yetkin gören araştırmacıların, tarihçilerin, medya mensuplarının, köşe yazarlarının, siyasilere kendileri için biçtikleri savcı, hatta hakim rolü oldu. Bu son cümlenin açılımı şöyle: “Ermeni soykırımı” iddiaları ile ilgili araştırmalar, çalışmalar ve tartışmalar, sorunun doğası gereği birbiriyle taban tabana zıt iki bakış açısından yürütülüyor: Avrupa ve Amerika merkezli çalışmalarda araştırmacılar 90 yıldır ısrarla Ermenilere soykırım yapıldığı ve bu konuda Türkiye'nin mutlak suçlu olduğu önyargısından hareket edip Avrupa ve Türk arşivlerinde “Ermeni ninelerin” anılarını doğrulayan belgeler arıyorlar. Türkiye'nin bakış açısıyla konuya yaklaşan araştırmacılar da tezlerini arşivlerde Türkiye'yi suçlayacak herhangi bir belgenin bugüne kadar bulunamamış olması üzerine kuruyorlar. Soruna Türkiye'nin bakış açısından yaklaşan araştırmacılar genel olarak rahat bir tartışma ortamını yalnızca Türkiye'de bulabiliyorlar. Nedeni ise, Fransa, İsviçre ve Belçika gibi bazı ülkelerde (Ermeni kaynaklarına göre bu ülkelerin toplam sayısı on beş)¹ “Ermeni Soykırımı” iddialarına karşı düşünce üretilmesi yasalarla açık bir şekilde engellenirken, genel eğilimin Türk tezini savunan bilim adamlarına ve araştırmacılara Avrupa ülkelerinde yaşam hakkının verilmemesi yönünde olmasıdır. İşte bu noktadan itibaren çelişkiler doğuyor ve sorular cevapsız kalmaya başlıyor. Üstelik, bu açıdan sorun ilkinden çok daha ciddi bir boyut kazanmış durumda. Çünkü Avrupa'da görülen bu fenomen, Avrupa'dan ithal ettiğimiz düşüncelerle gerçek

1 Kevork Bardakçyan, ‘Mer inkutyuni patand e turkerun’ vorn e linelu mer idaeli ‘azatagrveluts’ heto (‘Türklere Rehin Olan Özgürlüğümüz’ ‘Bağımsızlıktan’ Sonraki İdealimiz Olacaktır), zruyts Melanya Bağalyanı, Azg, 11 hunisi 2005, ec. d (4)—ye (6)(Ermenice).

anlamda çelişiyor. Bu nedenle gerekli açıklamanın yapılabilmesi için, söz konusu fenomen psikolojik, sosyolojik, kültürel, hukuksal ve etik açıdan bilimsel araştırmalara ve analizlere gereksinim duyuyor. Çünkü bu, tarihçilerin, bilim adamlarının ve araştırmacıların ne yazacaklarına araştırmalarının sonucuna göre değil, söz konusu ülkelerin yasalarının gereklerini yerine getirerek karar vermesi anlamına geliyor. Çünkü bu, Avrupa ülkelerinde tarihle ilgili bilimsel çalışmaların yalnızca güdümlü olarak yapılabildiği anlamına geliyor. Buna bilim dünyasının tepkisiz kalması ise çağdaş bilimin ciddi sorunlarından bir diğeri. Tüm bunları değerlendirdince, Aydınlanma döneminden yüzyıllar önce geçmiş olmamıza rağmen, 'bilim nedir? bilim neye hizmet eder? ve bilim adamı kimdir?' sorularının tartışılmasına duyulan gereksinim giderek büyüyen bir şiddetle hissediliyor. Bu çalışmada sorun bu boyutuyla tartışılmayacak, ama bu soruların sıkça gündeme getirilmesi gerekiyor.

Avrupa ve Amerika merkezli çalışmalarda araştırmacılar 90 yıldır ısrarla Ermenilere soykırım yapıldığı ve bu konuda Türkiye'nin mutlak suçlu olduğu önyargısından hareket edip Avrupa ve Türk arşivlerinde "Ermeni ninelerin" anılarını doğrulayan belgeler arıyorlar.

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki amaç, konuyla ilgili bugüne kadar yapılan değerlendirmelere farklı bir bakış açısı kazandırmak. Bu amaç doğrultusunda Ermeni bakış açısı araştırma ve inceleme konusu olarak seçildi. Çünkü, "Ermeni Soykırımı" iddiasını bir proje olarak hazırlayıp dünya kamuoyuna sunan grubun bakış açısının, yani Ermeni bakış açısının doğruluk derecesinin, özellikle Avrupa'da tartışılması bir yana, tartışma ortamını oluşturabilecek tüm koşulların bilinçli bir şekilde yok edilmesi ve buna yasal bir zemin oluşturulmaya çalışılması araştırmacı açısından konuyu cazip bir ilgi alanı haline getiriyor. Çalışmamızda 2005 yılının ilk sekiz ayı içerisinde yayımlanmış Ermeni gazetelerinde yer alan röportajlar veri olarak sunulacak. Söz konusu gazetelerin dili Ermenice ve Ermenistan'da yayımlanıyor, yani yalnızca Ermeni kamuoyuna hitap ediyor. Bu veriler yardımıyla "Ermeni Soykırımı" iddiasının sahibi olan kesimin, bu iddiayı gündemde tutarak (bireyler olarak ve yasal ya da terörist gruplar halinde veya devlet olarak) kendileri için ve Ermeni halkı için elde etmeye çalıştıkları maddi ve manevi değerlerin/ belki de çıkarların neler olduğu ve varılmak istenen hedef daha net görülebilecektir. Ayrıca, belge olarak kullanılacak söz konusu materyaller sorunun bu boyutuna farklı bir yorum getirecek nitelik taşıyor. Konunun dikkat çeken bir başka boyutunda ise, Türk kamuoyuna yönelik psikolojik baskı unsuru

olarak hazırlanmış bir slogan var: “Ermeni araştırmacıların 90 yıldır yaptıkları çalışmaları bu aşamadan sonra yok etmeye gücünüz yetmez” şeklinde formüle edebileceğimiz bu slogan özellikle 2005 yılında sıkça tekrar edildi.

Yukarıda sıralanan sorunları incelemeye sonuncusundan başlayalım. Böylece, diğer sorunları tartışmak için gerekli olan zemin de hazırlanmış olacaktır.

Beşeri bilimler ve doğa bilimleri arasındaki temel farklılıklardan birisi, beşeri bilimlerin araştırma alanlarına giren konuların yorumu açık olmasıdır. Kaldı ki, doğa bilimlerine ait alanlarda bile mutlak doğrular yoktur. Elde edilen yeni veriler, yapılan buluşlar, (artık dünyada diyemiyoruz ama) uzayda yapılan keşifler, teknoloji, tıp, genetik mühendisliği alanlarındaki gelişmeler ve daha pek çok etmen geçmişin, hatta bir gün öncesinin tartışmasız bazı doğrularını (yenileriyle değiştirmek için) ders kitaplarından silmeyi, bireylerin ve toplumların belleğinden çıkartıp atmayı gerektirebiliyor. İnsanlık tarihi, özellikle de Batılıların tarihi bu konuda çarpıcı örneklerle doludur. Birkaçını sıralayalım. Bugün birisi bize dünyanın tepsi şeklinde olduğunu ve bir öküzün boynuzları üzerinde durduğunu, öküzün kafasını salladığı her defasında yeryüzünde depremlerin gerçekleştiğini söylerse, en iyi olasılıkla bu şahsın bir mizah ustası olduğunu düşünürüz. Çünkü, elimizdeki veriler ve teknolojinin sunduğu olanaklar geçmişe ait olan yukarıda sıraladığımız bilgileri şüpheye yer vermeyecek şekilde yanlışlıyor. Oysa bu, insanlık tarihinde kayıtlı bir olgudur. Ya da Albert Einstein’ın fizik alanında geliştirdiği görelilik kuramıyla alımlama biçimimizi nasıl değiştirdiğini anımsayalım. Zamanın ve uzayın göreceli olabileceğini insanlar Einstein’dan önce düşünseler bile delillendirebiliyorlar mıydı? Bir başka örnek. Acaba, 1633 yılında “dünya dönüyor” dediği için Galilei’yi mahkum eden Engizisyon Mahkemesinin doğru karar verdiğini savunacak Avrupalılar hâlâ mevcut mudur? Her ne kadar, 2005 yılının Haziran ayında Associated Press tarafından dünyaya “bir rahibenin çarmıha gerilerek öldürüldüğü” şeklinde duyurulan haberin konusu olan olayın geçtiği yer Avrupa da ise², bu sorunun cevabı olumlu olmayacaktır. Bu örneklerin seçilmesindeki amaç, aşağıda yapılacak olan çıkarım için zemin hazırlamaktır. Bu örneklerden yola çıkarak şunu söyleyebiliriz: Sosyal bilimler alanındaki hiçbir şey mutlak değildir. Belgeler bulunur, yeni veriler ortaya çıkar, buluşlar ve keşifler yapılır, eski bilgilerin yerini yenileri alır: Değişen yaşam koşullarıyla birlikte gelenekler değişir, yargılar değişir, imgeler değişir ve geçmişte doğru olduğu dikte edilen yanlışlar da değişir. Kısaca, zaman içerisinde değişmemiş ve değişmeden kalabilecek insana ve sosyal yaşama ait hiçbir şey geçmişte mevcut olmadı, bugün

2 Bu haber Türkiye’de 17.06.2005 tarihinde Star gazetesinde “Çarmıha Gerilen Rahibe Öldü”, 18.06.2005 tarihinde Sabah gazetesinde “Son Nefesini Çarmıhta Verdi” başlığıyla verildi. Türk basınında haber kaynağı gösterilmemekle birlikte yurtdışı basın, fotoğraflar ve haberin kaynağı olarak Associated Press’i gösteriyor. (Konuyla ilgili belgeleri toplamamda yardımcı olan Ermeni Dili ve Kültürü yüksek lisans öğrencisi Melek Sarı Güven’e teşekkür ederim)

de yok. Buna edebiyattan somut bir örnek verelim. Günümüzde Robin Hood gibi kahramanların yaratılmaması, gerçek yaşamda artık bu tür kahramanların yaşamıyor olmasından mı, yoksa toplumların bu tür kahramanlara artık gereksinim duymuyor olmasından mı? Bir düşünelim, günümüzde Robin Hood olmak hevesine kapılan birisini kahraman olarak mı adlandırırız, yoksa terörist olarak mı? Robin Hood'la edebiyattan kaynaklanan gönül bağımız bizi tersini söylemeye zorlasa da, ikinci seçenek gerçeğe daha yakın ve doğru olandır.

Verilen tüm örneklerden ve yapılan çıkarımdan hareketle altı çizilmesi gereken, "Ermeni soykırımı" iddiasıyla yola çıkıp biz onlarca yıldır çalışıyoruz, dünya kamuoyunda da yeterince olumsuz bir Türk imgesi yarattık, Avrupa ülkeleri de teker teker aldıkları kararlarla yasalarına bizim bakış açımızın dışında düşünce üretilmesini yasaklayan cezai müeyyideler koyuyor, o halde mutlak doğru olan bizim bakış açımızdır ve bu aşamadan sonra geriye dönüş olamaz yanılıştır. Nitekim, bir grup Fransız tarihçinin 2005 yılı Aralık ayında Fransız parlamentosunun tarihi özgür bırakması için yaptıkları girişim de bu tezi doğruluyor.³

Bu veriler, olanları bir başka perspektiften daha değerlendirmeyi gerektiriyor: Bugün "Ermeni Tasarısı" başlığıyla da kaşımıza çıkan fenomen, aslında Avrupa parlamentolarında çıkartılan yasaların boşluklarından yararlanılarak "Ermeni Soykırımı" iddiaları çerçevesinde gerçekleştirilen etkinliklerle hukuk sistemlerinin nasıl dünya ölçeğinde kötüye kullanılabileceğini gösteren sıra dışı bir örnektir. Konunun bu açıdan ele alınarak incelendikten sonra sonuçlarının (gerekirse dünya kamuoyu ile) paylaşılması yasa koyucuları daha dikkatli olmaları için uyacaktır.

Sözü edebiyatla, ama özellikle de kara mizaha en güzel örnek olarak gösterilen bir eserle bağlayalım. Edebiyatla, teması bakımından bu kadar büyük ölçekli olmayan, hatta "Ermeni soykırımı" iddialarıyla kıyaslandığında son derece nahif kalan bir örnek vardır. Bu, Rus edebiyatından Nikolay Vasilyeviç Gogol'ün "*Ölü Canlar*" adlı eseridir. Gogol'e bu eserin konusunu A.S.Puşkin vermiştir. "*Ölü Canlar*"ın konusunun edebiyatın mutfağına girme macerasını oluşturan olaylar zinciri şöyle gelişir: Puşkin, bir yazar ve şair olarak başarısının doruk noktasında olduğu dönemde tarih konulu bir eser yazmak amacıyla Arşivde özel izinle araştırmalar yapar. Bu araştırmaları sırasında bazı mahkeme kayıtları bulur. Bu kayıtlar arasında bir davanın konusu kendisine çok ilginç gelir. İşte bu dava,

3 <http://www.zaman.com.tr/?hn=238148&cl=dishaberler&trh=20051215> <http://www.aksyon.com.tr/de-tay.php?id=23060><http://www.milliyet.com.tr/2005/12/22/dunya/axdun01.html>

ilerleyen dönem içerisinde “*Ölü Canlar*” adlı eserin konusu olacaktır. Puşkin’in niyeti arşivde bulunduğu söz konusu davaya konu olan olayı eserlerinden birisinde işlemektir. Ama Gogol’un bir şekilde bu konudan haberi olur ve Puşkin’i ikna ederek konuyu kendi eseri olan “*Ölü Canlar*” da işlemek üzere izin alır. Davaya konu olan olaya yasalardaki boşluğu kişisel çıkarları doğrultusunda kullanmak isteyen birisi neden olmuştur. Zaman, Çarlık Rusya’da kölelik sisteminin hakim olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, devlet köle sayısını dikkate alarak köle-sahiplerine kredi vermektedir. Gogol işte bu gerçek olaydan yola çıkarak yazıyor eserini. Eserin konusu da kısaca şöyle: Gogol’un Çiçikov adını verdiği “kahraman” söz konusu yasadan yararlanmak istiyor. Kendisine orta halli bir çiftlik sahibi görüntüsü vererek Rusya’da seyahate çıkıyor. Amacı, köle sahipleriyle ilişkiye geçerek onlardan ölmüş ama henüz kayıtlardan düşmemiş, yani yaşıyor görünen kölelerini satın almaktır. Böylece köleler ölü olduğu için yemek, barınak, hastalık vs masrafları olmayacaktır, ama Çiçikov’un devletten kredi talep etmek için gerekli sayıda kölesi olacaktır. Eserin adının ölü canlar olmasının nedeni de budur. Bu, ahlaki açıdan, hukuki açıdan ve dini açıdan büyük bir rezalettir. Eserin sonunda bu skandal ortaya çıkınca Çiçikov, hiç de kahramanlara yakışmayacak bir şekilde kaçıyor. Bu eser, 19. yüzyılda Rusya’da yaşananlardan ve insanın kirlenmesinden dolayı Rus aydınının duyduğu ıstırabı anlatır.

İçerisinde tazminat ve toprak talepleri bulunan ve adına “Ermeni Soykırımı” denen proje kapsamına giren iddialara sahip çıkanlara neler vaat edildiği dikkate alınırsa “*Ölü Canlar*”a konu olan olayla benzerlikler net olarak görülebilir. Öncelikle, “Ermeni Soykırımı” iddialarını bilinçli bir çalışmanın ürünü olarak gösteren belgeler var: Sasun isyanlarının elebaşısı olan Andranik’in 1907 yılındaki Taşnak Partisinin Dördüncü Genel Kongresinde yaptığı savunma “soykırım” adı verilen fenomenim gerçekte bir senaryo olduğunu belgeliyor:

“Sasun için hiçbir yarar sağlamadan kırıldılar <deniyor>. Bu bir iftiradır. Daima kırıldığımızı hatırlarlar da aynı şekilde kıldığımızı niye konuşmazlar? (Onların) Çarpışmalarının gücü kırmaya yetmemiştir. <...> Biz çarpışanlar, saldırganlardan iki kat fazlasıyla cephane ele geçirdik. Yiyeceğimizin az olması bir gerçekken bizler kırılmadık. Karşımızdaki güç bizim bin katımızdı. Bizler sadece, elçiliklere sunmaları için sahte adlar kullanarak 7000 (yedi bin) kişinin öldüğü yalanını uydurduk”⁴

Sorunun paradoksal olan yönü, “Ermeni Soykırımı” iddiasını kurgulayan ve

4 Dasnabedian, Y.Gh. Sarkisyan, Taşnak Partisi için belgeler, üçüncü Cilt, s.118. Alıntı için bkz. Andranik Çelebyan, Zoravar Andranik, (Erivan; Arevek, 1990), ec. 191. (Ermenice)

sahiplenen kesimin özellikle Ermeni entelektüelleri olmasıdır.

Bu noktada sorunun bir başka boyutuna dikkat çekelim. Diasporada ve Ermenistan'da faaliyet gösteren "Ermeni Soykırımı" iddiasının propagandistleri ve eylemcileri Ermeni gazetelerine verdikleri demeçler ve röportajlarda 90 yıldır yaptıkları çalışmaların sonucunda dünya kamuoyunda kazandıkları başarılarla ilgili olarak, "Ermeni Soykırımı" iddiasının Türkiye'deki propagandistleri ve eylemcileri kadar emin ve tek doğrultuda konuşmuyorlar. Bu düşünceyi belgelemek amacıyla, önce "Ermeniler 'Ermeni Soykırımı' iddialarıyla ilgili olarak 90 yılda aldıkları yolu nasıl değerlendiriyorlar?" şeklinde bir soru yöneltelim, ardından da üç farklı kişiden cevap alalım. Bu amaçla görüşlerine başvurduğumuz şahıslardan ilki, diaspora'dan Kevork Bardakçıyan, bilim adamı kimliği taşıyor; ikincisi, Ermeni Milli Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Armen Rustomyan; üçüncüsü, Ermenistan'dan bir muhalif, Davit Şahnazaryan olacak.

Konuyla ilgili olarak, diaspora Ermenilerinden Kevork Bardakçıyan'ın 11 Haziran 2005 tarihinde *Azg* gazetesine verdiği ve "Türlklere Rehin Olan Özgürlüğümüz" 'Bağımsızlıktan' Sonraki İdealimiz Olacaktır" başlığıyla yayımlanan röportajda kendisine sorulan bir soru üzerine söylediklerini alıntılamaadan önce, alt yapı oluşturmak için, Erivan'dan bir haberle giriş yapalım. 2005 yılı Nisan ayında Erivan'da Ermeni Soykırım iddialarının kazandığı boyutların tartışıldığı uluslararası bir konferans düzenlendi. Kevork Bardakçıyan da bu konferansın organizatörlerinden ve katılımcılarından. Bu nedenle Erivan'da bulunan Bardakçıyan 27 Nisan 2005 tarihinde *Azg* gazetesine yaptığı ziyaret sırasında bir de röportaj vermiş. Muhabirin sorusu şöyle: "*Bu yolla harcadığımız çabalar niteliksel olarak yeni bir aşamaya girmiş olmalı, bu konuda ne söyleyeceksiniz?*"⁵

Bu soru karşısında Bardakçıyan bir açıklama yapma gereksinmesi duyuyor:

—Çok sayıda devletin Ermeni Soykırımını tanımış olması gerçeğine rağmen, sorunun gelişiminde çok da aşama kaydedilmediğini düşünüyorum, ancak bu, Almanya tarafından soykırımın tanınmasını vurgulayarak devam ettirilmeli.

5 Kevork Bardakçıyan, a.g.y.

Osmanlı, aynı şekilde çağdaş Türk tarihi içerisinde ve ders kitaplarında yer alan Ermenistan'ın ve Ermeni halkının isyanının daha önemli olduğunu düşünüyorum, çünkü Türk ders kitaplarında Ermenilerin varlıkları yok, yalnızca toprak olarak değil, kültürel ve sosyal perspektifleriyle de. Dolayısıyla, geniş düşünceli Türk tarihçilerle birlikte ortak çalışmayı öneriyorum, bilim adamları soykırım gerçeğini kabul edince, Türk devletinin politikası temelsizleşecek ve absürd bir şey haline dönecek.”⁶

Görüldüğü gibi, diaspora için, Avrupa parlamentolarında alınan kararlar tek başına yeterli değil. Onlar için gerekli olan, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddiasını kabul etmesi gerektiğini ısrarla vurgulayarak kendilerini destekleyen Türkiyeli grubun etkinlikleri sonucunda Türkiye tarafından alınacağına inandıkları karar. Zaten Avrupa parlamentoları da “Ermeni tasarılarını” bu amaçla kabul etmiyorlar mı?

Bardakçıyan'ın röportajındaki ayrıntıları değerlendirmeyi daha sonraya bırakalım ve sorumuzun cevabını aramaya devam edelim. Şimdi de Ermeni Milli Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı Armen Rustomyan'ın *Hayots aşhar* gazetesi muhabirine verdiği röportajdan bir alıntı yapacağız. Türk kamuoyuna da yansıdığı şekliyle 2005 yılında Ermenistan'ın Letonya büyükelçisi Aşot Hovakimyan'ın ve yerel Ermeni cemaatinin ortak çalışması sonucunda, Avrupa'dakilerin benzeri bir taslak Letonya Milli Meclisinin gündemine girdi, ancak kabul edilmeden kaldırıldı. Alıntı yapacağımız röportajın ana konusu bu, başlığı ise “Türkler İyi Hazırlanmış Durumdalar, Bizse İhmal Ediyoruz”. Röportaj sırasında yapılan açıklamayı eksik bulan *Hayots aşhar* gazetesi muhabirinin “*Ama Türk Büyükelçiliğinin aktif propagandaları nedeniyle sorunun gündemden çekildiği haberleri vardı*”⁷ bilgisinin altını çizmesi üzerine Hovakimyan'ın açıklaması şöyle oluyor:

“—Mesai arkadaşlarımızın açıklamasına göre, soykırımın tanınması sorununun müzakeresi gündemden çekilmedi. Gerçi, sorunun müzakeresinden hemen sonra Türk Büyükelçiliğinin aktif propaganda yöntemlerine giriştiği doğru. Özellikle, Letonya Milli Meclisindeki tüm milletvekillerine soykırım sorunuyla ilgili Türkiye'nin olumsuz pozisyonunu 'delillendiren belgelerle' hazırlanmış lazer disketler gönderdiler.”⁸

6 A.g.y.

7 Armen Rustomyan, Zruyts. Vahan Vardanyan, *Hayots aşharh* (Ermenice günlük gazete), 11 Hunisi 2005, 109/1932, s.1—2.

8 A.g.y.

Hovakimyan konuşması sırasında şunlara da işaret ediyor:

“Ancak Türkiye artık iyi hazırlanmış bulunuyor. Şöyle ki, farklı dillerde hazırlanmış cd’ler bile var, eğer bir ülkede soykırımın tanınması gündeme gelecek olursa cerrahi bir yöntemle diplomatik temsilcilikleri yaygınlaştırıyorlar.

Bu, bizim genel politikamızın yakın gelecekte atacağımız aktif adımlarla düzeltmeye çalışmak zorunda olduğumuz bir kusurudur”⁹

Letonya’daki Türk Büyükelçiliği aracılığı ile elde edilen sonuç ve Hovakimyan’ın bu saptaması da “Ermeni Soykırımı” iddialarıyla ilgili mutlak olduğu savunulan doğruların ne kadar temelsiz ve kaygan bir zeminde durduğuna yeterince dikkat çekiyor. Ayrıca, Hovakimyan’ın söyledikleri yukarıda tartışma konusu yapılan ve Türk kamuoyu üzerinde psikolojik baskı aracı olarak kullanılan propaganda malzemesinin temelsizliğini vurgulayan bir nitelik taşıyor.

Sorumuza üçüncü bir bakış açısından nasıl cevap verildiğini incelemek için, Ermenistan’daki muhalefetin görüşlerine başvuracağız. 5 Ağustos 2005 tarihinde *Aravot* adlı gazetede Davit Şahnazaryan’ın ABD’de sunduğu bir bildiri de Türk-Ermeni ilişkilerini değerlendirdiğini bildiren bir haber yer aldı. Bu habere göre, Davit Şahnazaryan Washington’a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında ABD Devlet Bakanlığının programıyla 25—29 Temmuz tarihlerinde ABD Devlet Bakanlığında, ABD Parlamentosunda, Pentagon’da, Güvenlik Konseyinde, Beyaz Saray’da, ayrıca bir dizi araştırma ve inceleme merkezinde görüşmelerde bulunuyor. Bu davet çerçevesinde D.Şahnazaryan World Security Enstitüsünün himayesiyle gerçekleştirilen etkinlik sırasında Washington’un The Atlantic Council kurumunda bir de bildiri sunmuş. Alıntımız işte bu bildiriden yapacağız. Şahnazaryan’ın görüşüne göre, öncelikle “*Ermeni-Türk ilişkilerinin düzelmesinin Dağlık Karabağ anlaşmazlığının gelişiminde olumlu etkisi olacaktır ki, bu Robert Koçaryan’ın iktidarı için tehlikelidir. İkincisi, Ermeni-Türk sınırının açılması, Ermenistan ekonomisine hakim olan kriminal-erk sistemi için bir tehdittir ki, bu erk Ermenistan Cumhuriyeti’nin siyasi iktidarını aracısız olarak kontrolü altında tutuyor ve hükümeti korumak için güçlü bir siyasi araçtır.*”¹⁰

Şahnazaryan’ın açıklaması, özellikle sınırın açılmaması konusunda Türkiye’ye Türkiye’den yöneltilen eleştirileri çürütür nitelikte. Bu ve daha önceki alıntılar, olup bitenleri aracısız olarak doğrudan Ermenistan Ermenilerinden ve diaspo-

9 A.g.y.

10 Davit Şahnazaryan, *Aravot*, 5 oğostosi 2005, ec. 1.

ra Ermenilerinden öğrenmemizin ne kadar elzem olduğunu gösteren önemli ve ciddi verilerdir. Zira üçüncü şahıs konumundaki kişilerin aracılıklarıyla aktarılan bilgiler kişisel çıkarların ve ihtirasların kurbanı olabiliyor.

“Ermeni-Türk ilişkilerinin düzelmesinin
Dağlık Karabağ anlaşmazlığının gelişi
minde olumlu etkisi olacaktır ki, bu Ro
bert Koçaryan’ın iktidarı için tehlikelidir.”

Şimdi şu ana kadar tartıştığımız konuyla yakın ilişkisi olan bir başka sorunun cevabını arayalım. Sorumuz,

“Türkiye’de ‘Ermeni Soykırımı’ iddiasının sahiplerince yürütülen ısrarlı propagandalarla varılmaya çalışılan nokta nedir?” olacak. Bu sorunun cevabını ararken Bardakçıyan’ın röportajı daha da dikkat çekici bir nitelik kazanıyor. Diasporalı Ermeni bilim adamının yukarıdaki alıntıda yer alan son cümlesinin altını çizelim: “(Böylece) *Türk devletinin politikası temelsizleşecek ve absürd bir şey haline dönecek.*” Bu cümlemin yorumunu uluslararası hukuk alanında çalışan uzmanlara bırakalım ve Bardakçıyan’ın aynı röportajından yeni bir alıntı yaparak çizmeye çalıştığımız tabloyu tamamlayalım. *Azg* gazetesi muhabiri biraz da endişeyle Bardakçıyan’a şöyle bir soru yöneltiyor: “*Konferanslar, bilimsel toplantılar, buluşmalar, yayınlar yoluyla bunun kabul ettirileceği düşünülüyor. Acaba Türk hükümeti geri dönüş yapacak mı, yoksa bunlar yalnızca bilim çevrelerinin görüşü olarak mı kalacak?*”¹¹

Bardakçıyan yalnızca gazetecinin değil bizim sorumuzun cevabını da veriyor, hem de hedeflerinin ne olduğunu yoruma gereksinim duymayacak netlikte ve sadelikte dile getirerek:

“Bu çalışma yöntemini denemek zorundayız. Avrupa veya Amerika’da düzenlenen konferanslardan sonra Türkiye’de gerçekleştirilecek olan konferansların çok daha önemli olduğunu düşünüyorum. İstanbul’dan başlamalı ve Doğuya; Ankara, Erzurum, Van, Kars, Ani, Gümrü, Erivan’a kadar gitmeli. Ermeni Türk Komisyonu kurulmuştu, bunlar tuzaktı, geçici önlemlerdi, Türk hükümeti kendi politikasını devam ettirmek için, bilim adamlarını bunlarla oyalamak istiyordu. Demek ki, bu bölgedeki Ermenileri ayaklandırmak için karşılıklı bilimsel diyalog geliştirilmeli. Değilse, tanınmanın bizim için anlamı ne? Özür dilenmesi mi?..”¹²

11 Kevork Bardakçıyan, a.g.y.

12 A.g.y.

Bardakçıyan'ın bilim adamı kimliğiyle Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı yöneldiği bu hedef Amerika'daki ve Avrupa'daki bilim kuruluşlarının bilimsellik kimliklerini ve işlevlerini tartışmaya açacak karakterde. Bu ise bağımsız bir dizi çalışmaya konu olabilir ve de olmalıdır.

Sonuç olarak;

- 1) Bu çalışmada sunulan bilgilerin niteliği Ermeni kamuoyuna sunulan Ermenice bilgileri yakından takip etmenin gerekliliğini vurguluyor.
- 2) Bir toplumun belleği, tarihçilerin, yazarların, bilim adamlarının, araştırmacıların, gazetecilerin, mimarların, ressamların, kısaca yaratıcı entelektüellerin ürünleriyle ve entelektüellerin çabalarıyla korunur. Bu bağlamda, kamuoyunun doğru bilgilendirilmesi, ortaya çıkacak olan ürünlerin niteliğine de yansıtacaktır.
- 3) Veriler, iddia edilenin aksine "Ermeni Sorunu" ile ilgili yıkılması gereken tabuların Türkiye'nin değil, Batı'nın entelektüel dünyasında beslendiğini gösteriyor. Bu gerçek, dünya kamuoyuna yönelik çalışmalarda sorunun bu yönüne de ağırlık verilmesini gerektiriyor.

ERMENİSTAN - GÜRCİSTAN İLİŞKİLERİ

Kamil AĞACAN

ASAM, Kafkasya Uzmanı
kagacan@avsam.org

Öz: Çarlık Rusya'sının Kafkasya'yı ilhak etmesiyle birlikte, Osmanlı ve Kacar imparatorluklarından bu coğrafyaya yoğun bir Ermeni göçü yaşanmıştır. Moskova tarafından özel olarak himaye edilmeleri ve üretim ilişkilerinin değişmesiyle, Ermeniler Gürcistan'da egemen bir konum edinmişlerdir. Ekonomik merdivenin alt basamaklarında yer alan Gürcüler tarafından Ermeniler kolonileştirici gücün bir parçası olarak görülmüştür. Ermeni milliyetçiliğinin sınırsız büyüklük duygusu ve kibirliliği Gürcü toplumunda Ermenilere karşı olumsuz fikirlerin yayılmasına ve pekişmesine yol açmıştır. Gürcü ulusal uyanışıyla birlikte, modern Gürcü kimliği Ruslarla beraber hem de Ermeni "ötekisi" üzerine şekillenmiştir. İki toplum arasındaki bu tarihsel güvensizlik, iki ülkenin bağımsızlığı sonrası ilişkilerini etkilemiştir. Aynı zamanda farklı stratejik yönelim ve ulusal hedefler ile bu doğrultuda atılan adımlar var olan güvensizliği yeniden beslemiştir. Böylece, iki ülke ilişkilerine güvensizlik sarmalının hakim olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelime: Ermenistan-Gürcistan İlişkileri; Cavaheti; Abhazya Ermenileri; "Büyük Ermenistan"; Ermenistan-dış politika; Gürcistan-dış politika; Gürcü kimliği.

Abstract: When the Caucasus were annexed by Tsarist Russia there was a mass immigration of Armenians from the Ottoman and Kacar empires to that area. Due to Moscow's direct and special patronage coupled with the change in their economic relationships the Armenians gained prominence in Georgia. To the economically sidelined Georgians the Armenians fast became a symbol of foreign colonial power. The pompous and condescending views inherent in Armenian nationalism quickly inspired antipathy and animosity from the native Georgian population. This flow of resentment ultimately culminated in the "otherization" of the Armenians and the Russians, thus creating the modern Georgian identity. Even after their respective independence the mistrust born of this mutual history has tainted relations between these nations. Differences in strategic and national aims have also furthered the rift between these nations. Thus it can be said that these nations are shrouded in mutual mistrust.

Key Words: Armenian-Georgian Relations, Javaheti, Abkhazian Armenians, Greater Armenia, Aremnain foreign policy, Georgian identity.

Giriş

Ermenistan ve Gürcistan Güney Kafkasya'nın iki küçük komşu devletidir. Devletlerarası ilişkileri, 1918-20 arası göz ardı edilirse, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra başlamıştır. Bu süre içinde iki ülke yetkililerinin resmi ziyaretlerinde yaptıkları karşılıklı olumlu açıklamalarına rağmen, iki ülke ilişkilerine güvensizliğin ve rekabetin hakim olduğunu ilk bakışta gözlemlemek mümkündür. Bu güvensizlik ve rekabet ilişkileri derinden etkilemektedir. Bu makalede söz konusu güvensizliğin kaynaklarının neler olduğu ortaya konulmaya ve iki ülke ilişkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede, ilk olarak ana hatları ile Ermeni ve Gürcü toplumlarının ilişkilerinin tarihi üzerinde durulacak, ardından da bağımsızlık sonrası ilişkileri etkileyen belli başlı etkenler irdelenecektir.

Tarihin Yüku

Ermeni ve Gürcü toplumları uzun tarihi süreçte, değişik imparatorlukların egemenliği altında, bir arada yaşamışlardır. Bu bağlamda devletlerarası ilişkilerin yaşı toplumlararası ilişkilerin yaşıyla kıyaslanamayacak kadar kısadır. Tarihi perspektif göz ardı edilerek, iki ülke ilişkilerinin bugününün anlaşılması olanaksızdır.

Ermeni-Gürcü ilişkilerinde, özellikle 19. yüzyıl bir kırılma noktasıdır. Bu yüzyılda ortaya çıkan üç faktör söz konusu toplumların ilişkilerini dramatik bir biçimde etkilemiştir. Bu etkenler Rusya'nın Kafkasya'yı ilhaki, üretim ilişkilerinin değişmesi ve milliyetçiliktir.

1801 yılında, Gürcü Krallığının ilhakiyla başlayan süreçte, Rusya Güney Kafkasya'ya hakim olmuştur. Bu gelişme Ermeni-Gürcü ilişkileri açısından çeşitli sonuçlar doğurmuştur. Öncelikle, Gürcü Krallıkları'nın işgali sırasında ve sonrasında, Rusya İmparatorluğunu bir hayli uğraştıran, Gürcü isyanları yaşanmıştır. Söz konusu isyanların bastırılmasında bölgede bulunan Ermeniler önemli rol oynamışlardır. Ermeniler oluşturdukları gruplarla hem Gürcü isyancılara karşı Ruslarla omuz omuza savaşmış, hem de kılavuzluk ve haber alma faaliyetlerini büyük ölçüde yerine getirmişlerdir. Öyle ki, Mayıs 1813'te, Rus Kuvvetlerinin Komutanı Rtişçev, İmparator I. Aleksandr'a "hayatlarını Rusların yolunda feda eden" Ermeni milletinin ödüllendirilmesini isteyecek kadar bu durumdan etki-

lenmişti.¹ Söz konusu olaylar iki toplum arasında süregelen güvensizliği beslemiştir. Bu olgunun günümüze etkisi, olayın yaşandığı dönemdeki etkisinden çok daha büyüktür. Kuşkusuz, Gürcü isyanlarının başarı şansı düşüktü. Fakat, daha sonraki dönemde Ermeni karşıtı duygular gelişip yaygınlaştıkça, geriye dönülerek bu olaya referans yapılması söz konusu duygular açısından pekiştirici rol oynamıştır.

Güney Kafkasya'daki Rus hakimiyetinin en önemli sonuçlarından biri bölgenin demografik yapısında önemli değişikliklere yol açmış olmasıdır. Bölgedeki Müslüman halk Osmanlıya sürülürken Osmanlı ve Kacar imparatorluklarının Ermeni tebaası da Kafkasya'ya göç etmiştir. Kafkasya'ya göç eden Ermeniler, İrevan, Nahçıvan ve Karabağ hanlıklarının yanı sıra, Gürcistan'ın Sameshi-Cavaheti, Trialeti, Tiflis, Sohum ve Batum gibi bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Bölgeye göç eden Ermenilerin taşınma masrafları Çarlık tarafından karşılanmış, Hazine arazileri ve Müslüman ahaliden satın alınan topraklar göçmenlere dağıtılmıştır. Ayrıca, Ermeniler 10 yıllık bir süre için vergiden de muaf tutulmuştur.² Bu göçler sonucunda 1800 yılında Gürcistan'da 47 bin olduğu tahmin edilen Ermeni nüfusu 1832'de 84 bine, 1897'de ise 197 bine ulaşmıştır.³ Devam eden göçler sonucunda 20.yy'ın başlarında Gürcistan'daki Ermeni nüfusu üç yüz bini aşmıştır. Bu durum, günümüzde iki ülke ilişkilerini etkileyen en temel etkenlerden olan toprak iddialarının kaynağı olmakla birlikte, devam eden süreçte pek çok sonuç doğurmuştur.

Rus egemenliği ile birlikte, Kafkasya'daki Ermeni nüfusun aynı zamanda etkinliği de artmıştır. Bu konuda iki etken başlıca rol oynamıştır. Öncelikle, Ermeniler Moskova tarafından Rus yayılcılığının geleceği için önemli bir araç olarak değerlendirilmiş, Kafkasya'nın diğer halkları ile eşit görülmemiş, özel olarak himaye edilmiştir. Güney Kafkasya Genel Valisi Vorontsov-Daşkov'un Çar II Nikolay'a yazdığı mektup bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Mektupta "Kafkasya'da Türklerle olan ilişkilerimizin tarihi boyunca, Rus siyaseti Büyük Pet-

1 Şota Tervadze, Otar Tervadze, *Somhebi Sakartveloşi (Gürcistan'daki Ermeniler)*, Gürcistan Milli ve Sosyal İlişkiler Akademisi, Tiflis, 1999. (Bu kitaptan yapılan alıntılar Gülnar Tanrıku tarafından çevrilmiştir).

2 Şahbaz Şamuoğlu, *Borçalı'da Etnik Prosesler ve Milletlerarası Münasibetler. XIX-XX Esrler*, Azerbaycan Bilimler Akademisi Milli Münasibetler Enstitüsü, Azerbaycan Yayınevi, Bakü, 1997, s.41. General Paskyevič tarafından hazırlanan talimatnamede İran'dan göç eden Ermenilerden tarım ile iştiğal eden ahaliye münbit topraklar verileceği ve buralarda devlete ödenen vergilerden altı yıl, mahalli resimlerden de üç yıl muaf tutulacakları ilan edilmiştir. Bu konuda bkz. Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları (Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt XIII, Sayı 17'den ayrıbasım), Ankara, 1988, s.370.

3 Şota Tervadze, Otar Tervadze, *Somhebi Sakartveloşi*

ro döneminden bu yana, savaşlarda yanımızda yer alan Ermenilere karşı dostane tutum takınmak doğrultusunda olmuştur....askerî müdahalelerimize kolaylıkla sahne olabilecek bölgelerde yaşayan halkların dostça duygularını köreltmek yerinde desteklemelidir” denilmektedir.⁴

Ermenilerin Gürcistan’da etkinliğini artıran diğer faktör ise 19.yüzyılla birlikte üretim ilişkilerinin değişmeye başlamasıdır. Gürcü toplumuna feodal üretim ilişkileri hakimdi. Toprak soyluluğuna dayanan feodal üretim ilişkileri yerini kapitalist üretim ilişkilerine bıraktıkça Gürcü aristokrasisi sürekli olarak zenginliğini ve gücünü yitirmişti.⁵ Buna karşılık geleneksel olarak ticaretle uğraşan Ermeni toplumu ise giderek güçlenmiştir. Zaten, tarihsel olarak Tiflis’de küçük fakat zengin bir Ermeni topluluğu mevcuttu. Kafkasya’ya göç eden Ermenilerden ticaretle uğraşanlar da şehirlere yerleştirilmiştir.⁶ Ermeniler kısa sürede, tüm bölgenin ticari ve sanayi hayatına hakim oldular. Kafkas savaşları sırasında Rus ordusuna erzak satmaktan, İran’la şeker ve pamuklu ürünler ticareti yapmaktan, sonra ise Tiflis’te sahip oldukları pamuk, deri ve tütün endüstrilerinden ve nihayet, bankacılıktan yararlanarak sermayelerini geliştirdiler.⁷ Gürcü soylularının topraklarını da satın alan zengin Ermeni burjuvazisi Gürcistan’ın ekonomik hayatında egemen bir konum edindi.⁸ Özellikle, Tiflis gibi merkezî kentlerde, bu etkinlik gözle görülür düzeydeydi. 1897’de Tiflis’teki 9.725 tüccarın 4.727’si (yüzde 43,4) Ermeni idi. Gürcü tüccar sayısı ise 2.619 (yüzde 26,1) gibi mütevazı bir sayı oluşturmaktaydı. Gürcistan’daki en büyük 150 sanayi müessesinin yüzde 44’ü Ermenilere, yüzde 10’u ise Gürcülere aitti.⁹ Kısa sürede Ermenilerin bu etkinlikleri idari hayata da yansdı ve özellikle, Tiflis Belediye Meclis’inde çoğunluğu oluşturdular. İşçi sınıfı açısından da durum pek farklı değildi. Ermeni burjuvazisine ait fabrikalarda başlıca Ermeni işçiler istihdam edilmekteydi.¹⁰ Örneğin, Tiflis’te tütün endüstrisinde çalışan işçilerin çoğunluğunu, deri ve dokuma endüstrilerindekilerin de önemli

4 Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Uhusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1988, s.71.

5 Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York: Philosophical Library, 1951, s.11.

6 Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında*, s.370.

7 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi’nde Milliyetçilik ve Sosyalizm. 1887-1912*, çev. Mete Tunçay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2.basım, 1995, s.45.

8 Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s.12.

9 Ronald Grigor Suny, “The Emergence of Political Society in Georgia”, *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change*, Ronald Grigor Suny (der), The University of Michigan Press, 1996, ss.109-140, s.114; 19.yy’da üretim ilişkilerinde yaşanan değişim ve bunun Gürcü toplum yapısına etkisi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Ronald Grigor Suny, *The Making of The Georgian Nation*, 2. baskı, Indiana University Press, 1994.

10 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi’nde*, s.45-46.

bir kısmını Ermeni işçiler oluşturmaktaydı.¹¹ Ayrıca, Ermeni işçilerle kıyaslandığında, Gürcü işçiler vasıfsız ve düşük ücretli işlerde çalıştırılmaktaydı. Sonuç olarak, Rus egemenliği ve üretim ilişkilerinin değişmesiyle, Gürcüler Gürcistan'da ekonomik merdivenin alt basamaklarına inmişler ve büyük ölçüde siyasî alanın dışında kalmışlardı.¹² Böyle bir yapının milliyetçilikle tanışması Gürcüler arasında Ermeni karşıtı duygulara yol açtı. Gürcü işçiler için işyeri sahibi çoğu zaman bir Ermeni idi. Bu sebeple de, Gürcüler arasında milli bilinç sınıf bilinciyle örtüştü ve Ermeni düşmanlığıyla iç içe gelişti.¹³ Marksist düşüncelerin Güney Kafkasya'da en fazla Gürcüler arasında yayılmasının altında bu husus yatmaktadır.

19.yy'da iki toplum ilişkilerini etkileyen diğer faktör ise milliyetçilikle tanışmalarıdır. Kafkasya'nın diğer halklarına oranla Ermeniler arasında milliyetçilik daha erken dönemde ortaya çıkıp yayılmıştır. Osmanlı, Rusya ve İran'da dağınık halde yaşayan Ermenilerin çoğunluğu oluşturdukları bir "vatanları" yoktu. Oysa, toplumun kendini özdeş hissedeceği "tarihi bir yurt" milliyetçiliğin temel ilkesidir. Bu sebeple de Ermeni milliyetçiliği, kuşkusuz Ermeni milletinin yüceltilmesi gibi duygusal yönlerinin yanısıra, nihayetinde bütün Ermenileri kapsayan hayali "Büyük Ermenistan" siyasî projesi şeklinde vücut buldu. Gürcistan coğrafyası da "Büyük Ermenistan"ın bir parçası idi. Tiflis Ermeni siyasî düşüncesinin başlıca merkezlerinden birisi haline gelmişti. Ermeni milliyetçiliği ile özdeşleşmiş ünlü "Ermeni Devrimci Federasyonu"-Taşnaksutyun 1890 yılında Tiflis'te kuruldu. Ayrıca 20.yy'ın başlarında Tiflis'te, aralarında Taşnakların yayınları da bulunan 20 Ermeni gazete ve dergisi yayınlanmaktaydı. Bu gazete ve dergilerde Ermeni milletini yücelten, "Büyük Ermenistan" özlemi ile ilgili yoğun propaganda yapılmaktaydı.

Öte yandan, tarihsel olarak iki toplumun folkloru, mimarisi, sanat ve edebiyatı karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Bu durum milliyetçilikle birlikte, iki toplum aydınları arasında kendi kültürünün orijinal ve üstün olduğu tartışmalarına yol açmıştır.¹⁴ Ermeni milliyetçileri, Ermeni milletini Kafkasya'nın en eski, en köklü, en kültürlü ve en gelişmiş milleti olarak takdim etmekteydiler. Bu çerçevede, coğrafi olarak Gürcistan'a "Büyük Ermenistan"ın bir parçası olarak bakmanın

11 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde*, s.44.

12 Ronald Grigor Suny, "The Emergence of Political Society in Georgia", s.140.

13 Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde*, s.46; Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s.12-13.

14 Stephen F. Jones, "Georgian-Armenian Relations in 1918 to 1920 and 1991- to 1994: A Comparison", *Transcaucasia, Nationalism, and Social Change*, Ronald Grigor Suny (der), The University of Michigan Press, 1996, ss.441-460, s.442.

ötesinde, Gürcü kültür varlıklarını da sahiplenmekteydiler. Tiflis'in tarihsel olarak Ermeniler tarafından kurulduğu, Gürcü alfabesinin Ermenilerce oluşturulduğu, Gürcücenin Ermenice'nin etkisi altında geliştiği, Gürcülerin Hıristiyanlıkla Ermeniler tarafından tanıştırıldığı, Gürcü mimarisinin Ermeni mimarisinden doğduğu gibi iddialar Ermeni yayınlarında yer almaktaydı. Dolayısıyla, iyi olan her şey ya Ermenilere aitti ya da Ermenilerden etkilenmişti.

Gürcü milli uyanış hareketi 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren böyle bir ortamda teşekkül etmeğe başlamıştır. Üretim ilişkilerindeki değişmeye bağlı olarak Tiflis'e taşradan hatırı sayılır Gürcü göçü yaşanmıştır. 1865'te Tiflis'te 14.878 Gürcü var iken 1897'de bu rakam 38.357'ye yükselmişti. Bununla birlikte, bu rakam 159 bin nüfuslu kentin yüzde 26,3'ünü oluşturmaktaydı. Ermeniler yüzde 38'lik bir oranla Tiflis'te çoğunluğu oluşturmaya devam etmekteydiler.¹⁵ Tiflis'te egemen konumdaki Ermenilerle karşılaşma Gürcülerin kendini tanımlamalarında temel uyarıcı oldu.¹⁶

Bu fiili durum düşünce alanındaki gelişmelerle örtüştü. Tam da bu dönemde, Rus üniversitelerinde eğitim alan ve Batı siyasî düşüncesi ile tanışmış, soylu ailelere mensup yeni kuşak Gürcü aydınları meydana çıkmaya başladı. İlya Çavçavadze, Akaki Tseretli gibi ünlü isimlerin önderliğindeki "İlk Kuşak"ın (*Pirveli Dasi*-birinci grup) çoğunluğu edebiyatçı ve gazeteci idi. Bu aydınlar Rus hegemonyasına, sınırlı fakat etkili bir kültürel direnişi ön plana çıkararak, yanıt verdiler.¹⁷ Başta Çavçavadze olmakla, bu grubun çalışmalarının önemli bir kısmını, doğal olarak Ermeni iddialarıyla mücadele oluşturmuştur. Çavçavadze ünlü "Ermeni Alimleri Ve Feryat Eden Taşlar" eserinde Ermenilerin kendileri ve Gürcüler hakkındaki düşüncelerini şöyle özetlemektedir:

Onlar söz ve kalemle dünyaya sızlanarak ezelden Karadeniz ve Hazar Denizi'nden Dicle ve Fırat kaynaklarına kadar Kafkas dağlarının her tarafında sözde Ermenistan'ın bulunduğunu, buraya sığınan Gürcülere Ermenilerin merhamet ederek 10 dönümlük bir toprak verdiğini söyleyip durmaktadırlar. Onlara göre, halk olarak anılmaya değer olmayan Gürcülerin, nesilleri tükenmek ve soy-suzlaşmak üzeredir. Var olsalar bile buldukları durumu idrak edebilecek akla sahip değildirler. Tanrı Gürcülere ticaret yeteneği vermemiştir: arabacılıktan ve çobanlıktan başka hiçbir işe yaramazlar. Gülünç de olsa, Gürcistan diye yücelt-

15 Ronald Grigor Suny, "The Emergence of Political Society in Georgia", s.113.

16 Ronald Grigor Suny, "The Emergence of Political Society in Georgia", s.111.

17 Mehmet Bülent Uludağ, *Rusya ve Sovyetler Birliği'nde Gürcüler ve Gürcistan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1993, s.166.

tikleri toplam birkaç dönümlük ekin yerlerini bile kullanamamaktadırlar. Nasıl kullansınlar ki, bunun için akılları, çalışma azmi, eğitimleri, bilinçleri, bilmek ve öğrenmek için de arzu ve hevesleri yoktur. Dağınık Ermeniler ise ellerinde kültür bayrağıyla, sadece yakın doğuya değil, uzak, vahşi ve cahil Asya'yı canlandırmak ve mutlu etmek için Tanrı ve tarih tarafından davet edilmişlerdir.¹⁸

“İlk Kuşak” aydınlar Ermeni iddialarının Gürcü milletini aşağıladığını, küçük düşürdüğünü ve amaçlarının tarihten Gürcüleri silmek olduğunu ileri sürerek buna karşı gazete ve dergi sayfalarında mücadeleye başlamışlardır. Çavçavadze, Ermenilerin Gürcülerin milli onurunu kırmakla yetinmeyip Gürcüleri yeryüzünden tamamen silmek için bütün Gürcü tarihinin üzerine bir çizgi çekmekte olduklarını ve bu amaçla da Gürcülere ait ne varsa hepsini kendilerine mal ettiklerini ileri sürmektedir. Ermenilerin bütün bunları, dünyaya Güney Kafkasya’da çok eski zamanlardan itibaren sadece Ermeni milletinin yaşadığını ve bölgenin geleceğinin de onlara ait olduğunu göstermek için yaptıklarını ileri süren Çavçavadze, Ermeni aydınlarını “Biz çok veya az size sahip çıktık. Sığındırdık. Size kardeşlik ettik. Bizim evde bize karşı düşmanca davranmayın” diye uyarmıştır.

“Üçüncü Kuşak” (Meore Dasi-üçüncü grup) Gürcü aydınları, toplumdaki Ermeni karşıtı duygu ve düşünceleri sınıfsallaştırdı. 1890’larda şekillenen ve sosyal-demokrat düşüncelere sahip bu kuşağa göre Gürcülerin temel sorunu sömürü idi. Gürcistan’ı adeta satın almış olan Ermeni burjuvazisi Gürcü halkının sırtına binmiş kapitalist sömürücüler, asalaklardı.¹⁹ Bu sebeple de Gürcü sosyalistlerin Gürcistan’ın özgürlüğü için burjuvaziye ve emperyalizme karşı mücadele çağrıları sadece Rusya’ya karşı değil aynı zamanda Ermeni sömürüsüne de karşı idi.²⁰ Gürcistan’da sosyalist mücadele aynı zamanda Ermeni karşıtı mücadele şekli almıştır.

Sonuç olarak, Gürcü milli uyanış hareketi aynı zamanda Ermeni karşıtı bir hareket olarak doğmuştur. Ama bu Ermeni karşıtlığı, tıpkı Azerbaycan örneğinde olduğu gibi, iki eşit toplum arasındaki basit bir rekabet ve yabancı düşmanlığı durumundan ziyade “kurtuluşçu seferberliğin” bir yansımasıydı.²¹ Çünkü Ermeni

18 İ.G.Çavçavadze, *Armenyanskiye Uçenıye i Vopyuşiye Kamni*, Bilim Yayınevi, Bakü, 1990 (1902 Tiflis baskısının upkibasımı), s.2-3.

19 Mehmet Bülent Uludağ, *Rusya ve Sovyetler Birliği’nde Gürcüler*, s.172.

20 Stephen F. Jones, “Georgian-Armenian Relations”, s. 447.

21 Elnur Soltan, “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Azerbaycan Kimliği Üzerine Düşünceler”, *21.Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, 3. cilt, Ü.Özdağ, Y.Kalafat, M.S. Erol (der), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, ss.147-170, s.154-156.

olgusu Rus olgusundan ayrı olarak düşünülmemekteydi. Siyasî-askerî varlıklarıyla Gürcistan'ı yöneten Rusların yanında Ermeniler fiilen, pratikte kolonileştirici statüsünde gözükmekteydi. Nitekim, Rus düşünürü Veliçko, yerli ahalinin Rusya'nın Kafkasya'yı kendisi için değil, Ermeniler için mi fethettiğini sorduklarını yazmaktadır.²² Dolayısıyla, Gürcüler kendilerini Rus-Ermeni koalisyonunun sömürgesi gibi görmekteydiler ve bu bakımdan Ermenilerin diğer sömürgecilerden fazla bir farkı yoktu. Sonuç olarak, uzun tarihsel süreçte Gürcüler arasında Ermenilere karşı oluşan olumsuz değerlendirme, 19 yüzyılla birlikte yoğunlaşmış ve modern Gürcü kimliğinin "ötekisi" haline dönüşmüştür.

İki toplum arasındaki husumet, Çarlık Rusyasının dağılmasıyla zirve noktasına ulaşmıştır. Büyük ölçüde İrevan (Revan) Hanlığı veya Çarlık dönemi Erivan Guberniyası toprakları üzerinde kurulu Ermenistan Cumhuriyeti mevcut sınırlarıyla yetinmeyerek, hayali "Büyük Ermenistan"ı gerçekleştirmek üzere Türkiye ve Azerbaycan'ın yanı sıra, Gürcistan'dan da toprak talep edecektir. Gürcistan'a yönelik toprak talepleri Tiflis'e kadar uzanmakta ve Kür Nehri'nin batısında kalan toprakları içermekteydi. Ermenistan, bu taleplerinin, I Dünya Savaşı'nın galibi İngiltere tarafından da destekleneceğini düşünmüştür. Çünkü, Gürcistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Almanya'nın koruması altına girmişti. Bu amaçla Ermenistan, söz konusu toprakları ilhak etmek üzere 7 Aralık 1918'de Gürcistan'a saldırmış, fakat İngilizlerin devreye girmesiyle ateşkes sağlanmıştır.²³ Bu savaş Gürcülerin bilincinde derin izler bırakmış, günümüzde de Ermeni karşıtı duyguları besleyen bir kaynak olmuştur.

Bağımsızlık veya Rusya Faktörü

Günümüzde Ermenistan-Gürcistan ilişkilerini etkileyen önemli etkenlerin başında Rusya faktörü gelmektedir. Bu etken söz konusu iki ülkenin her hangi bir üçüncü ülkeyle ilişkilerinden çok daha anlamlıdır. Bağımsızlık konusuna yaklaşımları ve dünya görüşü bu etkenin bileşenleri olarak görülebilir.

Sovyetler Birliğinde Gorbaçov'un başlatmış olduğu *Perestroyka* ve *Glastnost* politikalarıyla başlayan toplumsal hareketler, Gürcistan'da, Ermenistan'dan farklı bir nitelik arz etmiştir. Gürcü milli hareketi, iki hususu açıkça reddetmekteydi. Birincisi Moskova'nın Gürcistan üzerindeki egemenliği idi. Bu, milli hareketin

22 V. L. Veliçko, *Kavkaz. Russkoe Delo i Mejduplemennie Voprosı*, Bilim Yayınevi, Bakü, 1990, s.75. (1904 S. Peterburg baskısının tıpkıbasımı).

23 1918 yılında Gürcistan'la Ermenistan arasındaki savaş için bkz. Şota Vadaçkorya, *Voprosı Gruzino-Armyanskıh Zvaımoosnoşeniı v Politiçeskoı Mıslı Gruzii (1918-1920)*, Meçniereba, Tiflis, 1999.

bağımsızlık yönünü oluşturmuştur. Reddedilen ikinci husus ise, bir iktidar sistemi olarak komünizm idi. Komünizm reddedilirken, yerine Batı tarzı demokratik hukuk devletinin inşa edilmesi hedeflenmekteydi. Bu da milli hareketin demokratik yönünü temsil etmiştir. Yürütülen mücadele, “çifte reddedici devrimle” sonuçlanmıştır.²⁴

Gürcistan bağımsızlığını kazanmasına rağmen, bir taraftan bağımsızlık mücadelesinin anısının canlılığı, diğer taraftan da, tarih bilincinin etkisi ile, bağımsızlığını yeniden kaybetme korkusu yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nun (RF) Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıması bu endişenin ortadan kalkmasını sağlamamıştır.²⁵ Bunun altında tanıma fiilinin RF'nin diğer tutum ve davranışlarıyla desteklenmemesi yatmaktadır. Bu da Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) oluşturulması ve Gürcistan'ın BDT üyeliği için zorlanması, bu amaçla etnik ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesinde kendisini açıkça göstermiştir. Rusya'nın eski Sovyet coğrafyasını kendi etkinlik alanı olarak görmesi ve yeni cumhuriyetlerin bağımsızlığının siyasi sonuçlarını tanımadaki güçlükleri “Yakın Çevre Doktrini” ile kurumsallaştırmıştır. Moskova'nın yeni cumhuriyetlerin bağımsızlığı karşısında takındığı bu tavır tarihi arka planda taşınan kaygıyı korkuya dönüştürmüş ve Tiflis'in “Rusya, Gürcistan'ın şeklen bağımsızlığını istiyor, ama özünde zayıf, güçsüz, Rusya'ya bağımlı bir halk olmasında isteklidir” biçiminde düşünmesine yol açmıştır.²⁶ Bağımsızlığı yeniden kaybetme korkusu bugüne kadar Gürcü dış politikasının temel eksenini oluşturmuş ve Rus-Gürcü ilişkilerine hassasiyet kazandırmanın yanında, Gürcü dış politikasına Rus nüfuz alanından uzaklaşmak ve Batı'yla bütünleşmek isteği şeklinde yansımıştır.

Ermeni milli hareketi ise bağımsızlıkçı ve demokratik bir hareket olarak değil, *irredentist* bir hareket olarak doğmuştur. Tıpkı yüzyılın başında olduğu gibi, yüzyılın sonunda da bağımsızlık Ermenistan'da pek arzulanan bir şey değildi.²⁷ Her ne kadar, “Karabağ Komitesi” “Ermeni Ulusal Hareketi”ne dönüşürken bağım-

24 Leslie Holmes, *Post-Komünizm*, çev.Yavuz Alogan, İstanbul, Mavi Ada Yayınları, 2000, s. 47.

25 3 Nisan 1997'de Gürcistan Parlamentosu tarafından kabul edilen kararda “Tarih, Rusya'nın geçmişte Gürcistan için problemler yarattığını veya her fırsatta mevcut zıtlıkları pekişirdiğini, Gürcistan'ı koloniye dönüştürmeye çalıştığını göstermektedir” denilmektedir. Feliks Stanevski, “Tbilisi Svoy Vibor Sdelal” *Nezavisimaya Gazeta*, 31 Mayıs 2001.

26 Revaz Garchechiladze, “Making of the New Georgia: Development Factors - Pluses and Minuses”, *Caucasian Regional Studies*, 1998, C. 3, S. 1; <http://poli.vub.ac.be>

27 Yüzyılın başında Gürcü ve Azerbaycan Türklerinin bağımsızlığının zorunlu bir sonucu olarak gerçekleşen Ermenistan'ın bağımsızlığı dönemin Ermeni yetkililerince “acı bir olay” olarak değerlendirilmiştir. 1918 yılında Ermenilerin bağımsızlık konusundaki duygu ve düşünceleri için bkz. Enis Şahin, *Diplomasi ve Sınır. Gümrü Görüşmeleri ve Protokolleri-1918*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2005, ss.89-110.

sızlık ve demokratikleşme söylem olarak kabul edildiyse de, mahiyet itibariyle harekâta köklü bir değişiklik yaşanmadı. Sovyetler Birliği'ne karşı hem bağımsızlık hem de *irredentist* mücadele vermenin olanaksızlığı bir tarafa, Ermenistan'ın savaşı için Moskova'nın desteğine ihtiyacı vardı.

SSCB'nin çöküşü Ermenistan'a da bağımsızlık kazandırmış, ancak bağımsızlık konusu Ermenistan'ın gündeminin önceliği haline gelememiş ve temel değere dönüşmemiştir. Bu yüzden de, Gürcistan örneğindeki, Rus nüfuz alanından uzaklaşmak çabası Ermenistan'ın gündeminde yer almamıştır. Dahası, bağımsızlık sonrası Ermenistan'ın hemen hemen her alanda Rusya'ya bağımlılığı giderek artmıştır.²⁸ Yeni bağımsızlığını kazanmış bir ülkenin bağımsızlığının reel değerinin "eski efendiye" –Rusya'ya- olan bağımlılığının azalmasıyla doğru orantılı olduğunu göz önünde bulundurursak²⁹, bu durum Ermenistan'ın bağımsızlığına kuşku ile bakılmasına, bağımsız bir devlet olmaktan çok Rusya'nın bölgedeki "5.kol"u veya "vassalı" olarak algılanmasına yol açmıştır. RF'nin emperyalist tutumlarının Ermenistan'ın genişleme arzusuyla örtüşmesi sonucunda oluşan RF-Ermenistan ittifakının doğal sonucu olarak, Ermenistan Rusya'nın bölgesel hegemonyasını yeniden kurması konusunda da Rus politikalarını desteklemiştir.³⁰

Sonuç olarak, Ermenistan'ın Rus merkezli ve *irredentist* politikaları Tiflis açısından ikisi olumsuz, biri olumlu üç sonuç doğurmuştur. Birincisi, Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı kalmasının, bağımsızlığı için ağır bedeller ödeyen Gürcistan tarafından tedirginlikle karşılanması ve bağımsızlığına yönelik tehdidi artırıcı rol oynamasıdır. İkincisi, Ermenistan'ın Rus desteğine dayalı *irredentist* politikasının, önemli bir Ermeni azınlığı içinde barındıran Gürcistan için ciddi bir güvenlik sorununu doğurmasıdır. Bu iki sonuç Gürcistan'da Ermenistan'a karşı var olan tarihsel güvensizliği beslemektedir. Üçüncüsü ise, Ermenistan'ın mevcut politikalarının, bu ülkenin Gürcistan'a bağımlılığına yol açmasıdır.

Rusya faktörünün öteki yüzünü Türkiye faktörü oluşturmaktadır. Bugün her ne kadar RF'nin, yeniden Çarlık veya Sovyet dönemlerinde olduğu gibi Gürcistan'ı tahakküm altına alması olanaksızsa da, Tiflis'i sınırlayacak ve Rusya'nın egemen jeopolitik ve ekonomik konumunu saklı tutacak yeni bir ilişki tarzı peşinde olduğu kestirilebilir.³¹ Buna bağlı olarak bağımsızlık etkeni Gürcü dış politikasını,

28 Sedat Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 5, Bahar 2002, ss.168-221, s.186.

29 Sedat Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası", s.171.

30 Sedat Laçiner, "Ermenistan Dış Politikası", s.213.

31 Zbigniew Brezezinski, *Büyük Satranç Tahtası*, İstanbul, Sabah Yayınları, 1998, 2. baskı, s. 128.

geçen sürecin tüm aşamalarında bağımsızlığına yönelik algıladığı Rus tehdidine karşı mücadele edebilmek için ittifaklar politikasına yöneltmiştir. Gürcistan'ın dış ilişkileri coğrafi konumu göz önünde bulundurularak iç içe geçmiş üç halka şeklinde tasavvur edilebilir:³² ilk halkada kendisi hariç diğer iki Güney Kafkasya cumhuriyeti, ikinci halkada Güney Kafkasya alt sistemine komşu üç bölgesel güç-Türkiye, İran ve Rusya; en son halkada ise diğer bölge dışı aktörler-ABD, AB ülkeleri ve s. ile ilişkiler.

İlk halkada Ermenistan'ın, ikinci halkada İran'ın RF ile oluşturmuş olduğu düşey jeopolitik eksen Gürcistan'ın Rus tehdidine karşı koyacak ittifak kombinasyonlarında tercih sayısını sınırlamıştır. İç halkada böyle bir ittifak Azerbaycan'la yaşanmıştır.³³ Fakat Azerbaycan'ın da Gürcistan'la paralel süreçten geçmesi ve benzeri sorunlarla uğraşması moral desteğinin dışında maddi ve politik desteğini sınırlamaktadır. Böyle bir tabloda RF'yi dengeleyecek tek aktör olarak Türkiye öne çıkmaktadır.

Gürcistan'ın Karadeniz'le kıyısı olmasına rağmen, Güney Kafkasya alt sistemi görel olarak ikinci halkada sayılan bölgesel güçlerle çevrelenmiş bir yapı arz etmektedir. Kuzeyden Rusya'nın, güney doğudan RF ile birlikte hareket eden İran'ın baskısı karşısında Türkiye'nin Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin bağımsızlığını desteklemesi bu cumhuriyetler için adeta derin ve rahat soluk alabilecekleri pencere olarak açılmış ve bağımsızlıklarına yönelik tehditleri dengeleyici rol oynamıştır. Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze Ocak 2001'de gerçekleştirdiği Ankara ziyaretinde "Türkiye ile olan dostluk ilişkilerimiz Gürcistan'ın bağımsızlığının temel taşı oluşturmaktadır" açıklamasıyla bu durumu ifade etmiştir. Böylece, SSCB'nin dağılması sonrası Güney Kafkasya'da Rusya-Ermenistan-İran düşey jeopolitik eksenini kesen Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan yatay jeopolitik eksenini doğmuştur. Bu tablo Gürcistan Ulusal Güvenlik Doktrini'ne de açıkça yansımıştır. Doktrin'de Ermenistan'la ilişkiler karşılıklı çıkar temeline dayalı pragmatik işbirliği olarak tanımlanırken, Azerbaycan ve Türkiye stratejik ortak olarak tanımlanmıştır.

Bu durum, Türkiye ve Azerbaycan'a karşı tarihsel düşmanlık besleyen Ermenistan tarafından tehlikeli bir durum olarak değerlendirilmektedir. Ermeni aydınları kendi çıkarları doğrultusunda Rusya-Ermenistan-İran jeopolitik eksenini

32 Bu benzetme genel olarak Güney Kafkasya cumhuriyetlerinin her üçü için geçerlidir. Bkz. Edmund Herzig, *The New Caucasus*, Londra, The Royal Institute of International Affairs, 1999, s.93.

33 Gürcistan Azerbaycan ilişkileri için bkz. Kamil Ağacan, "Kaderdaş Devletler: Azerbaycan-Gürcistan İlişkileri", *Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel Sayısı*, Cilt 7, sayı 1, İlkbahar 2001, ss.319-337.

nin varlığını alkışlarken Gürcistan'ın tarafsız olmasını istemektedirler.³⁴ Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hatları ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattında Gürcistan'ın rol alması Ermenistan'da düşmanlık da içeren bir kıskançlıkla karşılanmaktadır. Ermenistan uyguladığı politikaların sorumluluğunu üstlenmek yerine, Gürcistan'ı bu bölgesel projelerde yer alarak Ermenistan'ı "izole" etmeye çalışmakla itham etmekte ve adeta bu durumu "ihane" olarak algılamaktadır.

Toprak Bütünlüğü Mü, Kendi Kaderini Tayin Mi?

Ermenistan-Gürcistan ilişkilerini etkileyen bir diğer konu toprak bütünlüğü meselesidir. Bu konu, iki ülke ilişkilerinde iki biçimde ortaya çıkmaktadır. Birincisi, fikri düzlemedir. Yürütülen etnik temizlik sonucunda mono-etnik bir yapıya ulaşan Ermenistan, Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle ulusal azınlıkların, uluslararası hukukta sömürge toplulukları için geçerli olan, kendi kaderini tayin hakkını savunmaktadır. Ayrıca Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Abhazya, Güney Osetya, ve Dağlık Karabağ sorunlarının bütün özgün koşullarına rağmen aynı nitelikli sorunlar olduğunun ve gelecek statülerinin de bir birini etkileyeceğinin farkındadır. Bu sebeple bir taraftan Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü tanımakla birlikte diğer taraftan da Abhazya ve Güney Osetya'daki ayrılıkçı yönetimlere sıcak yaklaşmaktadır. Bu durum sadece sempati ile sınırlı kalmamakta, Ermenistan Dağlık Karabağ ayrılıkçı yönetimi üzerinden bu yönetimlerin zirve toplantılarına katılmakta, seçimlere gözlemci göndermektedir.

Toprak bütünlüğü meselesinin Ermenistan-Gürcistan ilişkilerinde ortaya çıktığı diğer biçim ise Gürcistan'daki Ermeni azınlığı boyutudur. 2002 nüfus sayım sonuçlarına göre, Gürcistan'da 248.929 Ermeni yaşamaktadır ki, bu da genel nüfusun yüzde 5,7'sine tekabül etmektedir.³⁵ Ermeniler, Gürcülerce coğrafi bölge olarak Cavaheti adı verilen, (bölgeye Ermeniler Cavah demektedirler) ülkenin güneyindeki Sameshi-Cavaheti vilayetine bağlı Ahalkale ve Ninosminde *rayonlarında*³⁶ yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bunun dışında fiilen bağımsızlığını sürdüren Abhazya'da da yaklaşık 70 bin civarında Ermeni bulunmaktadır. Bu durumun sonucu olarak da Ermeni azınlığı konusu Cavaheti ve Abhazya meselesinde ortaya çıkmaktadır.

34 İgor Muradyan, "Sovremennye Armyano-Gruzinskie Otnoşeniya", *Orientiri Vneşney Politiki Armenii*, Gayane Novikovoy (der), Erivan, Antares Yayınevi, 2002, ss.72-96, s.90-91.

35 2002 nüfus sayım sonuçları fiilen bağımsızlığını sürdüren Abhazya ve Güney Osetya'yı kapsamamaktadır.

36 *Rayon*-eski SSCB genelinde yerinden yönetim biriminin adıdır.

Cavaheti: Ayrılcılık mı “Beyaz Soykırım” mı?

Cavaheti sorunu bağımsızlık sonrası dönemde Gürcistan’da zaman zaman yoğunlaşan, ama hiç gündemden düşmeyen sorunlardan birisidir. Özünde Cavaheti bölgesinde yoğun olarak yaşayan Ermenilerin özerklik talepleri yatmakla birlikte, Rus askerî üslerinin kapatılması, Ahıska Türkleri’nin geri dönüş süreci, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın yapımı gibi diğer konularla ilişkili olarak sorun daha çetrefil bir görünüm arz etmektedir.

2002 nüfus sayım sonuçlarına göre Sameshi-Cavaheti vilayetinin toplam nüfusunun yüzde 42,87’sini oluşturan Ermenilerin bu vilayete bağlı Ahalkale ve Ninosminde *rayonlardaki* oranı sırasıyla yüzde 94,3 ve 95,8’e kadar yükselmektedir.³⁷ Ermenistan ve RF’nin verdiği destekle, Gürcistan’ın bağımsızlık sonrası yaşadığı gelişmelerden yararlanarak, bölgenin denetimini önemli ölçüde ele geçiren Ermeni paramiliter örgütleri, özerklik elde ederek bu konularını tescil ettirmeye çalışmaktadırlar.

Gürcistan yetkililerinin, Cavaheti’de Gürcistan’ın diğer bölgelerinden farklı bir sorunun olmadığı yönündeki açıklamaları bir tarafa bırakılırsa, Cavaheti sorununun niteliğine ilişkin iki temel görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, Cavaheti sorununu, *perestroyka*yla başlayan süreçlerin bir sonucu olarak ele almakta ve bölgedeki ekonomik ve toplumsal sorunların çözümüne ilişkin özerklik talebini demokratik bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. İkinci görüş ise, birinci yaklaşımın tarihsel derinlikten (Ermenistan’ın bu bölgeyi ilhak etmek üzere 7 Aralık 1918’de Gürcistan’a saldırması) ve coğrafi genişlikten (Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi’ne bağlı gelişmeler) yoksun olduğunu ileri sürerek özerklik taleplerini ayrılcılık olarak görmektedir.

Perestroyka süreciyle birlikte Ermenistan’da Cavaheti’ye yönelik de *irredentist* talepler gündeme gelmiştir. Karabağ Savaşı öncesinde, Ahalkale *rayonunda* “Kesinlikle savaş lazım. Bütün kuvvetimizle Cavaheti’yi, Karabağ’ı Nahçıvan’ı isteyelim. Ahalkale’yi isteyelim. Ermeni toprakları yabancıların elinde kalmasın. Atalarımızın dediklerini yapalım, ana vatana katalım” şeklinde, savaş isteklerini dile getiren bildirimler dağıtılmaktaydı.³⁸ Gürcistan Özgürlük Partisi Başkanı Rezo

37 Vilayete bağlı diğer *rayonlardaki* Ermeni nüfus oranı aşağıdaki gibidir: Ahıska (vilayet merkezi) 36,6; Aspınza 17,5; Adıgün 3,4; Borjomi 9,6. Gürcistan Devlet İstatistik Komitesi’nin internet sayfası için bkz. <http://www.statistics.ge/>

38 Yaşar Kalafat, Hasan Kanbolat, Kamil Ağacan, “Gürcü Tarih Profesörü ‘Ermeniler Gürcistan’dan Toprak İstiyor’”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, No 12, Nisan 2001, s.113.

Şavişvili, 1990 yılında yaptığı bir açıklamada “Ermeniler eğer Dağlık Karabağ konusunu yaratmasalardı, Gürcistan’daki Ermeni bölgesinin Ermenistan’a katılması talebinde bulunacaklardı” değerlendirmesini yapmıştır.³⁹ Her ne kadar Ermenistan, Dağlık Karabağ örneğindeki gibi Gürcistan’a karşı açık ve sıcak savaş başlatmamışsa da, Cavaheti konusundaki iddialarından da vazgeçmemiş, Gürcistan’ın yaşadığı Abhazya, Güney Osetya ve iç savaş gibi gelişmelerden yararlanarak, Cavaheti’deki milliyetçi oluşumları destekleyerek bölgenin neredeyse Gürcistan yönetiminin dışına çıkmasını sağlamıştır.

Aslında Dağlık Karabağ sorununun başlamasıyla birlikte, Cavaheti’de de olası bir ayrılıkçı hareketten kaygı duyan Gürcistan’da, dikkatler büyük ölçüde bölge üzerine yoğunlaşmıştı. Bir taraftan, dönemin Gürcistan yönetimi, Cavaheti’nin ekonomik ve sosyal problemlerini çözmeye yönelik programlar geliştirirken, diğer taraftan da bölgedeki Ermeni yoğunluğunu sınırlandırmak üzere, Acara depremzedelerini bu bölgeye yerleştirmeye çalışmıştı. Fakat, 1990’ların başından itibaren Cavaheti üzerindeki dikkat giderek Abhazya ve Güney Osetya meselelerine ve iktidar mücadelesine yöneldi. Acara depremzedeleri de bölgeyi terk etmek zorunda kaldılar.

Zviad Gamsahurdiya’nın 1990 yılında, etnik Gürcü milliyetçiliğinin temsilcisi olarak ve Ermenistan’ın farklı etnik gruplardan arındırılmış homojen yapısından da ilham alarak, diğer etnik grupları “misafir” olarak kabul eden “Gürcistan Gürcülerindir” söylemiyle, iktidara gelmesi, durumu daha da gerginleştirmiştir. Gamsahurdiya’nın kullandığı dil ve simgeler diğer etnik gruplar gibi Ermenilerin de korkularını artırmış ve milliyetçi örgütlere yönelmelerine yol açmıştır. Başta Cavah Halk Hareketi olmak üzere milliyetçi Ermeni örgütleri Gamsahurdiya’nın uygulamalarına karşı direnerek bölgenin denetimini ele geçirmişlerdir. 25 Şubat 1988’de kültürel amaçlarla oluşturulduğu iddia edilen Cavah Halk Hareketi, Dağlık Karabağ Savaşı’nın başlamasıyla giderek güçlenmiş ve Cavaheti’deki gönüllülerin Dağlık Karabağ’da savaşmak üzere gönderilmesini organize etmiştir. Bu tür faaliyetler içinde yer alması sonucu aynı zamanda kendine bağlı silahlı gruplar da oluşturmuştur. Cavah Halk Hareketi, Gamsahurdiya’nın Ahalkale’ye atadığı üç valiyi kabul etmeyerek geri çevirmiştir. Sonunda Gamsahurdiya, Cavah’ın fiili gücünü kabul etmek zorunda kalarak, 11 Kasım 1991’de Cavah örgütünün önde gelen isimlerinden Samvel Petrosyan’ı vali olarak atamıştır.

39 Igor Rotar, “Tbilisi has only Partial Control Over Georgia’s Armenian Regions”, *Prism: A Bi-Weekly on the Post Soviet States*, Jamestown Foundation, Washington, 15 Mayıs 1998, www.jamestown.org/pubs/view/pri_004_010_004.htm

1990'lı yılların ilk yarısında, Gürcistan tam bir kaos ortamına girmiştir. 1991 güzünde, Ulusal Muhafızlar ve Süvariler gibi paramiliter örgütlerin başlatmış olduğu Gamsahurdiya karşıtı harekât, bir iç savaşa dönüşmüş ve Ocak 1992'de Gamsahurdiya'nın ülkeyi terk etmesine kadar sürmüştür. Ardından iktidarı ele geçiren Askerî Konsey, Mart 1992'de Eduard Şevardnadze'yi ülkeye davet ederek iktidarı ona devretmiştir. Şevardnadze, iktidara geldiğinde Güney Osetya çatışması sürmekteydi. Haziran'da Güney Osetya'da ateşkesin sağlanmasından kısa süre sonra, Ağustos 1992'de Abhazy'a çatışmalar başlamıştır. Ağustos 1993'e kadar şiddetli bir şekilde süren savaş, Gürcistan'ın yenilgisi ile sonuçlanmıştır. Abhazy ile görüşmeler sürerken bu kez de Gürcistan'ın batısında Megrelya'da bulunan Gamsahurdiya'nın Tiflis'e doğru harekete geçmesiyle iç savaş yeniden patlak vermiş, ancak bu gerginlik Rusya'nın devreye girmesiyle yatıştırılmıştır.

Bütün bu yaşananlar merkezî hükümeti zayıf düşürürken, Cavaheti'deki örgütlerin bölge üzerindeki denetimlerini güçlendirmiştir. Özellikle 1991-1994 yılları arasında Ermeni paramiliter güçleri bölgenin denetimini tamamen ellerinde tutmaktaydılar ve bölge söz konusu örgütlere bağlı, Ermenilerin kendi inisiyatifleri ile oluşturdukları Temsilciler Konseyi tarafından yönetilmekteydi. Dolayısıyla Cavaheti bu dönemde, görünürde Gürcistan'a bağlı fakat fiilen onun egemenlik alanı dışında bir bölge haline geldi ve bu yapısını günümüze kadar bir takım biçimsel değişiklikler hariç sürdürdü.

Söz konusu değişikliklerin başında 1994 yılında yapılan idarî düzenleme gelmektedir. Bu düzenlemeyle Sovyetler Birliği dönemindeki *rayon* bazındaki temel örgütlenme yerine daha geniş bölgeleri içeren vilayetlere (*mkhare*) geçilmiştir. Bu çerçevede 237 sayılı başkanlık kararnamesiyle merkezi Ahıska (Ahalçih) olan Sameshi-Cavaheti vilayeti oluşturulmuş ve Cavaheti bölgesini oluşturan Ahalkale ve Ninotsminda *rayonları* da bu vilayete dahil edilmiştir. İlk başta Ermeniler bu düzenlemenin, vilayet geneli itibarıyla Ermeni nüfus oranını düşürmeyi hedeflediğini ve Ermeni iddalarına karşı yapılmış bir düzenleme olduğunu ileri sürerek karşı çıkmışlarsa da, zamanla bu düzenleme ters etki yaparak Ermenilerin özerklik isteklerinin sınırlarının genişlemesine yol açmıştır.⁴⁰ Ermenilerin talep ettiği sınırlarının genişlemesi açısından bir diğer gelişme ise, komşu Kvemo Kartli vilayetine bağlı Tsalka *rayonundaki* Türkçe konuşan Urumlar'ın Yunanistan'a göç etmesidir. Urumlar'ın yoğun göçü karşısında *rayon* nüfusunun yüzde 55'ini oluşturur hale gelen Ermeniler, bu *rayonun* da Sameshi-Cavaheti vilayetiyle birleştirilmesini talep etmeye başlamışlardır.⁴¹

40 Hasan Kanbolat, Nazmi Gül, "Kafkasya'da Cavaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, No 6, Ekim 2000, ss.5-18, s.10.

41 1989 nüfus sayımı sonuçlarına göre Tsalka *rayonunun* yüzde 61'ni Urumlar, yüzde 28,5'ni ise Ermeniler

1990'ların ikinci yarısından itibaren Cavaheti'nin fiilî bağımsız görüntüsü giderek değişmeye başlamıştır. Bunda Gürcistan devletinin toparlanması kadar Ermenistan'ın da Cavaheti Ermenilerinin ayrılıkçı eğilimlerini törpülemesi etkili olmuştur. Erivan, Cavaheti konusunda tam bir ikilem yaşamaktadır. Bir taraftan coğrafi konumu sebebiyle kendisi için önem arz eden Gürcistan'la sıcak çatışmaya girmekten kaçınırken, diğer taraftan da Cavaheti Ermenilerinin ayrılıkçılık yönündeki taleplerine de sırt çevirememektedir. Özellikle bugün iktidar ortağı olan Taşnaksutyun partisi ve o çizgideki oluşumlar Cavaheti konusuna daha fazla ağırlık verilmesini talep etmektedirler. Cavaheti'yi Büyük Ermenistan'ın bir birleşeni olarak gören Taşnaksutyun'un stratejisine göre, Dağlık Karabağ'dan sonra sıra "haklarını yeni aramaya başlayan Cavah'a gelmektedir".⁴² Bu bağlamda Cavaheti doğumlu Ermenilerin Erivan'da "Zor Airenik" (Güçlü Anavatan) adlı siyasî bir parti kurmaları da önemli bir gelişmedir.

Ermenistan, dış dünya ile bağlantısını güneyde İran ve kuzeyde Gürcistan üzerinden sağlamaktadır. Özellikle stratejik partner olarak gördüğü RF ile ilişkilerini ve bugün dış ticaretinin yüzde 80'ini Gürcistan üzerinden sağlayan Ermenistan, Gürcistan ile ilişkilerinin gerilmesi durumunda, Cavaheti'de yeni bir kazanımdan çok, kendisinin zarar göreceğini ve Karabağ'daki kazanımlarını bile kaybedeceğini düşünmektedir. Bu yüzden de Erivan nihayetinde, Cavaheti Ermenilerinin özerklik taleplerini desteklemekle birlikte, daha fazla ileri gitmelerini istememektedir. Ayrıca, özerkliğin ilan edilerek askerî çatışmaya dönüşmesinden çok, mevcut güçlü fiilî durumun korunarak ve bundan yararlanarak siyasî yollarla tescil ettirilmesinden yanadır.

Öte yandan Gürcistan da, Cavaheti konusunda bir ikilem yaşamaktadır. Mevcut durumdan memnun olmamakla birlikte, sorunun çözümüne ilişkin atacağı sert adımların bir askerî çatışmaya dönüşmemesi için ihtiyatla yaklaşmakta, mevcut Abhazya ve Güney Osetya sorunlarına bir yenisini eklemekten kaçınmaktadır. Bölgedeki Rus askerî üssünün mevcudiyeti ve zayıf ekonomik yapısı, askerî bir çözüm konusunda Gürcistan'ı sınırlamaktadır. Ekonomik baskı araçlarının kullanılması ise bölgedeki Ermenilerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri veya bölgenin Ermenistan tarafından ilhak olunması ile sonuçlanabileceğinden, Gürcistan bir savaşa girmesi ihtimalinden çekinmektedir. Ermenistan'ın kendisine bağımlılığının farkında olan Tiflis, özerklik taleplerini kabul etmemekle birlikte, sorunun bir askerî çatışmaya dönüşmesinden kaçınarak, bu aşamada fiilî durumun adının

oluşturmaktaydı.

42 Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, Çev. Alma Taşlıca, 2 baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, 118-119.

konulmadan sürmesini kabullenmektedir.

Cavaheti sorunu açısından, Gürcistan'da 2003'de yaşanan "kadife devrim" bir dönüm noktası olmuştur. Devrimden kısa süre sonra Saakaşvili iktidarı Acaristan'da merkezî yönetimin egemenliğini sağlamıştır. Ayrıca, Tiflis'in ülkedeki ve bu bağlamda Ahalkale'deki Rus üssünün kapatılması yönündeki ısrarlı çabaları sonuç vermiş ve Moskova 2008'e kadar üsleri kapatmayı taahhüt etmiştir. Bir taraftan bu iki gelişme Cavaheti'deki ayrılıkçıların hareket alanlarını sınırlandırırken, diğer taraftan da Saakaşvili yönetimi Cavaheti'de denetimi sağlamak için bu bölgeye yönelik çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. Bunların sonucu olarak kapana sıkışan bölgedeki ayrılıkçılarda gerilimin giderek arttığı gözlenmektedir.⁴³ Sürecin aleyhlerine işlediğinin farkında olan Ermeniler, bugünkü durumlarını zirve noktası olarak değerlendirmekte ve özerklik alacaklarsa bunu yalnız bu aşamada becerebileceklerini, Rusya'nın Ahalkale üssünü kapatmayı kabul etmesi ve Ahıska Türklerinin dönüş sürecinin başlaması durumunda özerklik edinmelerinin imkansız olacağını düşünmektedirler. Bu yüzden de giderek taleplerini yoğunlaştırmakta ve üsluplarını sertleştirmektedirler.

Cavaheti'deki Ermeni örgütleri bölgedeki ekonomik ve toplumsal sorunların yalnız özerklikle çözülebileceğini ve mevcut Gürcistan yönetiminin sorunları çözmek istemediğini ileri sürmektedirler. Sorunların çözülmemiş olmasının bölgeden yoğun bir göç yaşanmasına yol açtığı iddia edilmektedir. Örneğin Birleşik Cavah Demokratik İttifakı temsilci Aramom Batoyan bölgedeki 200 bin Ermeniden yalnız 70 binin kaldığını ve bunun da yarısının yaşlılardan oluştuğunu ileri sürerek mevcut yönetimin kendilerine karşı "beyaz soykırım" uyguladığını ileri sürmektedir.⁴⁴

Abhazy Ermenileri: Ayrılıkçılığa Verilen Destek mi Ayrılıkçılık mı?

Cavaheti'nin dışında Gürcistan'da Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı bir diğer bölge Abhazyadır. Abhazyada en son nüfus sayımı 1989 yılında yapılmıştır. Sonuçlarına bakıldığında Abhazyanın yüzde 45.7'si Gürcülerden oluşmaktadır. Abhazların nüfusu ise yüzde 17.8'dir. Nüfusun diğer kısmını ise büyük ölçüde

43 Eylül 2005'te Cavaheti'deki Ermeni sivil toplum örgütleri "Gürcistan devlet yapısında Cavah'ın Statüsü" adlı bir konferans düzenlemişlerdir. Cavaheti'ye geniş özerklik verilmesinin yanısıra Gürcistan'ın iç ve dış politikası ile ilgili pek çok konuda çeşitli talepler bu konferansın sonuç bildirgesinde yer almıştır. Oldukça sert bir üslubu olan bu bildirgeyle ilgili Gürcü yetkiler her hangi bir açıklama yapma ihtiyacı duymamışlardır.

44 Giga Çihladze, "Problemi Samçhe-Djavaheti: Realnie i Mifiçeskie", *Zerkalo Gazetesi* (Bakü), 2 Ocak 2006.

Ermeni (%14.6) ve Ruslar (%14.3) oluşturmaktadır. 1992-93 Gürcü-Abhaz savaşıyla birlikte Gürcü nüfusun önemli bir kısmı Abhazyâ'dan göç ettirilmiştir. Abhazyâ'da kalan Gürcü nüfusun yoğun olarak Gürcistan'la sınır oluşturan Gali bölgesinde ve yaklaşık olarak 40 bin civarında olduğu ifade edilmektedir. Bu değişimi göz önünde bulundurarak, Abhazyâ nüfusunu etnik dağılımı itibariyle şekillendirmeye çalıştığımızda ilginç bir tablo ile karşılaşmaktadır: Gali bölgesi göz ardı edilirse, oran olarak bir birine yakın üç etnik grup –Abhaz, Ermeni ve Ruslar.

Ermeni ve Rus nüfusun Abhazyâ'daki etkinliğini artıran bir diğer faktör ise bu iki toplumun Abhazlara oranla daha kentli olmalarıdır. Bu durum SSCB döneminde psikolojik faktörlerle de – daha güvenilir olma – desteklenmiş ve devlet hayatının değişik alanlarına yansımıştır. Bugün bile Ermeni ve Rusların yönetimde Abhazlardan daha etkili oldukları iddia edilmektedir.⁴⁵ Türkiye'de Kafkas Vakfı'na bağlı Ajans Kafkas Genel Koordinatörü Fehmi Taştekin'in Abhazyâ'ya yapmış olduğu ziyaret sonrası izlenimlerinde “ Buradaki döviz işi ile uğraşanlar ve dükkan sahipleri kısacası ticaretin kaymağını elinde bulunduranlar Ermeniler” şeklindeki açıklamaları bu hususu doğrular niteliktedir.⁴⁶

Ermenilerin Abhazyâ'nın politik hayatında da önemli yeri vardır. Abhazyâ Ermenileri de Abhazyâ'da baş gösteren etnik ayrılıkçı harekâta yer almış ve hatta Abhazyâ'da yaşayan sivil Gürcü nüfusun Abhazyâ'dan kovulmasında başlıca rol oynadığı ileri sürülmüştür. Abhazyâ Ermenilerinin Krunk adlı örgütünün faaliyetleri ve ünlü Ermeni subayı Mareşal Bagramyan'ın adını taşıyan Ermeni Taburunun Gürcülere yönelik “vahşice” davranışları hem genel olarak Gürcistan'da hem de özellikle Abhazyâ mültecileri arasında canlılığını korumaktadır.⁴⁷ “Gulripi'de katillğin, sadizimin ve duyulmamış işkencelerin yüzde 90-95'inin suçlusu Bagramyan taburu ve Gulripi bölgesinde yaşayan Ermenilerdir. Bu taburun oluşmasında ve kuvvetlenmesinde Ermeni diasporasının muazzam payı vardır” diyen bir Gürcü tarihçi tanık ifadelerine dayanarak yaşanan olaylarda Ermenilerin Abhaz ve Kuzey Kafkasyalı savaşçılardan daha fazla şiddet uyguladıkları sonucuna var-

45 Murat Şahin, “Transkafkasya Siyasi Coğrafyasında Etnik Dağılımın Etkileri”, *Avrasya Etüdleri*, sayı 19, İlk-bahar –Yaz 2001, Ankara, ss. 33-51, s.42-43.

46 http://www.kafkas.org.tr/bgkafkas/sozde_ambargonun_gercek_sonuc_lari_.html

47 Asbed Kotchikian, “Georgian-Armenian Relations: Between Old and New”, *Central Asia and the Caucasus*, No 6(24) 2003, ss.129-136, s.133; Kuhianidze Aleksandr, “Armyanskoe i Azerbaydjanskoe Menşinstva V Gruzii. O Naçionalnoy i Vneşney Politike Gruzii”, www.zakavkazye.org, 16.07.2000; ayrıca Abhazyâ'daki Ermeni faaliyetleri ile ilgili bkz: Haleddin İbrahimli, *Değişen Avrasyâ'da Kafkaslar*, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.

maktadır.⁴⁸ Daha önceleri Abhazya Meclis Başkan Yardımcılığı görevini yürütmüş olan Krunk Ermeni Örgütünün Başkanı A. Topalyan Şubat 2002'de Gençlik ve Spor Bakanı olarak atanmış ve bu görevi Mart 2003'e kadar sürdürmüştür, Mart 2003'de oluşturulan yeni kabinede yer almamıştır.

Abhazya Ermenilerinin Abhazya'nın ayrılıkçı mücadelesini özümsemeleri iki etkenle açıklanabilir. Birincisi, kısa vadede Dağlık Karabağ sorununa bağlı olarak ayrılıkçılığın genişleyerek meşruiyet kazanmasıdır. Bu durumda Abhazya Ermenilerinin ayrılıkçı hareketteki yeri ayrılıkçılığa destek şeklinde tecelli etmektedir. İkincisi ise uzun vadeli olarak, muhayyel "Üç Deniz Arası Büyük Ermenistan"ın bir parçası-kuzey batı Ermenistan şeklinde telakki edilen Abhazya'nın bağımsızlığına kavuşmasının sağlanmasıdır.

Abhazya'daki savaşta önemli rol oynamış Bagramyan taburunun komutanları Temmuz 1997'de Erivan'da düzenlenen Bagramyan jübilesine davet edilmiş ve büyük saygı ile karşılanmıştır.⁴⁹ Ayrıca, Ekim 2000'de olduğu gibi, Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'ndan bir heyetin Gürcistan'dan izinsiz Abhazya'yı ziyareti gibi olaylar Ermenistan'ın Abhazya Ermenileri ile yakın ilişki içinde olduğunu göstermektedir. Bir taraftan Abhazya Ermenilerinin ayrılıkçı harekette oynadıkları rol, diğer taraftan da Abhazya'daki Ermeni yapılanmasının Ermenistan'la ilişkileri Gürcistan'ı tedirgin etmekte, tepkilere yol açmakta ve Ermeni karşıtı duyguları beslemektedir.

Kilise Savaşları veya Kültürel Soykırım (Etnosid) İddiaları

Ermenistan-Gürcistan ilişkilerinde varlığını sürdüren bir diğer sorun yumağı ise Gürcistan'daki bazı kiliselerin hangi mezhebe ait olduklarıdır. Bu konuda 19.yy'da iki toplum aydınları arasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Çavçavadze başta olmakla "İlk Kuşak" Gürcü aydınları Ermenilerin Gürcülere ait kiliselerden Gürcü yazısı ile olan kitabeleri Ermenice kitabelerle değiştirerek sahiplendiklerini ileri sürmüşlerdir.⁵⁰ Bu tartışma SSCB döneminde de iki ülke bilim adamları arasında süregelmiştir. Özellikle iki ülkenin bağımsızlığı ile birlikte söz konusu tartışma yeni bir boyut kazanmıştır. SSCB döneminde doğal olarak kullanılmayan kiliseler Gürcistan yönetimi tarafından onarılarak halkın hizmetine sunulmaktadır. Bu durum hem Gürcistan'daki Ermeniler, hem de Ermenistan'da yoğun

48 Şota Tetvadze, Otar Tetvadze, *Somhebi Sakartveloşi*.

49 Şota Tetvadze, Otar Tetvadze, *Somhebi Sakartveloşi*

50 İ.G.Çavçavadze, *Armyanskıye Uçenıye*; Şota Tetvadze, Otar Tetvadze, *Somhebi Sakartveloşi*

tepkilere yol açmaktadır.⁵¹ Şimdiye kadar Gürcistan tarafından 45 Ermeni, 6 Katolik ve 5 de Rus Kilisesinin Gürcileştirildiğini iddia eden Ermenistan'daki bazı çevrelere göre Gürcistan Ermeni kültür mirasını sahiplenerek "kültürel soykırım" uygulamaktadır.⁵²

Öte yandan, Gürcistan'daki kimi kiliselerin Ermenilere ait olduğuna ilişkin Erivan'da, özellikle Bilimler Akademisi gibi devlet kurumları tarafından yapılan yayınlar da Gürcü aydınlar arasında sert tepkilere yol açmaktadır. Ermenistan'da yapılan yayınlarda Gürcistan'da çoğu VI-XVII yüzyıllara ait yaklaşık 650 Ermeni kilisesinin var olduğu iddia edilmektedir. İddia edilen kiliseler Gürcistan'ın toplam 65 rayonundan 40'na dağılmış durumdadır.⁵³ Gürcü aydınlar bu iddiaların geçersiz olduğunu ileri sürmekle birlikte, asıl bu iddiaların gelecekte politik talepler için ortaya atıldığından derin endişe duymaktadır.

Sonuç

Ermenilerin 19.yüzyılda kolonileştirici gücün bir parçası olarak Gürcistan'a göç etmeleri ve Ermeni milliyetçiliğinin sınırsız büyüklük duygusu ve kibirliliği Gürcü toplumunda Ermenilere karşı olumsuz fikirlerin yayılmasına ve pekişmesine yol açmıştır. Gürcü ulusal uyanışıyla birlikte, modern Gürcü kimliği Ruslarla beraber hem de Ermeni "ötekisi" üzerine şekillenmiştir. İki toplum arasında bu tarihsel güvensizlik, iki ülkenin bağımsızlığı sonrası ilişkilerini etkilemiştir. Aynı zamanda farklı stratejik yönelim ve ulusal hedefler ile bu doğrultuda atılan adımlar var olan güvensizliği yeniden beslemiştir. Böylece, iki ülke ilişkilerine karşılıklı güvensizlik sarmalının hakim olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte, günümüzde özellikle Ermenistan'ın Rus destekli *irredentist* politikalarının, hatırı sayılır bir Ermeni azınlığı içinde barındıran Gürcistan'da yarattığı tedirginliğin iki ülke ilişkilerinde belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Liberidyan'ın vurguladığı gibi büyük devlet hayalleri kuran ve ideolojik bakış açısı taşıyan bugünkü Ermenistan'ı büyük hedeflere ulaşmak için bir araç olarak gören zihniyetin Ermenistan'da hakim olması bu tedirginliği güçlendirmekte-

51 Örneğin, Temmuz 2005'te Cavaheti'deki 12.yy'a ait bir kilisenin restorasyonu için bölgeye giden Tiflis Üniversitesi öğrencileri ile yerli halk arasında kilisenin Ermenilere mi Gürcülere mi ait olduğuna ilişkin tartışma çok sayıda kişinin yaralandığı toplu kavgaya dönüşmüştür. Bu tür vakalar sık yaşanmaktadır.

52 Bu konuda Erivan'da "Ataların Taşları" adlı belgesel film yapılmıştır. Bkz. *AZG Gazetesi*, 18 Ocak 2006

53 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bondo Arveladze, "Armyanskie ili Gruzinskije Çerkvi v Gruzii?", Tiflis, 1996.

dir.⁵⁴ Gürcü aydın çevreleri bu zihniyetin bugün Cavaheti konusunda açık harekete geçmemesinin temel sebebi olarak Dağlık Karabağ dolayısıyla Ermenistan'ın Gürcistan'a bağımlı hale gelmiş olduğunda hemfikirdirler. Bu koşullar altında, iki ülke ilişkilerinde hem tarihsel güvensizliğin, hem de özellikle toprak bütünlüğü konusundaki tedirginliğin ortadan kalkmasının temel şartının Ermenistan'ın "normalleşmesi", geleneksel düşünce tarzını bırakması olduğu söylenebilir.

54 Gerard J. Libaridian, *Ermenilerin Devletleşme Sınavı*, s.12.

BİR FİKİR ÖZGÜRLÜĞÜ SORUNSA LI OLARAK MASSACHUSETTS DAVASI

Mustafa Serdar PALABIYIK

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
mspalabiyik@eraren.org

Öz: *Bu makale Amerika'nın Massachusetts eyaletinde sözde Ermeni soykırımının eyalet okullarının eğitim müfredatına dahil edilmesindeki taraflı tutuma karşı açılan bir davanın iç yüzünü ortaya koymak üzere kaleme alınmıştır. Eyaletin Eğitim Kurulu tarafından hazırlanan bir yönetmelik sözde Ermeni soykırımını tartışma götürmez bir gerçek olarak kabul etmiş ve konu ile ilgili Türk kaynakları yönetmelikten çıkarılmıştır. Bunun üzerine açılan dava türünün ilk örneği olması bakımından son derece önemlidir. İşte bu makalede bu davanın arka planı, davaya konu olan yönetmelik, davanın aktörleri ve davanın özellikle Amerikan basınında bulunduğu yankı incelenmektedir. Bu analiz önemlidir, zira Massachusetts davası Amerika'da fikir özgürlüğü kavramının test edildiği bir olaydır.*

Anahtar Kelimeler: *Massachusetts Davası, Ermeni Diasporası, ATAA, Massachusetts Eğitim Kurulu, Ermeni soykırımı iddiaları*

Abstract: *This article is about a legal case opened against unfair attitude in the inclusion of so-called Armenian Genocide to the education curriculum in Massachusetts, United States. The Massachusetts Board of Education prepared a guide in which the so-called Armenian Genocide was accepted as an indisputable historical truth and all relevant Turkish sources were omitted. The case opened against this guide is quite significant because it is the first case of this type. In this article the background of the case, the guide prepared by the Board of Education, the actors involved and the reflection of the case in the American media will be analyzed. This analysis is important because this event is a test case for freedom of thought in the United States.*

Keywords: *Massachusetts Case, Armenian Diaspora, ATAA, Massachusetts Board of Education, Armenian genocide allegations.*

Giriş

Üzerinden bir yüzyıla yakın zaman geçmiş olmasına rağmen, 1915–16 yıllarında Doğu Anadolu'da meydana gelen olaylar bugün bile uluslararası toplum tarafından tartışılan konular arasındadır. Bu konu yalnızca tarih biliminin incelediği bir olgu olmaktan çıkmış, günlük siyasetin

müdahalesinin yoğun olarak tecrübe edildiği bir konu halini almış ve farklı taraflarca farklı yaklaşımlarla tanımlanmıştır. Özellikle Ermeni diasporası ve bu diasporanın yoğun olarak yaşadığı ülkelerdeki akademik çevreler 1915–16 olaylarını ‘soykırım’ olarak nitelendirmekte ve bu tarihi olayın tartışmaya mahal vermeyen bir gerçek olduğunu iddia etmektedirler. Bu yaklaşıma göre bu olayların soykırım olmadığını savunan her görüş ‘inkârcı bir propagandadan ibarettir ve bilimsel olarak hiçbir geçerliliği yoktur. Bu katı tutum konunun bağımsız ve tarafsız bir biçimde incelenmesinin önündeki en temel engellerden biridir.

Ermeni diasporasının en temel hedefi sözde Ermeni soykırımının mümkün olan en fazla sayıda ülke parlamentosu tarafından kabul edilmesi, böylelikle konunun siyasal bir meşruiyet kazanmasının sağlanmasıdır. Yıllardan beri süregelen yoğun çabaların sonucunda Ermeniler 18 ülke parlamentosunda 1915–16 olaylarını soykırım olarak tanımlayan kararlar alınmasını sağlamışlardır¹. Bu kararların hukuki bir geçerliliği olmamasına rağmen özellikle uluslararası toplum nezdinde Ermeni tezlerinin daha fazla kabul görmesine hizmet ettiği açıktır.

Aslında son derece güçlü ve aktif bir Ermeni lobisine sahip olsa da, henüz Amerika Birleşik Devletleri’nde federal düzeyde 1915–16 olaylarını soykırım olarak nitelendiren bir karar kabul edilmemiştir. Ancak bu konuda diaspora büyük bir gayret sarf etmektedir. Özellikle her yıl Ermenilerce sözde soykırım ile özdeşleştirilen 24 Nisan tarihinde ABD Başkanlarının yaptığı anma konuşmalarında ‘soykırım’ kelimesinin telaffuz edilmesinin sağlanması için büyük çaba harcanmaktadır. Bugüne kadar 24 Nisan tarihlerinde demeç veren ABD Başkanları, Jimmy Carter, Ronald Reagan, George Bush, Bill Clinton ve George W. Bush, ‘soykırım’ kelimesini telaffuz etmemişler ve 1915–1916 olaylarını genellikle ‘büyük trajedi’ tabiri ile tanımlamayı tercih etmişlerdir.

ABD’de sözde soykırımın resmen tanınmasında muvaffak olamayan Ermeni lobisi, 38 eyalette 1915–16 olaylarını ‘soykırım’ olarak kabul eden kararlar çıkarttırmayı başarmıştır². Bu da göstermektedir ki, Ermeni diasporasının yerel başarıları küçümsenmeyecek kadar önemlidir.

1 Bu ülkeler ve parlamentolarının aldıkları kararların tarihleri şöyledir: Uruguay (1965, 2004, 2005), Kıbrıs Rum Yönetimi (1982), Arjantin (1993, 2003, 2004, 2005), Rusya (1995, 2005), Kanada (1996, 2004), Yunanistan (1996), Lübnan (1997, 2000), Belçika (1998), İtalya (2000), Vatikan (2000), Fransa (2001), İsviçre (2003), Slovakya (2004), Hollanda (2004), Polonya (2005), Almanya (2005), Venezuela (2005), Litvanya (2005)

2 Sözde soykırımı tanıyan 38 ABD Eyaleti: Alaska, Arkansas, Arizona, California, Colorado, Connecticut, Delaware, Florida, Georgia, Idaho, Illinois, Kansas, Louisiana, Maine, Maryland, Massachusetts, Michigan, Minnesota, Missouri, Montana, Nebraska, Nevada, New Hampshire, New Jersey, New Mexico, New York, North Carolina, Oklahoma, Oregon, Pennsylvania, Rhode Island, South Carolina, Tennessee, Utah, Vermont, Virginia

Diasporanın bir diğer amacı da Amerikan okullarında sözde Ermeni soykırımının eğitim müfredatına dâhil edilmesini sağlamaktır. Amerikan eğitim sisteminin özgürlükçü yapısı Ermeniler tarafından kendi çıkarları için sonuna kadar kullanılmaktadır.

Diasporanın bir diğer amacı da Amerikan okullarında sözde Ermeni soykırımının eğitim müfredatına dâhil edilmesini sağlamaktır.

Amerikan okul sistemleri, seçimle gelen ve diğer hükümet birimlerinden bir hayli özgür olan kurullarca yönetilir. Bir örnek vermek gerekirse, sadece beş milyon nüfusa sahip Min-

nesota eyaletinde 300'e yakın "özgür" okul kurulu vardır. ABD'nin geneli hesaba katıldığında bu sayı binlerle ifade edilmektedir. Bu kurulların bazıları, Ermeni kökenli Amerikalıların isteğine uyararak, Ermeni tezini benimsemişler ve okullarında tarih eğitimini Ermeni tezine uyumlu bir şekilde yapmaya başlamışlardır³. Ancak bununla yetinmeyen Ermeniler bu kez bir eyaletin eğitim müfredatına sözde soykırımın dâhil edilmesini de başarmışlardır. 1998 yılında Massachusetts eyaletinde kabul edilen bir kanun ve bu kanun çerçevesinde hazırlanan bir yönetmelik ile sözde Ermeni soykırımını eğitim müfredatının konuları arasında yer almış, konu ile ilgili karşı tezleri ileri süren kaynaklar ise tamamen dışlanmıştır. Bu durum ABD'de bir ilktir.

İşte bu makaleye konu olan dava bu yönetmeliğe tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ekim ayının sonlarında Massachusetts Sudbury kasabasında Lincoln-Sudbury Lisesi öğrencisi Ted Griswold, aynı lisede görev yapan tarih öğretmeni William Schechter ve Cambridge Ringe & Latin Lisesinde sosyal bilimler, tarih ve sivil haklar öğretmeni olarak çalışan Lawrence Aaranson tarafından açılan ve Türk Amerikan Dernekleri Kurulu'nun (Assembly of Turkish American Associations – ATAA) da müdahil olduğu bu davanın özünde fikir özgürlüğünün ihlal edildiği iddiası yer almaktadır. Buna göre tartışmalı bir konuda öğrencilerin ve eğitimcilerin farklı görüşleri savunan kaynaklara eşit kolaylıkla ulaşmaları engellenmekte ve tarihi bir konu son derece tarafı bir biçimde öğretilmektedir.

Bu makalenin amacı 'Massachusetts davası' olarak nitelendirilen bu davanın nedenleri ve davanın Ermeniler, Türkler ve Amerikan kamuoyu tarafından nasıl değerlendirildiği konularına açıklık getirmek üzere kaleme alınmıştır. Bu bağlamda Amerikan eğitim sisteminin nasıl siyasi çıkarlara alet edildiği ve Amerika'da

3 Hicri Köroğlu, 'Ermeni İddiaları ve ABD Türkleri', <http://www.turkish-media.com/editor/cylul03.html>

fikir özgürlüğünün nasıl ihlal edildiği gözler önüne serilmektedir. Makale dört temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde davaya neden olan gelişmeler özetlenmekte, ikinci bölümde ise davanın çıkış noktasını oluşturan Massachusetts Eğitim Dairesi'nin hazırladığı yönetmelik incelenmektedir. Üçüncü bölümde davanın aktörleri, yani davacılar ve davalılar, tanıtılmaktadır. Makalenin son bölümünde ise davanın açılmasının ardından dile getirilen tepkilere yer verilmektedir.

Dava Neden ve Nasıl Açıldı?⁴

Davaya konu olan tartışmalar 10 Ağustos 1998 tarihinde Massachusetts Genel Mahkemesi'nin "Bölüm 276" (Chapter 276) başlıklı kanunu onaylaması ile başladı. Bu kanuna göre Massachusetts Eğitim Kurulu soykırım ve insan hakları konuları hakkında müfredatın ve bu müfredatın öğretilmesi için gereken yöntemlerin hazırlanmasından sorumlu tutulmuştu. Buna göre bu müfredat okyanus aşırı köle ticareti, İrlanda'daki büyük açlık dönemi, Ermeni 'soykırımı', İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazilerin Yahudilere karşı uyguladıkları soykırım, Mussolini'nin faşist rejimi ve diğer tanınmış insan hakları ihlalleri ve soykırımı içerecek ancak bunlarla sınırlı tutulmayacaktı. Müfredat hazırlanırken Kurul, öğretmenlere, okul müdürlerine ve soykırım ve insan hakları gibi konuların uzmanlarına danışabilecekti.

'Bölüm 276' başlıklı bu kanunun bu denli büyük bir tartışmaya yol açmasının nedeni doğrudan doğruya "Ermeni soykırımı" tabirini içermesiydi. Massachusetts eyaleti sözde Ermeni soykırımını resmen tanıdığı için konu ile ilgili tartışmalar bir tarafa bırakılmış ve 'soykırım' tabiri resmen kanunun içine konmuştu. Bu durumda bundan sonra Massachusetts'te bu konu ile ilgili hazırlanacak tüm müfredatta 'Ermeni soykırımı' *a priori* bir öncül olarak kabul edilecek ve varlığı asla tartışma konusu olmayacaktı.

Bu kanunun Massachusetts Yasama Meclisi tarafından onaylanmasının ardından, 15 Ocak 1999'da, Massachusetts Eğitim Kurulu David Driscoll'u, Kurul üyeleri için "İnsan Hakları ve Soykırım Hakkında Müfredat Materyallerinin Seçimi ve Kullanılması İçin Yönetmelik" başlığını taşıyan bir taslak hazırlamakla görevlendirdi. Driscoll hazırladığı taslakta Ermeni 'soykırımı'na atıf yaparak bu konunun öğretilmesi için çeşitli kaynaklar belirtti. Bu kaynaklar arasında Ulusal Ermeni Çalışmaları ve Araştırmaları Derneği (Armenian Studies and Research

4 Davanın ortaya çıkışı ile ilgili bilgiler Dava dosyasından yararlanılarak hazırlanmıştır.

National Association), Ulusal Ermeni Enstitüsü (Armenian National Institute) ve Ermeni 'soykırımı' konusunda 'seçilmiş metinler' de vardı. Bununla beraber soykırım kavramının tanımı ve tarihçesi ile ilgili ekler de taslağın sonuna yerleştirilmişti.

Buraya kadar her şey normal karşılanabilirdi; ancak taslakta Ermeni ölümlerinin soykırım olmadığı-
Yönetmelikte Türk tezlerini içeren kaynakların da bulunması Amerika'daki Ermeni lobisinin büyük tepkisine yol açtı. nı iddia eden kaynaklara kasten yer verilmedi, oysa bizzat Driscoll taslağı hazırlarken soykırım ve insan hakları konusunda eğitim materyallerini seçerken kullanılan en önemli kıstaslardan birinin "tartışmalı konularla ilgili farklı görüş açılarını sunmak" olduğunu yazıyordu. Taslak hemen Eğitim Kurulu üyelerine sunuldu ve aynı anda basına da duyuruldu. İşte sonunda bir davaya dönüşecek olan tartışma da bundan sonra başladı.

Taslağın kurul üyelerine sunulmasının hemen ardından, 19 Ocak'ta, ilk tepki New England Türk-Amerikan Kültür Derneği'nden (Turkish-American Cultural Society of New England – TACSNE) geldi. TACSNE Driscoll'a bir mektup göndererek hazırlanan taslağa 1915 olaylarının 'soykırım' olarak nitelendirilemeyeceğini iddia eden görüşlerin de eklenmesi gerektiğini kaydetti. Bununla beraber eğer Eğitim Kurulu bu görüşleri yansıtan kaynaklara ulaşma konusunda sıkıntı yaşıyorsa, bazı Amerikan üniversitelerinde görevli saygın profesörlerin çalışmalarının yanı sıra TACSNE'nin kaynaklarının da kullanılabileceği belirtildi.

Mektubun gönderilmesinden bir hafta sonra, 26 Ocak'ta, Kurul bir toplantı yaparak taslağa eklenecek materyalleri görüştü. Bu toplantı sırasında TACSNE yetkilileri de bir sunum yaparak konuyla ilgili tüm görüşlerin müfredata dâhil edilmesinin gerekliliğini savundular. Bu sunumun ardından taslak sunulduğu şekliyle, ancak birkaç küçük değişiklikle, kabul edildi.

Toplantının ertesi günü Driscoll, TACSNE Başkanı Erkut Gömülü'ye bir mektup göndererek TACSNE'nin Kurul ile yaptığı işbirliği için teşekkürlerini ilettiler ve kabul edilen yönetmeliğin Ermeni meselesi konusunda gereken hassasiyeti göstereceğini dile getirdi. Ayrıca TACSNE'nin tavsiye ettiği kaynakların yönetmeliğe ekleneceğini belirterek, bu kaynakların Öğretim ve Müfredat Servisi müdürü Susan Wheltele'a iletildiğini bildirdi. Driscoll ayrıca Eğitim Kurulu'nun Osmanlı İmparatorluğu'nu soykırımla suçlayan ifadelerinin yönetmelikten çıkarılması için

rıldığını bildirdi.

Bu cevabın hemen ardından Susan Whelthle TACSNE ile irtibata geçerek hangi kaynakların kullanılabileceğini sordu ve kendisine Louisville Üniversitesi Öğretim Üyelerinden soykırım üzerine çalışmaları ile tanınmış Prof. Justin McCarthy'nin adı verildi.

Görüldüğü gibi TACSNE'nin girişimi kısmi bir başarıyla sonuçlanmış ve yönetmeliğe Ermeni meselesi ile ilgili Türk tarafının sunduğu kaynaklar da eklenmişti. Yine de 'Ermeni soykırımı' tabirinin kullanılması engellenememişti. Ancak Ermeniler de bu süreçte boş durmuyorlardı. Ermeni tezlerinin en büyük destekçilerinden biri olan Massachusetts Senatörü Steven A. Tolman, 5 Şubat'ta dönemin Eğitim Kurulu Başkanı Dr. John Silber'a bir mektup yazarak, kabul edilen taslakta yer alan fakat daha sonra çıkarılan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Ermenilere soykırım yapmakla suçlayan ifadelerin yönetmeliğe yeniden konmasını talep etti, ancak bu talep reddedildi.

TACSNE suçlayıcı ifadelerin yönetmelikten çıkarılması ile yetinmedi; 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilmesine de karşı çıktı. 8 Şubat'ta TACSNE Susan Whelthle'a bir mektup yazarak Osmanlı Ermenilerinin başından geçenlerin soykırım olarak nitelendirilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi. 'Ermeni soykırımı' tabiri yerine 'Ermeni Meselesi' tabirinin kullanılmasını tavsiye eden TACSNE, hâlihazırdaki yönetmeliğin tek taraflı olduğunu ve bu nedenle Massachusetts'de eğitim gören Türk kökenli öğrencilerin haksız olarak suçlanabileceğini belirtti. Bununla beraber yönetmeliğe dâhil edilmek üzere on kitap, üç web sitesi ve üç Türk derneğinin iletişim bilgilerini de Susan Whelthle'a bildirildi.

Whelthle'ın Erkut Gömülü'ye 19 Şubat'ta gelen cevabında gönderilen kaynakçaya teşekkür edildikten sonra şunlar yazmaktaydı: "Eğitim Dairesi önerdiğiniz web siteleri ile dernekleri yönetmeliğe dâhil etmeyi planlamaktadır; böylelikle öğretmenler ve lise öğrencileri pek çok kaynakçaya ve tarihi ve güncel olaylarla ilgili diğer kaynaklara da ulaşabileceklerdir." Ancak Whelthle'a göre hazırlanan yönetmeliğin çerçevesi kolaylıkla değiştirilemeyeceğinden değerlendirme süreci yaklaşık iki yıl sürecekti.

Değerlendirme sürecinin tamamlanması beklenmeden 1 Mart 1999'da hazırlanan yönetmelik Komisyon Üyesi Driscoll tarafından Massachusetts Yasama Meclisine sunuldu. Bu nihai metinde Ermeni lobilerinin sunduğu web sitelerinin yanı sıra (Ermeni Çalışmaları ve Araştırmaları Derneği, Ermeni Ulusal Ensti-

tüsü, Ermenistan Büyükelçiliği ve Michigan Üniversitesi Ermeni Araştırmaları Merkezi), Türk tezlerini savunan TACSNE'nin, Georgetown Üniversitesi Türk Çalışmaları Enstitüsü'nün, ATAA'nın ve Türkiye'nin ABD Büyükelçiliği'nin web siteleri de yer almaktaydı. Kısacası yönetmelik son derece tartışmalı olan Ermeni meselesinin her iki tarafının kaynaklarını da içermekteydi. Özellikle TACSNE Türk tezlerini savunan kaynakların yönetmeliğe dâhil edilmesinde çok önemli bir rol oynamıştı.

Ancak yönetmelikte Türk tezlerini içeren kaynakların da bulunması Amerika'daki Ermeni lobisinin büyük tepkisine yol açtı. 12 Haziran'da aşırı milliyetçi Amerika Ermeni Ulusal Komitesi (Armenian National Committee of America – ANCA) Massachusetts Valisi Paul Cellucci'ye bir mektup yazarak bu tepkileri dile getirdi. Basına da verdikleri bu mektubun metninde şu ifadelere yer verilmekteydi⁵:

“ANCA Vali Cellucci'yi soykırım müfredatından ırkçı kaynakları kaldırmaya çağırır... Soykırım müfredatı bazı adresler ve web sitelerini de içerecek şekilde birtakım örgütlere soykırım ve insan hakları konularında verilecek olan eğitime kaynak oluşturacak şekilde atıfta bulunmaktadır. Oysa bu örgütlerin bir kısmı yıllardır soykırım ve kitle kırımını onursuz bir biçimde reddetme çabasındadırlar... Soykırımın reddinin yönetmeliğe dâhil edilmesi kanununun amacına aykırıdır... Dolayısıyla biz yukarıda listelenen örgütlerin insan hakları ve soykırım konusunda hazırlanan eğitim materyallerinde birincil kaynaklar olarak kullanılmamasını ve bu adreslerin kaynak listesinden çıkarılmasını şiddetle tavsiye ediyoruz.”

Bu siyasi baskı etkisini göstermekte gecikmedi. Haziran ayında Driscoll Yasama Meclisi'ne sunduğundan çok daha farklı bir yönetmelik hazırladı. Bu yönetmelikte, ABD'deki Türkiye Büyükelçiliği'ne yapılan küçük bir atıf dışında tüm soykırım karşıtı kaynaklar çıkarılmıştı. Ancak yine de yönetmelikte, amacın “tartışmalı konularla ilgili farklı görüş açılarını sunmak” olduğu belirtilmeye devam edilmişti. Kısacası yönetmeliğin kendisi büyük bir çelişkiyi bünyesinde barındırmaktaydı. Bir taraftan farklı görüş açalarına yer vermekten dem vurulurken diğer taraftan Ermeni iddialarını eleştiren görüşler yönetmelikte yer almıyordu.

Bu çelişkiye Türk tarafının tepkisi gecikmedi. 10 Ağustos'ta ATAA Müttevelli Heyeti Üyesi ve ATAA Tarih ve Sosyal Bilimler Müfredatı Komitesi Başkanı Bonnie Joy Kaslan Driscoll'a bir mektup göndererek yönetmelikten 1915 olaylarının

5 Armenian National Committee of America – Eastern Region (ANCA-ER) Basın Açıklaması, 29 Ekim 2005

soykırım olmadığı yolundaki görüşlerin çıkarılmasını eleştirdi. Kasan Eğitim Kurulunun aldığı bu kararın siyasi baskı altında alındığını ileri sürerek bu şekilde alınan kararların akademik sağduyu ile bağdaşmadığını belirtti.

Tepkisini dile getiren tek kurum ATAA değildi. TACSNE de Driscoll'a bir mektup yazarak yönetmelikte sadece Ermeni iddialarına yer veren kaynaklara atıfta bulunulmasının sakıncalarını dile getiriyordu:

“Eğer tek taraflı materyaller öğretilirse ırkı, dini ve etnik kökeni ne olursa olsun her öğrenci soykırım ve insan hakları konularında fakirleştirilmiş bir anlayıştan muzdarip olacaklardır. Cahillik iyi bir pedagoji yöntemi değildir... Bu web sitelerinin listeden çıkarılması anayasanın [fikir özgürlüğü ile ilgili] ilk maddesi ile de çelişmektedir.”

Bu tepkiler cevapsız kalmadı. 31 Ağustos'ta tartışmaların hedefindeki Driscoll ve Eğitim Kurulu Başkanı James Peyser, ATAA ve TACSNE'ye bir mektup göndererek kendilerine yöneltilen eleştirileri yanıtladılar. Mektuplarında 1998'de kabul edilen 'Bölüm 276' başlıklı kanunun tam metnine yer veren Driscoll ve Peyser konunun Ermeni soykırımının var olup olmadığını tartışmak değil, bu konunun nasıl öğretileceği olduğunu belirterek soykırımı inkâr eden kaynakların yönetmeliğe konamayacağını yazıyorlardı. Kısacası 'Bölüm 276' başlıklı kanunda 'Ermeni Soykırımı' ifadesi kullanıldığı için bu 'soykırımı' inkâr eden her hangi bir kaynağın müfredata dâhil edilmesi bu kanun ile çelişeceğinden, Türk tarafının sunduğu tüm kaynaklar bu kanun değiştirilmediği sürece yönetmeliğe konamayacaktı.

Tüm bu yazışmalardan sonra tartışma bir süreliğine rafa kaldırıldı. Ancak 26 Haziran 2002 tarihinde Massachusetts Ermeni Ulusal Komitesi'nin (Armenian National Committee of Massachusetts) basına verdiği bir demeçle konu yeniden gündeme geldi. Komite bu demecinde Eğitim Dairesi'nin yönetmeliğinde geçen 'Ermeni soykırımı' tabirinin 'Ermeni katliamı' tabiri ile değiştirildiğini öğrendiklerini, bunun da 'Bölüm 276' başlıklı kanuna aykırı olduğunu dile getiriyordu. Açıklamada şu sözlere yer veriliyordu:

“Massachusetts Ermeni Ulusal Komitesi Amerika'daki Ermeni topluluğunun üyelerini ve Massachusetts Yasama Meclisi'ni duruma el koymak için derhal harekete geçirmeyi başarmıştır... Bu durum Eğitim Dairesi'nin 1998'de kabul edilen kanuna ilk müdahalesi değildir. Daha önce de, Eğitim Dairesi'nin web sitesinde Ermeni soykırımına atıfta bulunan kaynakların yanı sıra soykırımı reddeden kaynaklara da

yer verilmiştir. Bu, Eğitim Dairesi'nin vatandaşları Holokost'u inkâr eden sitelere ve neo-Nazi sitelere yöneltmesi ile eşdeğerdir. O dönemde de ANC Türk web sitelerine verilen bağlantıların kaldırılmasında kilit rol oynamıştır.”

Kısacası, Türk tarafının konu ile ilgili tüm girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, yönetmelik Ermeni diasporasının

istediği şekilde kamuoyuna duyurulmak üzere Eğitim Dairesi'nin web sitesine 6 Ekim 2005 tarihinde konmuştur. Ancak bu durum Türk tarafının geri çekilmesine neden olmamış, bilakis konuyu fikir özgürlüğünün tartışılacağı bir platforma, kısacası bu makaleye konu olan davaya, taşımıştır.

Ancak davanın açılması ve çeşitli kesimlerce nasıl değerlendirildiği gibi konuları incelemeyen önce davaya neden olan yönetmeliğin gözden geçirilmesinde yarar vardır.

Davaya Neden Olan Yönetmelik⁶

Davaya neden olan yönetmelik 'Massachusetts Tarih ve Sosyal Bilimler Müfredatı Çerçevesi' adı verilen bir bölüm altında soykırım ve insan hakları konularını bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 'Genel Olarak Okutulan Alt Başlıklar' başlığı ve '20. Yüzyıl Savaşlarının İnsan Bedeli; Holokost' alt başlığı altında '1890'ların Ortalarında ve 1915'te Yapılan Ermeni Soykırımları'nı içermektedir. Yönetmeliğin giriş kısmında yönetmeliğin amacı şu ifadelerle açıklanmaktadır:

“Tarihte var olmuş ve günümüzde de varlığını sürdüren soykırım kavramını öğrenmek bugünün öğrencileri için önemlidir. Pek çok öğrenci Nazi Holokost'u hakkında bilgi sahibi olsa da, bu konunun yalıtılmış bir görüngü olduğunu düşünüyorlar ve dünya genelinde tarih boyunca meydana gelmiş diğer kasıtlı kitle katliamlarını öğrenemiyorlar. Modern dönemde önyargı ve vahşeti meşrulaştıran ideolojiler tarafından gerçekleştirilen soykırımlar belirli hükümetler tarafından yaptırımlarla cezalandırılıyor. Öğrencilerin bu konularla ilgili gerçeklere dayanan bilgiye ulaşmaları ve diğer hükümetlerin, örgütlerin ve bireylerin insan haklarını korumak için nasıl

⁶ Bu yönetmelik ile ilgili bilgiler dava dosyasından yararlanarak hazırlanmıştır.

çalıştıklarını anlamaları son derece önemlidir.”

Kısacası yönetmelik Nazi Almanyası tarafından yürütülmüş olan Yahudi soykırımının tarihteki tek soykırım olmadığını, başka soykırımların da gerçekleştiğini ve Holokost'un yanı sıra bunların da öğretilmesi gerektiğini ileri sürüyordu.

Yönetmeliğin sonlarına doğru 'Soykırım ve İnsan Hakları Konularında Eğitim Materyallerinin ve Programlarının Seçimi' başlığı altında da kaynak seçimine ilişkin bazı bilgiler yer alıyordu:

“Her ne kadar soykırım ve insan hakları konularında bazı bilgiler ders kitaplarında yer alsada bu konuları daha derinlemesine araştırmak isteyen öğretmenler diğer kaynakların bilgilerine de ulaşabilmelidirler. Bu materyallerin bulunduğu kaynakları içeren örgütler aşağıda listelenmiştir. Bunların çoğu detaylı ve sıklıkla güncellenen referans kitapları, dergiler, makaleler, filmler ve diğer internet kaynaklarını içermektedirler.”

Yine aynı bölümde soykırım ve insan hakları konularındaki eğitim materyallerinin tartışmalı konular hakkında farklı görüş açılarına da yer vermesi gerektiği belirtilmekteydi. Oysa özellikle sözde Ermeni soykırımının öğretilmesi için müfredata dâhil edilen kaynaklarda bu hassasiyet gözetilmemişti.

Günümüzde, özellikle bilişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak internet önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmektedir. Bu değerli kaynak yönetmelik tarafından da dikkate alınıyordu. Yönetmeliğin 'Soykırım ve İnsan Hakları Konularını Araştırmak İçin Bir Araç Olarak İnternet' başlıklı bölümünde internet kaynaklarının nasıl seçileceğine dair bilgiler yer alıyordu:

“İnternet her ne kadar araştırma için değerli bir araç haline gelse de halen filtrelenmemiş bir kaynaktır. Eğitimde materyaller otantikliğine, doğruluğuna ve eğilimine göre değerlendirilmelidir. Öğrenciler özellikle tartışmalı konuları ve günümüzde meydana gelen olayları incelerken internette buldukları kaynakların geçerliliğini analiz edecek araçlara ihtiyaç duymaktadırlar.”

Yönetmeliğin son bölümünde ise soykırım ve insan hakları ihlalleri gibi konularda çeşitli internet kaynaklarına atıflarda bulunulmuştu. Bunlar arasında Amerikan Sivil Özgürlükler Birliği ve diğer bazı etnik grupların kuruluşlarının adresleri ve web siteleri yer almaktaydı. Bu kuruluşların içerisinde Belmont'taki Erme-

ni Çalışmaları ve Araştırmaları Derneği, Ermeni Ulusal Enstitüsü, Washington D.C.'deki Ermenistan Büyükelçiliği ve Michigan-Dearborn Üniversitesi Ermeni Araştırmaları Merkezi yer almaktaydı. Tüm bu Ermeni kuruluşlarının yanında tek bir Türk kuruluşuna atıf bulunmamaktaydı. Bu durum yönetmeliğin taraflı ve denge gözetmeyen bir anlayışın ürünü olduğunun en önemli kanıtıdır.

Sonuç itibarıyla bu yönetmelik fikir özgürlüğüne vurulmuş açık bir darbedir. Nitekim 1948 Soykırım Sözleşmesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına yalnızca bu işle görevlendirilmiş milli mahkemeler veya bir uluslararası ceza mahkemesi karar verebilir. 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendiren bir mahkeme kararı olmadığına göre bu olayları 'soykırım' olarak nitelendirmek ve bu durumun her türlü tartışmaya kapalı olduğunu belirtmek hukuken de doğru değildir. Nitekim yönetmeliğin hukuka aykırılığı bu makaleye konu olan davanın açılmasına da neden olmuştur. Davanın Amerikan kamuoyunda nasıl tartışıldığı incelenmeden önce davanın taraflarına göz atmak yerinde olacaktır.

Davanın Tarafları

Dava, Massachusetts Sudbury kentinde Lincoln-Sudbury Lisesi öğrencisi Theodore Griswold ve onun velisi olarak davaya müdahil olan babası Thomas Griswold tarafından açıldı. Griswold ailesi sivil hakların korunması konusunda son derece duyarlı bir aileydi. Nitekim 17 yaşındaki Theodore Griswold eğitim hayatı boyunca sivil haklar ve fikir özgürlüğü konusunda çalışmalar yapmıştı. Kendisi Lincoln-Sudbury Lisesi'nde Amerikan Sivil Haklar Klübü'nün kurucusu ve yine aynı lisede çıkarılan Forum gazetesinin baş editörüydü. Bu gazetenin sloganı olan "Diğerlerinden bağımsız düşün ama diğerlerini de düşün" Griswold'un fikir özgürlüğüne bakışı açısından son derece önemlidir⁷.

Thomas Griswold ise oğlunun tartışmalı bir konu hakkında karşı görüşlere ulaşma hakkının kısıtlandığını, yalnızca resmi görüşü öğrenmeye zorlandığını, bunun da ABD Anayasası'nın fikir özgürlüğüne ilişkin maddelerine aykırı olduğunu düşündüğü için bu davada oğlunu desteklemekteydi⁸.

Griswold'lar bu davada yalnız değildiler. Theodore Griswold'un eğitim gördüğü lisede tarih öğretmeni olarak çalışan William Schechter ve Cambridge Ringe & Latin Lisesinde sosyal bilimler, tarih ve sivil haklar öğretmeni olarak çalışan

7 Turkish Press, 7 Aralık 2005

8 Günay Evinch, 'Protecting Freedom of Speech on the Ottoman Armenian Conflict of 1885–1919; The Case of Griswold v. Massachusetts Board of Education', s. 4

Lawrence Aaranson da Griswold'ları Massachusetts Eğitim Dairesi'nin hazırladığı yönetmeliğe karşı çıkmaya teşvik etmiş, aynı zamanda davaya davacı olarak da iştirak etmişlerdir. Dava dosyasında da belirtildiğine göre, Schechter ve Aaranson, eğitimci ve öğrencilerin bir konu hakkında farklı görüşlere aynı kolaylıkla ve eşit derecede ulaşma imkânının sağlanmasının devletin temel görevlerinden biri olduğu, ancak Massachusetts kanunlarının bu imkânı engellediği görüşünde olduklarından davaya müdahil olmuşlardır.

Tüm bu davacıların yanı sıra Türk Amerikan Dernekleri Kurulu (Assembly of Turkish American Associations – ATAA) da davaya katılmıştır. ATAA, 54 yerel Türk Amerikan derneğini bünyesinde toplayan bir şemsiye örgüt olarak hizmet vermektedir. ATAA'nın amacı Türkiye ve Amerika'daki Türk toplumunu ilgilendiren konularda Amerikan kamuoyunu bilinçlendirmek ve Türk toplumunun karşılaştığı sorunların çözümüne katkı sağlamaktır. Bu bağlamda Ermeni soykırımını iddiaları ile mücadele etmek ve bu konunun Amerika'daki Türk toplumu ve genel olarak Türkiye'nin aleyhine kullanılmaması için gerekli faaliyetlerde bulunmak da ATAA'nın amaçları arasındadır⁹. Zaten ATAA'nın davaya müdahil olmasının başlıca nedenlerinden biri de budur. Ermeni soykırımını iddiaları ATAA'nın yıllardır mücadele ettiği bir konudur. Dolayısıyla Amerika'daki Türk toplumunu son derece yakından ilgilendiren bir konuda bu önemli kurumun rol almaması düşünülemez.

Başlıca davalılar ise Massachusetts Eğitim Kurulu (Board of Education) ve Massachusetts Eğitim Dairesi'dir (Department of Education). Eğitim Dairesi, Kurulun kontrolü ve denetimi altında çalışan bir kamu kurumudur¹⁰. Daire bünyesinde öğretim, müfredat, okul finansmanı, öğrenci ve öğretmenlerin eğitimi gibi konularda faaliyet gösteren çeşitli alt birimler vardır. Kurul ise kamu eğitimi konusunda temel karar alıcı ve eşgüdüm sağlayıcı kurumdur. Dokuz üyeden oluşur. Bu üyeler Öğrenci Danışma Konseyi Başkanı, Yüksek Öğretim Başkanı ile Massachusetts Eyalet İşçi Konseyi tarafından gösterilen üç aday arasından vali tarafından atanan bir temsilci, iş ve endüstri çevrelerinden eğitime olan ilgileri ve katkıları için seçilen bir temsilci ile yine vali tarafından atanan diğer beş üyedir. Kurulun amacı kanunun verdiği yetki ile kamu eğitimi ile ilgili kurallar, politikalar ve standartlar düzenlemek ve kabul etmek, böylelikle kamu eğitimi seviyesini arttırmaktır. Kurul, okul öncesi, ilk ve orta dereceli eğitim kurumları ile teknik liseler ve bunların müfredatları konusunda tam yetkilidir. Kurul üyelerinin ata-

9 ATAA'nın amaçları ve yapısı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. <http://www.ataa.org/>

10 Kurumlar hakkında bilgi için dava dosyasına bakınız.

dığı Eğitim Yetkilisi (Commissioner of Education), Kurulun Genel Sekreterliğini yürütür.

Davada hem bu iki kamu kuruluşu, hem de bu kuruluşların sorumluları olan Eğitim Kurulu Genel Sekreteri David P. Driscoll ve Eğitim Kurulu Başkanı James A. Peyser davalı olarak yer almaktadır.

ATAA'nın amacı Türkiye ve Amerika'daki Türk toplumunu ilgilendiren konularda Amerikan kamuoyunu bilinçlendirmek ve Türk toplumunun karşılaştığı sorunların çözümüne katkı sağlamaktır.

Davanın Açılması ve Basındaki Yankıları

1998 yılından bu yana yaşanan tartışmalar 2005 yılının Ekim ayı sonlarında Massachusetts'de açılan dava ile sonuçlandı. Bu dava kamuoyuna ilk kez Wall Street Journal gazetesinde yayımlanan bir makale ile duyuruldu¹¹. Makale Kara Scannell tarafından kaleme alınmıştı. Scannell, 1915–16 yıllarında yaşanan olayların soykırım olarak nitelendirilmesi konusunda tarihçiler arasında bir uzlaşma olmadığını belirttikten sonra olayın iç yüzüne eğilmeyi tercih etmişti. Bu bağlamda özellikle davanın açılmasına konu olan tartışmaların aktörlerinden biri olan Massachusetts Senatörü Steven Tolman'ın kökenleri ve bu konuya olan ilgisi açıklanıyordu. Senatör Tolman ve kardeşi Kongre Üyesi Warren Tolman İrlanda kökenliydi ve aileleri İrlanda'da 19. yüzyılın ortalarında yaşanan büyük kıtlık nedeniyle Amerika'ya göç etmişlerdi. İşte bu deneyimler Tolman'ların bu konuya olan ilgisinin ipuçlarını vermekteydi.

Kısaca özetlemek gerekirse, İngiltere'nin 19. yüzyılda İrlanda'daki tarım arazisinin büyük bir kısmını patates ekimine ayırması ve sonrasında bir bitki hastalığı nedeniyle patates üretiminin durma noktasına gelmesi başka besin kaynağı olmayan İrlanda halkını büyük bir kıtlığın pençesine düşürmüştü. Büyük kıtlık sonucunda bir milyondan fazla insan ölmüş, binlerce İrlandalı da daha iyi bir yaşam ümidiyle Amerika'ya göç etmişti. İşte Tolman ailesi de Amerika'ya göç ederek Boston Watertown'a yerleşen göçmenlerdendi. Pek çok İrlandalı gibi Steven ve Warren Tolman da İrlanda'daki büyük kıtlıktan İngiliz Hükümeti'ni sorumlu tutuyorlar ve bu konunun kamuoyuna yansıtılmasının son derece önemli olduğunu

11 Wall Street Journal, 27 Ekim 2005

düşünüyorlardı.

Ancak Watertown sadece İrlandalı göçmenlere ev sahipliği yapmıyordu. Özellikle 1915 Tehcirinden sonra Amerika'ya göç eden pek çok Ermeni Boston ve Massachusetts eyaletlerine yerleşmişti. Watertown ise Amerika'da en fazla Ermeni nüfus bulunduran kentlerden biriydi. Dolayısıyla Tolman'lar hem İrlanda'daki büyük açlığın hem de Ermeni 'soykırımının' Massachusetts okullarında okutulması için büyük çaba harcıyorlardı.

Wall Street Journal'daki makalede yalnızca Tolman'lar değil, Fransız sigorta şirketi AXA'nın Ermeni soykırımına kurban gidenlerin varisleri için tazminat ödemeye karar vermesi de yansıtılıyordu.

Wall Street Journal'ın bu makalesinin ardından dava tüm Amerikan kamuoyuna duyurulmuş oldu. Davaya tepkiler de gecikmedi. Doğaldır ki, en büyük tepki Amerika'daki Ermeni diasporasından geliyordu.

Dava açılır açılmaz Amerika Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America – AAA) bir basın açıklaması yaparak davayı şiddetle eleştirdi. AAA'nın İcra Direktörü Bryan Ardouny yaptığı açıklamada davanın zamansız, saçma ve varolan ciddi durumu sulandıran bir dava olduğunu ve Türk toplumunda son zamanlarda geçmişin anlaşılmasına yönelik eğilime aykırı bir durum yarattığını kaydetti. Ardouny'e göre Türkiye son zamanlarda 'tarihi gerçeklerle' yüzleşme cesareti göstermekteydi. Özellikle Boğaziçi/Bilgi Üniversitesi Konferansı'nın yurt dışında böyle bir imaj bıraktığı göz önüne alındığında bu açıklama daha da anlam kazanmaktadır. Ardouny bununla beraber Ermeni soykırımının Holokost gerçeği gibi yadsınamaz bir gerçek olduğunu ve bu tarihi derslerin okullarda okutulmasına meydan okumanın ne ABD'de ne de başka bir demokratik ülkede adil olarak mütalaa edilebileceğini dile getirdi¹².

AAA'nın Yönetim Kurulu Başkanı Anthony Barsamian ise soykırım gerçeğini doğrulayan her girişimin Amerika'daki Ermeni toplumu tarafından hoş karşılanacağını belirttiikten sonra Ardouny gibi davayı açanları Türkiye'deki son gelişmeleri takip etmemekle suçladı. Bununla beraber soykırımın tarihi bir gerçek olduğunu belirten Barsamian davanın Ermeni soykırımının kurbanı olan veya bu soykırımdan etkilenen ataları bulunan herkese karşı bir dava olduğunu kaydetti¹³.

12 Amerika Ermeni Asamblesi'nin Basın Açıklaması, 27 Ekim 2005

13 Globe Staff, 28 Ekim 2005

Tepkiler yalnızca AAA'dan gelmiyordu. Massachusetts'ten seçilen Temsilciler Meclisi üyesi Peter Koutoujian siyasi kimliğinin de etkisiyle daha sert açıklamalarda bulunuyordu¹⁴:

“Doğrusunu söylemek gerekirse, insanların dünya genelinde belgelenmiş bir gerçeği sorgulamaları beni şaşkına çevirdi. Alternatif kaynaklar olduğunu iddia edenler tarihi olarak hata yapmaktadırlar.”

Bir başka Ermeni sivil toplum örgütü olan Washington'daki Ermeni Ulusal Enstitüsü İcra Direktörü Dr. Rouben Adalian'a göre davanın kendisi yanlış bir varsayımdan hareket edilerek açılmıştı¹⁵:

“Dava, Eğitim Dairesi'nin öğrencilere farklı görüşlerin öğretilmesini sağlamakla mükellef olduğuna dayanıyor. Ancak farklı düşünceler arasındaki tartışmalar ile inkâr pozisyonu arasında temel bir farklılık vardır. Bu durum, olayların farklı yorumlanması değil, tarihi bir olayın hiçbir zaman meydana gelmediğinin ifadesidir.”

Adalyan ayrıca sözde soykırım ile ilgili olarak da şu açıklamaları yapıyordu¹⁶:

“Bu inkâr edilemez bir gerçektir. Konu ile ilgili akademik uzlaşma olmadığı iddiası anlamsızdır. Bu konuda son yıllarda yapılan araştırmaların sayısı son derece ikna edici bir sonucu ortaya koymaktadır. Akademik dünya da bu gerçeği tanımıştır.”

Amerikan akademik dünyasının tanınmış tarihçilerinden Prof. Peter Balakian ise Ermeni soykırımının Avrupa'da yirmiden fazla ülke tarafından tanındığını belirttikten sonra olayın tartışmalı bir olay olmadığını yalnızca 'bu suçu işleyen ve suça alet olanlar' tarafından inkâr edildiğini söylüyordu. Balakian'a göre 'soykırım gerçeği' Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği ile Washington ve Kudüs'teki Soykırım Çalışmaları Enstitüsü'nün de içinde bulunduğu hemen her büyük kurum tarafından kabul edilmiş ve karşılaştırmalı soykırım konusunda yazılan her önemli İngilizce kitapta Ermeni meselesine önemli bir bölüm ayrılmıştı. Bu da soykırımı tartışma götürmez bir gerçek yapıyordu.¹⁷

14 Mirror Online, 3 Kasım 2005

15 Mirror Online, 3 Kasım 2005

16 Mirror Online, 3 Kasım 2005

17 Mirror Online, 3 Kasım 2005

Peter Balakian ve Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin Başkan Yardımcısı George Stanton'un Boston Globe gazetesinde yayımlanan bir makalelerinde de eleştiriler devam ediyordu¹⁸:

"Bu dava 1915 yılında Osmanlı-Türk Hükümeti'nin Ermenileri yok etmesinin tartışılan bir tarihi vaka olduğunu iddia ettiği için hatalıdır. Tartışmalı bir tarih olayı ile inkârcı bir propaganda arasında temel bir farklılık vardır."

Pek çok insan konunun bir soykırım olduğunu düşünüyor ve Türk görüşünün öğretilmesinden endişe duyuyorlar. Ama bırakın bu konuda öğrenciler karar versin.

Makalede aynı zamanda Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği'nin Haziran 2005'te Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'a gönderdikleri ve soykırımın tarihi bir gerçek olduğunu belirttikleri mektuba da atıfta bulunuluyordu.

Ermeni Ulusal Komitesi üyesi Sharistan Ardhaldjian ise sözde soykırımın öğretilmesinin engellenmesi konusunda Amerikan halkının duygularına hitap etmeyi ve onları geçmişteki suçlarıyla yüzleştirmeyi tercih etmişti¹⁹: *"Çocuklarımıza köleliği öğretirken Ku Klux Klan ile ilgili bilgileri de öğretir miyiz? Bu anlamlı olur mu? Hayır."*

Ardhaldjian bu dava ile ilgili olarak Ermeni Ulusal Komitesi'nin Steven ve Warren Tolman, Eğitim Dairesi ve Massachusetts Valisi Cellucci ile yakın işbirliği içinde olduklarını kaydetmekten de geri kalmıyordu. Bu da tartışmanın tarihi veya hukuki bir tartışma değil, siyasi bir tartışma olduğunun bir kanıtı olsa gerek.

Komite'nin Doğu Bölgesi Şubesi'nin Başkanı Dikran Kaligian da Ardhaldjian gibi doğrudan doğruya Amerikan kamuoyuna sesleniyordu²⁰:

"Konunun tartışmalı olduğu bir uydurmadır. Tarihçiler arasında böyle bir tartışma yoktur. Tartışma geçmişle yüzleşmek istemeyen Türk Hükümeti tarafından yaratılmıştır... Eğer soykırım tarihinin öğretmezseniz, Watertown'da neden Amerika'daki

18 Boston Globe, 4 Aralık 2005

19 Mirror Online, 3 Kasım 2005

20 New England Cable News Transcript, 14 Aralık 2005

ikinci büyük Ermeni topluluğunun yaşadığını anlayamazsınız.”

Boston Globe gazetesinin Yvonne Abraham tarafından yazılan bir başka makalesinde de Boston'da yaşayan bazı Ermenilerin ifadelerine yer veriliyordu. Boston Üniversitesi Rektörü Prof. Aram Chobanian gazeteye verdiği mülakatta son derece saldırgan bir üslupla şunları söylüyordu²¹:

“Bu dava soykırım sırasında ölenler ve soykırımdan kurtulup bu tartışmaları dinleyenler için büyük bir hakarettir... İnsanların bu anılarını, travmalarını ve korkunç hatıralarını geri getiriyorsunuz... Soykırımın olup olmadığı konusunda hiçbir tartışma yoktur. Bu konunun hala sorgulanıyor olması bir saldırıdır.”

Ermeni örgütlerinin bu tepkilerinden konu ile ilgili bir makale yayınlayarak davanın Amerikan ve dünya kamuoyuna duyurulmasında büyük bir pay sahibi olan Wall Street Journal da nasibini aldı. ANCA Başkanı Ken Hachikian Wall Street Journal'a bir mektup yazarak bu konunun gündeme getirilmesi konusunda gazeteyi suçluyordu²²:

“Bu dava fikir özgürlüğü ile ilgili değil, Türk devletinin desteklediği soykırım gerçeğinin gizlenmesi kampanyası ile ilgilidir. Ülkelerindeki baskı ile yetinmeyen Türkler, burada, Amerika'da Ermeni soykırımının öğretilmesini engellemeye çalışıyorlar”.

Wall Street Journal'ın makalesine cevap yazanlar sadece Ermeniler değildi. Michigan Üniversitesi'nden Ermeni tezlerini savunmasıyla dikkat çeken Fatma Müge Göçek şunları kaydediyordu²³:

“Türk devletinin 1915'teki Ermeni katliamlarını inkârının dinamiklerini inceleyen Türk kökenli bir Amerikalı akademisyen olarak bu konuda ATAA'nın aşırı siyasi duruşu ile aynı görüşü paylaşmıyorum ve bu davayı son derece saldırgan buluyorum.”

Elbette dava ile ilgili yorum yapan tek grup Amerika'daki Ermeni toplumu değildi. Türk toplumunun temsilcileri ve davaya müdahil olan Amerikan vatandaşları da çeşitli vesilelerle görüşlerini dile getirdiler. Bunların başında da davacıların avukatı Boston'daki Good & Cormier Hukuk Şirketine mensup bir avukat

21 Boston Globe, 27 Aralık 2005

22 Noyan Tapan, 16 Kasım 2005

23 Noyan Tapan, 16 Kasım 2005

olan Henry Silvergate geliyordu. Silvergate amaçlarının Ermeni soykırımının meydana gelip gelmediğine karar vermek olmadığını, yalnızca bu konunun tüm taraflarının söz hakkı olması gerektiğini, bunun da ifade özgürlüğünün bir gereği olduğunu belirtiyordu²⁴: “Böylelikle öğrenciler tarihi kaynakları inceleme ve kendi kararlarını verme imkânı bulacaklardır. İşte eğitim buna denir.”

Silvergate bu konunun siyasi bir konuya dönüştüğünü bunun da eğitime zarar verdiğini şu sözleriyle dile getiriyordu²⁵: “Artık Yasama Meclisi... okul müfredatlarından elini çeksin ve profesyonel öğretmenlerin bu konuların nasıl öğretileceğine karar vermesine izin versin”

Silvergate’in de aralarında bulunduğu bir grup hukukçu Massachusetts Lawyers Weekly dergisinde yayımladıkları bir makalede davayı açma amaçları ve bu konuyla ilgili emsal davaları anlattılar. Bu makalede belirtildiği üzere Silvergate mahkemeden yalnızca fikir özgürlüğüne saygının tescil edilmesini istiyordu²⁶:

“Ne davacılar ne de avukatlar bu davada son dönem Osmanlı İmparatorluğu konusunda uzman tarihçilerdir... Ancak onlar bu karmaşık ve tartışmalı konuda veya diğer benzeri konularda devletin anlamlı tartışmaları susturmamasının zorunlu olduğuna inanmaktadırlar... Ancak bu davanın davacıları... devletten yalnızca Amerika’nın ‘fikirlerin özgür pazarı’ olarak tanımlanan geleneği uyarınca entelektüel ve akademik tüm görüşlerin masaya konmasının ardından öğretmenlere ve öğrencilere kendi görüşlerini oluşturma fırsatını vermesini istemektedirler.”

Davanın başlıca davacılarından lise öğrencisi Ted Griswold ise şunları söylüyordu²⁷: “Bence tarih öğretmenleri özellikle bugün bile tartışmalı olan tarihi konularda öğrencilere konunun her boyutunu öğretmekle mükelleftir.”

Griswold aynı zamanda bu konuda siyasetçilerin değil tarihçi ve öğrencilerin tüm görüşleri gördükten sonra karar vermelerinin fikir özgürlüğünün bir gereği olduğunu düşünüyordu²⁸. Konunun bir ‘gerçek’ olarak dayatılmasından duyduğu rahatsızlığı da şu sözlerle dile getiriyordu²⁹:

24 Associated Press, 28 Ekim 2005

25 Associated Press, 29 Ekim 2005

26 Henry Silvergate, Norman Zalkind, Philip Cormier ve Malick Ghachem, ‘Facing History and Our First Amendment’, (Massachusetts Lawyers Weekly, Vol. 34, No. 30, 2005, ss. 55-56), s. 56

27 Associated Press, 28 Ekim 2005

28 Sudbury Town Crier, 3 Kasım 2005

29 Watertown TAB & Press, 16 Kasım 2005

“Bu konu son derece tartışmalı ve duygusal bir konu. Pek çok insan konunun bir soykırım olduğunu düşünüyor ve Türk görüşünün öğretilmesinden endişe duyuyorlar. Ama bırakın bu konuda öğrenciler karar versin.”

Ted Griswold’un öğretmeni davacı Bill Schechter ise özellikle yönetmeliği çıkaran Eğitim Kurulu’nu eleştiriyordu³⁰: *“Eğer bize yönetmelik göndereceklerse bu yönetmeliğin faydalı detaylı ve dengeli olması gerekir. Neden devlet konu ile ilgili bir tartışma varken tartışma yokmuş gibi davranıyor?”*

Davaya müdahil olan ATAA’nın yöneticilerinden Nergis Abbaszade ise konunun farklı bir boyutuna dikkat çekiyordu. Abbaszade’ye göre Massachusetts mahkemelerinin bu konuyu çözümlenecek ne yargı yetkisi ne de uzmanlığı vardı³¹. Abbaszade aynı zamanda şunları kaydetti³²:

“Biz Ermeni tarihi ile ilgili bu konuyu çözüme kavuşturmak üzere mahkemeye gitmiyoruz. Amacımız, Amerika’daki Türk kökenli vatandaşlarımızın ve konuyla ilgilenen tüm akademisyenlerin düşüncelerini özgürce açıklamalarını sağlamaktır.”

Bu bölümü bitirmeden önce davalıların basına verdiği demeçlere de değinmekte fayda var. Başlıca davalılar Eğitim Kurulu Başkanı James Peyser ile yönetmeliği hazırlayan David Driscoll davadaki savunmalarını yineleyerek kendilerinin var olan kanunlar çerçevesinde hareket ettiklerini söylüyorlardı. Peyser, basına verdiği bir demeçte Türk tarafının gönderdiği kaynakların güvenilir kaynaklar olmadığını iddia ediyordu. Peyser’e göre bu kaynaklar akademik olarak sağlıklı kaynaklar değildi, zira soykırımın gerçekleşmediğini akademik olarak kanıtlamakta yetersiz kalıyorlardı³³. Eğitim Dairesi Başkanı David Driscoll ise konuya daha tedbirli yaklaşıyor ve bu konuda ellerinin bağlı olduğunu ileri sürüyordu³⁴:

“Bu konuda elimiz kolumuz bağlı zira yönetmelik Ermeni soykırımına özellikle atıfta bulunuyor. Eğer Yasama Meclisi ‘dünya yuvarlaktır’ derse biz bunu uygulamakla mükellefiz.”

Eğitim Dairesi’nin sözcüsü Heidi Perlman ise şunları kaydediyordu³⁵:

30 Associated Press, 28 Ekim 2005

31 Associated Press, 29 Ekim 2005

32 The Harvard Crimson, 2 Kasım 2005

33 Wall Street Journal, 27 Ekim 2005

34 Wall Street Journal, 27 Ekim 2005

35 Washington TAB & Press, 18 Kasım 2005

“Bizim görevimiz kanunun gereklerini takip etmek ve bu yönetmeliği hazırlamaktır. Bu zorunlu bir müfredat değildir, yalnızca soykırım konusunun nasıl öğretileceği hakkında bilgiler içerir... Bu konuda gereken değişiklikleri yapmak yasamanın işidir.”

Sonuç

Sonuç olarak henüz sonuçlanmamakla beraber, bu dava Amerikan eğitim sistemi için son derece önemli bir davadır ve bu yönüyle Türkiye açısından da büyük önem arz etmektedir. Yıllar boyunca Amerika'daki Ermeni lobisi Amerika'nın sözde soykırımı tanımaya için büyük çaba sarf etmiş, ancak bunu şimdiye kadar başaramayınca alternatif stratejiler geliştirmiştir. Amerikan eğitim hayatına müdahale ederek bu konunun yalnızca kendi tezlerini içerecek tarzda okutulması çabası bu yeni stratejilerin başında gelmektedir. Aslında bu hâlihazırda soykırımın ABD merkezi hükümeti tarafından tanınması çabalarından daha olumsuz sonuçlar doğurabilir, çünkü uzun vadeli ancak çok daha etkili bir stratejidir. Zira bu eğitimden geçen öğrenciler konuyu yalnızca Ermeni bakış açısı ile öğrenecekler, diğer bir deyişle sözde soykırımı tarihi bir gerçek olarak kabul edeceklerdir.

Bu stratejinin ilk hedefi olan Massachusetts'te konu büyük bir tartışmaya yol açmış, bunun sonucunda da makalede sözü edilen dava açılmıştır. Ermeniler, özellikle kendi savlarını destekleyen senatörlerin de desteğini alarak, Massachusetts Valisi başta olmak üzere ilgili kamu kurumlarının yönetim kadrosunu siyasi baskı altına almışlar, böylelikle yukarıda adı geçen yönetmeliğin kolaylıkla ve tartışmasız bir biçimde geçeceğini ümit etmişlerdir. Ancak ihtimal dâhilindedir ki, Amerika'daki Türk toplumunun bu konuya büyük tepki göstereceğini düşünmemişlerdir. Yukarıda Amerika'daki Ermeni sivil toplum kuruluşlarının yöneticilerinin açıklamalarında görülen sert ifadeler de Ermenilerin Türk tarafının büyük tepkisi karşısındaki hayreti ortaya koymak açısından dikkat çekicidir.

Kısacası, Massachusetts davası Amerika'da fikir özgürlüğü kavramının test edildiği bir olaydır. Özgürlüklerin beşiği olarak kabul edilen ve bunu her fırsatta dile getiren bir ülkede böyle bir dava açılması bile başlı başına bu tanımlamayı sorgulamaya açmıştır. Yalnızca tarafları tarafından değil, tüm uluslar arası toplumda tartışılan bir konuda tek bir tarafın tezlerini kabul ederek diğer tüm görüşleri reddetmek, en hafif tabiri ile Voltaire, Rousseau ve Benjamin Franklin geleneğini takip eden ve fikir özgürlüğü adına karşıt görüşlerin dahi sonuna kadar savunulmasını öngören Amerikan entelektüel hareketi ile tezat teşkil etmektedir.

ERMENİLERİN İLK BÜYÜK AYAKLANMASI ERZURUM OLAYI (1890)

Arş. Gör. Zeynep Cumhur İSKEFİYELİ

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Öz: *Bu makalede Ermenilerin 20 Haziran 1890'da Erzurum'da başlattıkları ve ilk büyük Ermeni ayaklanması olan Erzurum isyanına ayrıntılı bir şekilde değinilmektedir. Bu olayın ardından İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ermeni ayaklanmalarına bakışı ve Osmanlıların bu ayaklanma karşısındaki tutumuna yer verilmektedir. Ayrıca Ermenilerin bu ayaklanmayı gerçekleştirmek için kimlerden yardım aldığına ve hangi amaçlar doğrultusunda böyle bir eyleme giriştikleri üzerinde de durulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Erzurum ayaklanması, Berlin Kongresi, Ermeniler, Rusya, İngiltere, Vali Samih Paşa*

Abstract: *In this article, the Erzurum Revolt, which can be considered as the first great revolt of the Armenians, started on June 20, 1890, is examined thoroughly. The attitude of Britain, France and Russia towards Armenian uprisings as well as the reaction of the Ottoman Empire to this revolt is analysed as well. The article tries to answer how Armenians were supported and why they had attempted such a revolt.*

Key words: *Erzurum Revolt, Berlin Congress, Armenians, Russia, Britain, Governor Samih Pasha*

Giriş

Ermenilerde bağımsızlık hareketleri XIX. Yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. 1863 yılında kabul edilen "Ermeni Nizamnamesi" Ermenilerde milliyetçiliğin artmasına neden olmuş, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması, bağımsızlık taraftarı Ermenilere büyük ümitler vermiştir.

Bariş görüşmeleri sırasında bizzat Ermeni Patriği Nerses Varjabedyan ve bazı Ermeni ileri gelenleri Ayastefanos'a giderek Rus makamlarından Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermeni devleti kurulması için yardım istemişlerdir¹. Ermeniler bu

¹ Ki Young Lee, Ermeni Sorununun Doğuşu, Ankara 1998, s. 70.

nunla da yetinmeyerek Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından ilhakını, bu olmazsa bölgeye Bulgaristan'a olduğu gibi özerklik verilmesini, bu da mümkün değilse

Ancak Ermeniler, öncelikle bağımsızlık, olmazsa muhtariyet istediklerinden Berlin'de ıslahat formülü üzerine mutabakatı varılmasından memnun olmamışlardır.

bölgede Ermeniler lehine ıslahat yapılmasını ve bu ıslahat tamamlanıncaya kadar Rus ordusunun geri çekilmemesini talep

etmişlerdir². Bu ısrarlı Ermeni istekleri Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesinin kaleme alınmasına neden olmuştur. Bu maddeye göre;

“Ermenilerin bulunduğu Doğu Anadolu vilayetlerinden Rus ordusunun işgali altında bulunup Osmanlı Devleti'ne geri verilmesi gereken bölgelerin boşaltılması sırasında, iki devletin iyi ilişkilerine zararlı olabilecek karışıklıkların çıkmaması için Osmanlı Hükümeti bu bölgelerdeki Ermenilerin çıkarlarının gerektirdiği düzenlemeyi vakit geçirmeden yapmayı, Kürtler ile Çerkezlerle karşı güvenliğini sağlamayı taahhüt eder”³.

Görüldüğü gibi, Ayastefanos'un bu maddesi sadece ıslahatı hedef almakla Ermenilerin Osmanlı'ya karşı Ruslara yardım etmelerinin bedeli olarak bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması isteklerinin çok gerisinde kalmaktadır⁴.

İngiltere antlaşmasının genelinden olduğu gibi bu maddesinden de hoşnut olmamıştır. Özellikle bu madde ile Rusların, Ermenileri himaye perdesi altında, Doğu Anadolu'yu Balkanlaştırmaya kalkışacağından ve burada savaşla kazanmış olduğu toprakların sağladığı elverişli durumdan faydalanarak nüfuzunu genişleteceğinden endişe edilmiştir Bundan başka Rusların bütün Anadolu ile İstanbul'u da kolaylıkla tehdit edilebileceği düşünülmüştür⁵. İngilizler Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi ile Rusların Osmanlı Ermenileri üzerinde koruyucu bir statü kazanmalarını kabul etmemiştir ve 13 Haziran 1878'de Berlin Konferansı'nın toplanmasını ve Ayastefanos'taki 16. maddenin Berlin antlaşmasının maddesiyle değiştirilmesini sağlamışlardır. Bu madde şu şekildedir:

“Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin yaşadığı vilayetlerin ihtiyaç duyduğu düzenle-

2 Öke, Ermeni Sorunu, s. 119.

3 Nihat Erim, Devletlerarası Hukuki ve Siyasi Tarihi Metinleri: Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları I, Ankara, 1953, s. 395.

4 Ramazan Çalık, Alman Kaynaklarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, Ankara 2000, s. 78-79.

5 Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.VIII, Ankara 1995, s.130.

*meyi zaman geçirmeden yapmayı ve diğer unsurlara karşı (Kürt ve Çerkez) Ermenilerin güvenliğini sağlamayı taahhüt eder. Bu konuda alacağı önlemleri sırası geldikçe, ilgili devletlere bildirecek, ilgili devletler de sözü edilen düzenlemelerin yapılmasını kontrol edeceklerdir*⁶.

Böylece Berlin Kongresi'nde büyük devletler Ermenilerin oturdukları yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Hükümeti'ne bir vazife olarak yükletmişler ve bu vazifenin yerine getirilmesini denetlemek yetkisini de elde etmişlerdir⁷. Ancak Ermeniler, öncelikle bağımsızlık, olmazsa muhtariyet istediklerinden Berlin'de ıslahat formülü üzerine mutabakata varılmasından memnun olmamışlardır⁸.

Bu gelişmelerden sonradır ki, Ermeniler bağımsızlıklarının görüşmeler, anlaşmalar yoluyla gerçekleşmeyeceğine inanmaya ve artık “*eylem – silah – kan*” gibi kin ve nefret ifade eden kelimeleri telaffuz etmeye başlamışlardır. Üstelik bu sözler kiliselerden yükselmiştir. Eski Patrik Mıgırdıç Hırimyan⁹; Sırp, Karadağ, Roma, Yunan ve Bulgarların kan dökerek bağımsızlıklarını elde ettiklerini, halbuki Ermenilerin bu süre zarfında isyan edip kan dökmediklerini, ancak Ermeni bağımsızlığının gerçekleşmesi için kan dökmek gerektiğini açıklamıştır¹⁰.

Böylece Ermeniler için artık şikayet etmek yerine harekete geçmek zamanı gelmiş oluyordu. Bu sebeple siyasi cemiyetlere, kuruluşlara daha fazla kuvvet vermek, yer yer isyanlar hazırlamak gerektiğini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti savaştan yeni çıkmış, kuvvetsiz bir haldeydi. Ermeniler için Türkiye topraklarında bağımsız bir Ermenistan'ın mevcudiyeti, kutsal ve milli bir ülküydü. Bundan

6 Erim, Osmanlı İmparatorluğu Anlaşmaları, s. 423.

7 Karal, Osmanlı Tarihi, c. VII, s. 133.

8 Çalık, II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, s. 86-87.

9 Ermeni eski Patriği Hırimyan, Berlin'den İstanbul'a döndüğü zaman, Berlin'e sadece bir başvuru yapmak için, yani birkaç parça kağıt için gittiğini söylemiştir. Berlin Kongresi'nden umduğunu bulamayan patrik “*masanın üzerine bağımsızlık tabağı konulduğu zaman Balkan Hıristiyanları demir kaşıklarıyla kendilerine düşen paydan alabildiğine lezzet alırlarken, Ermenilerin kağıt kaşıklarıyla hiçbir şey elde edemediklerini*” belirtmiştir. Rus yanlısı Ermeniler, Ermeni ileri gelenlerini amaçladıklarını elde edebilmek için tek yolun Osmanlı Devleti'ne başkaldırmak ve silahlı mücadeleye başlamak olduğuna inandırmaya çalışıyorlardı. Patrik Hırimyan da dolaylı olarak da olsa söylediği bu sözlerle Ermenilerin silahlanmasını desteklemiştir, (Şimşir, Bilal N., British Documents on Ottoman Armenians (1856-1880), Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. XX).

10 Çalık, II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, s. 87.

dolayı, bunu temin için yapılacak her şey kendileri açısından haklıydı¹¹.

Ermeniler Berlin Konferansı ile bir şeyi daha anlamışlardı. Yabancı devletlerin desteği ve müdahalesi olmaksızın emellerine ulaşamayacaklardı. 1880 tarihine kadar yabancı devletlerin Ermeniler lehinde yaptıkları müdahalelerin fazla kuvvetli ve ısrarlı olmayışı sebepleri arasında o sıralarda Osmanlı Devleti'nde göze batacak ve Avrupa kamu oyunu harekete getirecek mahiyette Ermeni olayları olmayışı da bulunmaktadır¹². Bu nedenle Ermeniler, Anadolu'da isyanlar çıkararak Avrupa'nın dikkatini çekmek istemişler ve bir Avrupa müdahalesi ile Bulgaristan gibi özerk bir yönetime kavuşmanın hayallerini kurmuşlardır.

Ermeni örgütlenmeleri, öncelikle hayır cemiyetleri adı altında sözde masum girişimlerle başlamıştır. Derneklerin ortak amacı Doğu Anadolu vilayetlerinde okullar açarak gençleri aydınlatmaktı. Osmanlı Hükümeti ise derneklerin örgütlenmelerini hoş görmüş ve bunları Ermeni vatandaşlarının doğal bir hakkı saymış, derneklerin devlet çıkarlarına aykırı bir tutum takınacaklarını dikkate almamıştır. Ancak bu dernekler daha sonra, yabancı memleketlerden gördükleri yardımlar ve teşviklerle, Ermenileri Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandıran komitelerin nüveleri olmuşlardır¹³.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Ermenilerin çoğu kez hayır cemiyetleri görünümünü altında çeteler kurdukları ve savaştı birlik, yardımcı birlik, silah ve cephane birliği ve posta teşkilatı olarak çok teferruatlı bir şekilde teşkilatlandıkları anlaşılmıştır¹⁴. Berlin Kongresi'nden sonra Ermeniler arasında silahlanma faaliyetleri de hızlanmış, buna dair haberler Osmanlı devlet dairelerine ulaşmaya başlamıştır¹⁵.

Birçok Avrupa başkentindeki Ermeni Komiteleri veya kişiler ya silah sağlamış,

11 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, s. 422-423.

12 Karal, *Osmanlı Tarihi*, s.135.

13 İhsan Sakarya, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1984, s. 73.

14 Ergünöz Akçora; "Ermeni Sorunu ve Türklere Yaptıkları Katliamlarda Ermeni Komitelerinin Yeri", *Yeni Türkiye*, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, c. II, Mart-Nisan 2001, sayı: 38, s. 747-764.

15 İngiltere'nin Van Konsolosu Yüzbaşı Clayton'un 12 Ekim 1880 tarihli raporunda, Rusya Ermenistan'ında Türkiye Ermenilerine silah göndermek için cemiyetler kurulduğu ve silahların dağıtılması için de Osmanlı ülkesine ajanlar sokulduğu bildirilmektedir. Erzurum Konsolosu Yüzbaşı Everett de, 24 Kasım 1880'de Türkiye Ermenilerine dağıtılmak üzere Rusya'da silah toplandığını bildirmiştir. 1882 yılının başında Everett, Ermenilerin bir isyan hazırlığı içinde olduklarını gösterir emarelerin çoğaldığını yazıyordu. Konsolosun eline iki vesika geçmişti. Ermenice olan bu vesikalar gönüllü kaydetme işi için kullanılıyordu. 1882 Haziran'ında Erzurum Konsolosu Everett, tamamen inanılır kaynaklardan aldığını belirterek gönderdiği raporunda Ermenilerin girişimlerinin hazırlayıcı mahiyette olduğunu, halkın gözünün açılıp, milli duygularının kuvvetlenmesine çalışıldığını, çalışmaların güneyde Muş ve Van'a kadar uzandığını, Rusya tarafından desteklendiğini yazıyordu, (Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1985, s. 126-128; Muammer Demirel, *Birinci Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri (1914-1918)*, Ankara 1996, s.8).

ya da onları satın alması için gerekli parayı bulmuş ve sonra bu silahlar türlü yollardan Türkiye'ye sokulmuştur. Silahlar hemen her zaman yabancı teknelerle taşınmış, Hıristiyan yolcular bunların getirilmesinde yardımcı olmuşlardır. Silah ve cephane Ermeni kiliselerinde, okullarında, yabancı bankalarda ve bazı kişilerin evlerinde saklanmıştır¹⁶.

Ermeniler Berlin Konferansı ile bir şeyi daha anlamışlardı. Yabancı devletlerin desteği ve müdahalesi olmaksızın emellerine ulaşamayacaklardı.

Komitelerin Osmanlılarla mücadele yöntemi olarak terörü benimsemeleri, tesadüfi bir karar sonucu alınmamıştır. Burada şu hususu belirtmekte fayda vardır: Ermenilerin kurmayı amaçladıkları Ermenistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi, doğal sınırları olan, tek bir halkın yerleşik olduğu "vatan" değildir. Ermeniler, Ermenistan denilen yerde genel nüfusun % 87'sini oluşturan Müslüman denizinin içinde küçük adacıklar olarak yaşıyorlardı. Sadece Osmanlı Devletindekiler değil, tüm dünyada yaşayan Ermeniler buraya göç ettirildiği halde bile, Ermenilerin Doğu Anadolu'da nüfus çoğunluğuna sahip olmaları mümkün değildi. İşte bu nedenle hareketle Ermeni Komiteleri terörü iki açıdan gerekli görmüşlerdir. İlk olarak, bireysel terör eylemleri ve toplu katliamlar buralarda yaşayan Müslümanları kaçırabilecek tek yoldu. İkinci olarak ise; Ermeni Komiteler, dış güçlerin müdahalesi ve onayı olmaksızın davalarını yalnız başlarına kazanamayacaklarını biliyorlardı. Doğu Anadolu'da isyanlar çıkartılarak yöre halkı yeterince tahrik edilebilir ve Müslümanlar misilleme saiki ile Ermeniler üzerine yürütülebilirse, bölgede kolayca iç savaş çıkabilirdi. Osmanlı güvenlik güçlerinin aldığı her tedbir, komitelerin Batı'daki propaganda bürolarınca "katliam" şeklinde kamuoyuna yansıtılabilir ve devletler sözümona bu kan dökümüne son vermeye davet edilebilirdi. Kısaca: Batı müdahalesi Doğu Anadolu'nun "Ermenileştirilmesi" için vazgeçilmez bir şart; terör ise o günkü şartlarda bu müdahaleye yol açacak kapının yegane anahtarıydı¹⁷. İşte bundan dolayıdır ki Ermeniler terörü amaçlarına ulaşmanın tek yolu olarak kabul etmişler ve bu fikri uygulama alanına koymuşlardır. Türk topraklarının "Ermenileştirilmesi" gayesiyle Ermenilerin çıkarttığı ilk isyan, 20 Haziran 1890'da¹⁸ Erzurum'da patlak vermiştir. Ana yol üzerinde bulunması ve

16 Türkçüye Ataöv; "Ermeni Terörizminde Silah Sağlanması: Osmanlı Belgelerine Dayalı Gerçekler", Uluslararası Terörizm ve Uyuşturucu Madde Kaçakçılığı Sempozyumu (17-18 Nisan 1984), Ankara 1984, s. 163-171.

17 Öke, Ermeni Sorunu, s. 116-117.

18 Recep Karacakaya, Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1923), İstanbul 2001, s. 8.

Rusya'ya yakın olmasından dolayı Erzurum ihtilal için en müsait merkez olarak görülmüştür. Bu isyanın planları İstanbul'da Yedikule'deki Ermeni Hastanesi'nde hazırlanmış ve sahneye konulması için uygun zaman kollanmıştır¹⁹.

Ermeniler Erzurum'da ilk icraatlarını gerçekleştirebilmek amacıyla Rusya'dan getirdikleri silah ve cephaneyi bu şehre yığmaya başlamışlardır²⁰. Dördüncü Ordu Komutanlığı tarafından Osmanlı Hükümeti'ne gönderilen bir raporda Erzurum'da Asalyan Kilisesi²¹ içinde yapılan bir demirhanede büyük miktarda alet ve edevatla, bir adet torna bulunduğu ve bu suretle silah imal ve depo edilmekte olduğu, aynı şekilde Sanasaryan Ermeni Okulu'nda da böyle bir imalathanenin mevcut olduğu bildirilmiştir²².

Yapılan bu ihbar üzerine Erzurum Valisi Samih Paşa, bahis konusu yerlerin, okul müdürü ve kilise papazının da hazır bulundurulması emrini vermiştir. Fakat aramadan önce "Anavatan Müdafileri" teşkilatına mensup Köpek Bogos adında biri, iki saate kadar okulun ve kilisenin aranacağı haberini Ermenilere ulaştırmış²³ Bunun üzerine kilise ve okulda depolanmış olan silah ve cephaneler başka bir yere nakledilmiştir²⁴. Adı geçen kilise ve okul, Nizamiye ve Redif fırkaları kumandanları, mülki memurlar ve komiserlerden ileri gelenlerle birlikte 19 Haziran 1890 tarihinde aranmıştır²⁵. Kilisede yapılan arama, ayin esnasında vuku bulmadığı gibi, bu arama Ermeni Ruhani otoritelerinin yardımı ve nezaretinde gerçekleştirilmiştir. Kilise içinde ise herhangi bir kavga ve karışıklık meydana gelmemiştir²⁶. Arama sonunda kilisede demirhane bulunamamıştır. Okulda ise demirhane ile birlikte torna ve sair çilingir aletleri bulunmuş, ancak

19 Küçük, Ermeni Kilisesi ve Türkler, s. 122; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94.

20 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s.94.

21 Çalık, II. Abdülhamit Döneminde Ermeni Olayları, s.102.

22 BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Y.A. Hus. (Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı), 236/11, Fihrist 1-2. 1927 yılında Amerika'da neşredilen Hayrenik Gazetesi'nde Erzurum olaylarının yıldönümü münasebetiyle Hanazadyon (Hınçak Partisi'nin kurucularından) tarafından yazılan bir makalede bu olaylar anlatılmıştır. Bu makalede Hanazadyon, sadece Sanasaryan Okulu'nda bir silah imalathanesi olduğunun ihbar edildiğini belirtmekte fakat kiliseden bahsetmemektedir. Ayrıca Hanazadyon ihbar edenlerin Ermeni Katolik Papazları olduğunu sanmaktadır, (Gürün, Ermeni Dosyası, s. 140-141; Uras, Tarihte Ermeniler, s. 458-459).

23 Hanazadyon'un makalesine göre; Derhal milli tarih kitapları, defterler, şüphe ve merak çekici şeyler ortadan kaldırılmıştır, (Gürün, Ermeni Dosyası, 140; Uras, Tarihte Ermeniler, s. 458; Mehmet Hocaoğlu, Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul 1976, s. 191).

24 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94.

25 BOA. Y.A. Hus. 236/11, f. 2.

26 30 Haziran 1890, Morning Post Gazetesi, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, (OBE), (8 Ocak 1890 – 18 Eylül 1890), c. 8, Belge No: 59, s. 216-217.

bunlarla şamdan, anahtar gibi ufak tefek demirden bazı şeyler imal edildiği, silah imal olunmadığı kanaatine varılmıştır²⁷.

Aramanın ertesi sabahı yani 20 Haziran 1890 günü, Ermeniler dükkanlarını kapatarak kilise önünde toplanmışlardır. Ermeniler teskin edilmeye ve dükkanların açılması için iknaya çalışılmıştır. Bu sebeple Vali Samih Paşa, Ermeni Piskoposu ve Ermeni milletinden ileri gelenler ile görüşmüştür. Ermeniler, devlete sadık oldukları halde kilise ve okulun aranmasının bazı düşmanların iftiralarından ileri geldiğini belirtmişler, bu iftirayı atanların bir an önce ortaya çıkarılması, gerekli cezaların verilmesini istemişlerdir. Ermeniler konuyla ilgili olarak Padişaha umumi bir telgraf göndermek istediklerini de söylemişler, Vali Samih Paşa ise böyle bir telgrafın yazılmasını kendi arzularına bırakmıştır²⁸. Yapılan bu teşebbüsler sonucu kilise önünde toplanan kalabalık dağıtılmış ve dükkanlar açtırılarak bu konudaki endişeler giderilmeye çalışılmıştır²⁹.

21 Haziran günü Erzurum Valisi Samih Paşa tarafından bir gün önce meydana gelen olaylarla ilgili olarak Sadarete çekilen bir telgrafa göre Kilise ve okulun aranması sırasında Ermeniler arama yapılmasını engelleyecek herhangi bir harekette bulunmamışlardı. Aksine arama kolaylıkla gerçekleştirilmişti. Aramanın yapılacağından ahali haberdar edilmemişti. Kilise ve okulun araştırılmasından sonra da hiçbir dedikoduya imkan verilmemişti. Gerek okul müdürü ve gerek Ermeni Piskoposu bundan dolayı Vali Samih Paşa'ya teşekkürlerini bildirmişlerdi. Vali Samih Paşa telgrafının sonunda: "*olaylar böyle gerçekleştiği halde, durumun siyasi bir hale dönüşmesinde ne gibi fikir ve niyetlerin bulunduğu anlatmaya gerek yoktur*" diyerek, olayların siyasi boyutuna işaret etmiştir³⁰.

Ancak bütün bu sakinleştirici tutum Ermenilerin endişelerini bertaraf edememiş olacak ki, Müslümanların silah ve cephane aramak için Ermeni okuluna ve kilisesine girmelerini bahane ederek tekrar gösterilere başlamışlardır. Bunda "Müdafî Vatandaşlar Derneği" kurucu üyelerinden olan Gergesyan'ın adamları önemli bir rol oynamıştır. Bu komiteciler "*Türklerin kiliseye girmesi pisliktir, mundarlıktır*" gibi sözlerle Ermenileri tahrik etmişlerdir. Dükkanlarını açan dükkan sahiplerini tehdit ederek dükkanlarını kapatmaya ve Ermenileri kilise önünde toplanmaya zorlamışlardır³¹. Toplanan Ermeniler, "*Rus olalım, Rus mezhebine girelim*,

27 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 2.

28 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 2.

29 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 2,6.

30 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 5.

31 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94.

Rusya yahut İran'a gidelim, serbest olalım yahut idare-i muhtariyet kazanalım" gibi sözlerle kışkırtılmıştır. Ayrıca bu maksat için 80 ila 100 imzalı bir beyanname de hazırlanmıştır³².

Ermeniler, Ermenistan denilen yer de genel nüfusun % 87'sini oluşturan Müslüman denizinin içinde küçük adacıklar olarak yaşıyorlardı. Sonuç olarak bütün dükkanlar kapattırılmış, kiliselerde ayinler yaptırılmamış ve çanlar çaldırılmamıştır. Kışkırtıcılar duruma hakim olunca; "*Ermeniler 3 gündür hürdürler, bu hürriyetlerini silahla müdafaa edeceğiz*" diye bağırma, hükümetin vergileri azaltmasını, askerî bedel usulünün kaldırılmasını, kirlenen, kutsiyeti bozulan kiliselerin yıkılarak yerlerine yenilerinin yapılmasını ve Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gereğince yapılması gereken yeni düzenlemenin bir an önce sonuçlandırılmasını istemişlerdir. Ermeniler üç dört gün mezarlıkta, kilisede, okul avlusunda kalmışlardır³³. Bu isyana katılmak istemeyen Ermeniler dövülmüş, hükümet emirleri dinlenmemiştir³⁴.

Erzurum'da bulunan İngiliz Konsolosu Clifford Lloyd gelişen olaylar ile ilgili bilgi almak üzere Vali Samih Paşa'yı ziyaret etmiştir. Vali, kendisine okul ve kilisede yapılan aramalar hakkında bilgi verdikten sonra meydana gelen durumla ilgili görüşlerini açıklamıştır. Ermenilerin okul ve dükkanlarını kapatmalarını hükümete karşı bir gösteri olarak mütalaa ettiğini belirten Vali Samih Paşa, Ermenileri bu tutumdan vazgeçmeleri ve işlerine geri dönmeleri hususunda piskoposları vasıtasıyla uyaracağını ifade etmiştir. Ermeniler bu uyarı ve nasihatleri dikkate almadıkları takdirde, şehre askeri birlikleri sevk etmek ve dükkanların kapatılmasını emredip Ermenileri kışkırtanları tutuklatmak niyetinde olduğunu söylemiştir. Valinin bu açıklamaları üzerine konsolos, bu durumda güç kullanmaya teşebbüs edilmesinin ve askeri birlikler gönderilmesinin tehlikeleri üzerinde durmuş, eğer bu insanlar kendi hallerine bırakılırlarsa hiç kimseye kötülük gelmeyeceğini, bir veya iki gün zarfında dükkanlarını açmaya mecbur kalacaklarını belirtmiştir³⁵.

Vali Samih Paşa, Ermeni Piskoposu ve Ermenilerin ileri gelenlerini hükümet

32 Tutuklu bulunan Ermenilerin verdiği ifadelere göre; Erzurum'daki olaylardan üç saat evvel Ermeniler kilise mezarlığında toplanmışlardır. Burada Ermeniler tarafından hazırlanmış olan 80-100 imzalı beyanname ise ele geçirilememiştir. (BOA., Y.MTV. (Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı), 44/77; OBE, c. 8 , Belge No:121, s. 388).

33 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 458-459; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 140-141; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94; Hocaoğlu, Tarihte Ermeni Mezalimi, s. 191.

34 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94.

35 Bilal N. Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians (1880-1890), c. II, TTK, Ankara, 1983, s. 692-693.

konasına davet ederek Hükümetin teşebbüsüne meydan verilmeden biran önce dükkanların açtırılması ve herkesin yeniden işi ile meşgul olması hususunda nasihatlerde bulunulmuştur. Görüşmenin sonunda Ermeni Piskoposu ve Ermeni ileri gelenleri dükkanların açtırılacağını, kilise ve okul önündeki kalabalığın dağılacağını taahhüt etmişlerdir³⁶. Kiliseye dönen piskopos, valinin Ermenilerin dostu olduğu ve kendilerinin sadakatine inandığını, Ermenilerden isteğinin ise bir an önce gösterilere son verilmesi ve dükkanların açtırılması olduğu yolunda nasihatleri içeren bir konuşma yapmıştır³⁷. Ama zaten kıskırtılmış durumda olan halk bu defa da kendi piskoposları aleyhine gösterilere başlamıştır³⁸. Ermeniler piskoposlarını dinlemeyip nümayişe başladıkları zaman piskopos Vali Samih Paşadan yardım istemiştir³⁹. Bunun üzerine dükkanların açtırılması ve kilise önünde toplanmış Ermeni kalabalığının dağıtılması sırasında asayişin temini için vilayetten Ermeni kilisesi civarına nişancı taburundan üç müfreze ve biraz da jandarma gönderilmiştir. Bu arada dükkanların açtırılması sırasında, Ermenilerden bazıları Müslümanların mallarını da yağma etmeye kalkışmışlardır⁴⁰.

Kilise önüne gelen müfreze zabiti kalabalığın dağılması uyarısında bulunur bulunmaz, askerlerin üzerine ateş açılmıştır. Bir asker şehit olmuş, beş asker yaralanmıştır. Olayların başlamasıyla birlikte Ermeniler de okul ve evlerin pencerelerinden asker ve Müslüman halk üzerine silah ve taş atmışlardır⁴¹. Bundan sonra olaylar daha da şiddetlenmiş, Müslüman halkla, ayaklanmış Ermeniler arasındaki mücadele ciddi boyutlara ulaşmaya başlamış⁴² ve sonuçta taraflar arasında iki saatlik bir çarpışma olmuştur⁴³. Olaylar sonunda yapılan ilk tahkikata göre, 8 Ermeni, 2 Müslüman ölmüş; 60 Ermeni, 45 Müslüman yaralanmıştır⁴⁴. Erme-

36 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 8.

37 Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 693.

38 Gürün, Ermeni Dosyası, s. 141.

39 İngiliz Konsolosu Clifford Lloyd tarafından yazılan rapora göre; İngiliz konsolosu valiye haber yollayıp yardım istemiş, askeri birlik kısa zamanda gelerek duruma hakim olmuştur, (Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 693; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 141-142).

40 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 8.

41 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 8.

42 İngiliz Konsolosunun raporuna göre; Saat 5.30 civarında Müslümanlar, Ermenileri kıskırtan talimatların kiliseden verildiğini anlamışlar sopa ve kamalarla Ermenilere saldırmışlar, onları Konsoloshanelerin bulunduğu Ermeni mahallelerine kadar kovalamışlardır, (Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 693; Gürün, Ermeni Dosyası, s. 141-142). Erzurum Valisi Samih Paşa tarafından Sadaret'e çekilen telgrafa göre ise; "Ahali-i İslamiye Ermenilerin birkaç katı oldukları halde, yapılan nasihatler sonucunda hiçbir hareket ve mukabelede bulunmamışlardır. Ermeni edepsizlerinin sarkıntılık etmelerine rağmen, Müslümanlar muhafazada bulunmuşlardır", (BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 8).

43 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 459.

44 Gürün, Ermeni Dosyası, s. 141.

nilerden biri kilisenin iç tarafından ateşlenen bir tabanca ile öldürülen bir kilise hizmetlisidir. Bir Ermeni daha tabanca ile diğer altısı ise bıçakla öldürülmüştür. Ayrıca 10 Ermeni atılan taşlar veya kesici aletlerle yaralanmış, 60 Ermeni'de ise ezik ve çürükler hasil olmuştur. Diğer yandan Müslümanların durumuna gelince; 2 Müslüman öldürülmüş, 45'i ise silahlarla ve sopalarla yaralanmıştır⁴⁵. Bu olaydan sonra gerekli tedbirler alınmış tekrar huzur ve asayişin teminine çalışılmıştır⁴⁶. Subayların denetimi altındaki Türk birlikleri olayların yatıştırılması sırasında disiplinli hareket etmiş ve Osmanlı Hıristiyanları korumak için her türlü çabayı göstermiştir. Ayrıca hatırı sayılır Müslümanlar da olayların yatıştırılması için devreye girmiştir⁴⁷.

Bu olaylar ve bununla ilgili olarak alınan tedbirler, Erzurum Vilayeti'nden 21 Haziran tarihiyle gönderilen bir telgrafla hükümete rapor edilmiştir. Bu telgrafta; *"Müslüman ahalinin dükkanlarını açarak abz ve i'tayla meşgul olduğu, Katolik ve Rum milletleriyle Ermenilerden bazılarının dükkanlarını açılırsa da Ermeni dükkanlarının önemli bir kısmının hala kapalı bulunduğu ve asayişin berkemâl olduğu"* bildirilmiştir⁴⁸.

Yine konuyla ilgili olarak Erzurum'dan gönderilen başka bir telgrafta şöyle denilmiştir:

*"... Ermenilerin ekserisi sabahleyin dükkanlarını açmamış ise de şimdi bazıları refte refte açmağa başlamış oldukları ve abali-i İslamiye kamilen dükkanlarını açarak kâr ü kesbleriyle iştigal etmekte ve alınan ihbârâta göre pişru-yu fesad olanlar beş... sene evvel dahi böyle bir vukuâta sebebiyet verenler olup adliye memurları marifetiyle icra-yı tahkikat ve taharriyat olunmakta ve tedâbir-i ihtiyatiye ve tedkikât-ı müte-haddiye de fevkalade itina kılınmakta bulunmuş olduğu ve peyderpey arz-ı malumat olunacağı maruzdur..."*⁴⁹

İngiliz Konsolosu Clifford Lloyd, meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak 22 Haziran tarihinde İstanbul'daki İngiliz Sefiri Mr. Fane'e iki telgraf çekmiştir. Mr. Fane ise aynı gün çektiği telgrafla durumu İngiltere Dışişleri Bakanı Marquis Salisbury'e şöyle bildirilmiştir: *"Dünkü telgrafımda şehrin sakin ve birliklerin şehirdışına çıkmış olduğunu rapor etmiştim. Karışıklıkların asli sebebi, Ermeniler arasın-*

45 "Fatal Conflict in an Armenian Church", 28 Haziran 1890, Times Gazetesi. OBE, c. 8, Belge No: 59, s. 216-217.

46 BOA, Y.A. Hus. 236/11, f. 8.

47 Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 693.

48 BOA, Y.A. Hus. 236/11 f. 3.

49 BOA, Y.A. Hus. 236/11 f. 4.

da cüretkar fikirleri ortaya çıkaran Hıristiyan kilisesinin aranması için İstanbul'dan gönderilen emirdi. Müslümanlar ve hükümet yetkilileri Ermenilerin dükkanlarını kapatmalarını düşmanca bir gösteri olarak kabul ettiler. 200 kadar Ermeni ertesi gün kilise bahçesinde bir bildiri imzalamak ve Sultan'a protesto telgrafları göndermek üzere toplandılar. Piskopos'un ricası üzerine bir müfreze asker gönderildi.

"Vali tarafından ifade edildiği ve genel olarak inanıldığı üzere, bir askerin ölmesi ve üçünün yaralanmasına sebep olan ilk revolver ateşi bazı Ermeniler tarafından başlatılmıştır.

"Bunun üzerine Ermenilere saldıran Müslüman kalabalık, onları konsoloslukların bulunduğu caddeye kadar takip ederek evlerine hücum etmiş ve bazı Ermenileri öldürüp, pek çoğunu da yaralamışlardır.

"Konsolosların hepsi subayların denetimi altındaki askeri birliklerin Hıristiyanların muhafazası için ziyadesiyle yaptıkları hareketlerin övgüye değer olduğunda hem fikirdirler.

Yukarıdaki malumat Mr. Clifford Lloyd tarafından dün ve bugün bana ulaştırıldı. Bu açıklamalardan anladığıma göre; silah imal edildiği şüphelerini def etmek amacıyla kilise binasının aranması için piskoposun rızası alınarak valiye izin verilmiştir.

Ekselansları ayrıca şunu ifade etmiştir ki; aramanın gerçekleştirilmesinden dolayı kızgın olan Ermeniler karışıklıklara başlamışlar, askeri birlikler ise kendileri üzerine ateş açılmasına rağmen Hıristiyanları korumak için takdire şayan bir çaba sergilemişlerdir⁵⁰.

Olayların yatışmasından sonra gerçek boyutu ortaya çıkmaya başlamıştı. Başlangıçta fazla ölü ve yaralı bulunmadığı sanılmıştı ancak yapılan tahkikat göstermiştir ki, iki taraftan 100'den fazla ölü, 200-300 kadar da yaralı vardı⁵¹.

Erzurum'da meydana gelen bu olaylar üzerine konunun araştırılması için bir komisyon teşkil edilmiştir. Bu komisyon tedbirlerin alınması hususunda ne yapılması gerektiğini hükümete sorduğunda, cevap olarak bu gibi hadiselerin tekrerrür etmemesi için civardan asker, takviye edilmesini ve bu konuda sükunetle hareket

50 Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 694-695.

51 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 459, Gürün, Ermeni Dosyası, s. 141; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94.

olunması bildirilmişti⁵². Olayların yatıştırılmasından sonra Erzurum Valisi Samih Paşa 22 Haziran günü Sadaret'e çektiği bir telgrafla, şehirde tekrar huzur ve asayişin sağlandığını, bu düzen ve intizamın korunması için dahili ve harici karakollar gönderildiğini, gerekli tedbirlerin alındığını bildirmiştir⁵³.

Ermenilerin giriştikleri bu isyan teşebbüsünün Osmanlı askerleri tarafından bastırılması ve asayişin muhafazasına çalışılması üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa konsoloları da Vali Samih Paşa'ya memnuniyetlerini belirtmişlerdir. Ayrıca yine bu konsololar 29 Haziran günü, Vali Samih Paşa'ya Erzurum'da sükun ve asayiş sağlanmışsa da, olayda etkisi bulunmakla suçlananların takip ve cezalandırılmasında acele edilmemesi gerektiğini ifadeyle, aksi takdirde, bunun Hıristiyanlar aleyhine olduğu telakki edilip yine karışıklıkların çıkacağını beyan etmişlerdir. İngiltere Sefareti Maslahatgüzarı ve daha Amerika Maslahatgüzarı tarafından Bâb-ı âlî'ye, asayişin sağlanmasına kadar İslam ve Hıristiyan olan suçluların takip ve cezalandırılmalarında acele edilmemesi gerektiği Erzurum'da bulunan askeri kuvvetler asayişin korunmasında kâfi ise de tekrar İslam ve Hıristiyanlar arasında bir olayın meydana gelmesi ihtimaline karşı Erzincan'da bulunan askeri kuvvetlerden lüzumu kadarının Erzurum'a nakledilerek mahalli kuvvetlerin tahkim edilmesi ve bununla beraber Erzurum'a civar köylerde birer miktar nizamiye süvarisi gönderilmesi gerektiği belirtilmiştir⁵⁴.

İngiltere ve Amerika elçileri tarafından yapılan bu girişimler üzerine Erzurum Valisi Sadaret'e bir tezkere göndererek; olaylara karışmış bulunanlara kanunen tertip edilecek cezalarının icrası için beklenmesi, bu gibi olayların tekrarlanmaması için en etkili tedbirlerin, ceza kanunlarına uygun olarak, hızla alınması gerektiği açıklanmış ve alınan tedbirlerin bir an evvel icrası için ne yapılması gerektiği sorulmuştur⁵⁵.

Sadrazam Kamil Paşa tarafından 30 Haziran 1890 tarihinde Erzurum'a verilen cevapta ise alınması gereken tedbirler şu şekilde sıralanmıştır: Erzurum olayı sırasında yüzden fazla kişinin öldürülmesi ve yaralanmasına sebep olan kişilerin sayısı birkaç yüze yakındır. Halk arasında henüz fesat fikirlerinin sona ermediği ve asayişin tam olarak sağlanmadığı bir zamanda, bunların hepsinin birden yakalanmasında acele edilmesi Ermenilerin tekrar heyecanına ve olayların yeniden

52 BOA, Y.MTV. 44/9.

53 BOA, Y.A. Hus. 236/16 f. 1-2.

54 BOA, Y.A.Hus. 236/38, f.1.

55 BOA, Y.A. Hus. 236/38, f. 1.

başlamasına sebep olacaktır. Zaten suçluların başlıcaları yakalanmıştır. Sadareten verilen cevapta son olarak; “*Erzurum’da bulunan bu devletlerin konsoloslarının asayişin korunması noktasında vaki olan ihtarlarına ehemmiyet verilmediği takdirde böyle bir hadisenin tekrarlanması durumunda çıkacak olayların bütün mesuliyetini Osmanlı Hükümetine atacakları ihtimali hiç de uzak değildir*” denilmiş ve İngiltere, Fransa, Rusya ve Amerika konsolosları tarafından verilen tavsiyelerin dikkate alınması istenmiştir⁵⁶.

İngiltere, Fransa, Rusya ve daha sonra Amerika sefaretlerinden Erzurum Valisi Samih Paşa’ya yapılan bu tebligatların ardından, 13 Temmuz 1890 tarihinde İtalya Sefareti İkinci Tercümanı Mösyö Kanca tarafından da aynı mealde şifahi bir tebligat yapılarak Erzurum dahilindeki Ermenilerin zaten pek ziyade heyecan içinde bulduklarından dolayı, telaş ve endişeyi tekrar arttıracak birtakım tedbirlerden kaçınılması gerektiği bildirilmiştir⁵⁷. Tercümana verilen cevapta ise olayları müteakip lazım olan tedbirlerin alındığı ve bu yolda tebligata mahal olmadığı dostâne bir şekilde açıklanmıştır⁵⁸.

Bu ayaklanma nedeniyle Rus Konsolosu Tevett Erzurum Valisi Samih Paşa’yı ziyaret etmiştir. Konsolos Tevett, Vali Samih Paşa’ya: “*Böyle asi bir halk Rusya’da olsa mutlaka toptan öldürülürdü*” derken, Ermeni Piskoposuna da “*Türkiye’deki gibi vahşi bir hükümetin idaresi altında yaşanmaz*” diyerek Rusya’nın nasıl ikiyüzlü bir politika izlediğini göstermiştir⁵⁹.

Avrupa devletleri tarafından yapılan bütün bu girişimler üzerine Erzurum olayı sonrasında henüz asayişin tam olarak sağlanamamasından dolayı, olaylara neden olan kişilerin hepsinin birden yakalanmasında acele edilmemiştir. Bununla birlikte, İngiltere ve Fransa sefirlerinin “*20 Haziran Günü Erzurum’da Meydana Gelen Karışıklıklara Karşı Ermenilerin Davası*” başlığı altında Bab-ı âliye verdikleri bir muhtıradaki şöyle denilmektedir: “*Özgürlüklerini elde etmek için ayaklanmalara katılan Ermeniler suçlanmayacaktır. Bahsi geçen Ermenilerin davası aktif olarak devam edecek, fakat 20 Haziran’da Hıristiyanlara ve onların evlerine saldıran Müslümanlara karşı Ermeniler ne şekilde karşılık vermiş olursa olsunlar bunlara karşı hiçbir karar alınmayacaktır*”⁶⁰. İstanbul’da büyük devletler temsilcilerinin

56 BOA, Y.A. Hus. 236/38, f. 2.

57 BOA, Y.A. Hus. 237/52, f. 2.

58 BOA, Y.A. Hus. 237/52, f. 3.

59 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 459; Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94; Mazııcı, Uluslararası Rekabette Ermeni Sorununun Kökeni, s. 35.

60 Şimşir, British Documents on Ottoman Armenians, c. II, s. 703-705.

yaptıkları teşebbüslerin dışında Erzurum olayından dolayı tutuklu bulunan Ermenilerin Padişah tarafından affı için Erzurum Patrik Vekili'nce dilekçeler gönderilmiştir⁶¹. Bütün bu faaliyetler sonucu askerlere ateş açtığı şüphesiyle yakalanan mahkemeye sevk edilen Ermeniler, 28 Eylül günü serbest bırakılmıştır. Zaten yakalananların hepsi 28 kişidir. Onları tevkif etmiş olan savcı da görevinden uzaklaştırılmıştır⁶². Görüldüğü gibi büyük devletlerin bu olayla ilgili baskıları dikkat çekici boyutlardadır.

Ermeniler tarafından çıkarılan bu kanlı olaylar sadece yurt içinde yankılanmakla kalmamıştır. Zaten Ermenilerin Erzurum'da böyle bir olay çıkarmak istemelerinin bir sebebi de, bu şehirde Rus, İngiliz ve Fransız Konsolosluklarının bulunmasıydı⁶³. Böylece seslerini tüm dünyaya duyurmak isteyen Ermeniler bunda bir ölçüde de olsa başarılı olmuşlardır. Olayların hemen ertesi günü konsololar şehri gezmiş, büyükelçiliklerine olayla ilgili raporlar sunmuşlardır. Sonuç olarak bu olay ilk büyük Ermeni isyanı olarak da tarihe geçmiştir.

Erzurum isyanı ile ilgili olarak İngiltere Avam Kamarası'nda sorulan sorular ve verilen cevaplar hakkında Newcastle Daily Chronicle Gazetesi'nin 2 Temmuz 1890 tarihli yazısına göre Hariciye Müsteşarı Sir James Fergusson verdiği cevabında dünyanın diğer yerlerinde barbarca olaylar cereyan ederken ve onlar hiç anılmazken, Osmanlı ülkesinde olan olayları abartarak kasten yayılan haberlerin parlamentoda istismar edildiğini belirtmiştir. Fergusson ayrıca, olayları her yerde olduğu gibi burada da durdurmanın çok zor olduğunu, Ermenistan'ın mütecanis bir yer olmadığını, bir tarafın daima kurt diğer tarafın daima kuzu olduğunu söylemenin uygun olamayacağını, gazetelerde çıkan haberlerin Ermeni muhabirlerinin söylentileri nakletmelerinden ibaret olduğunu açıklamıştır⁶⁴.

Avam Kamarasınının 14 Temmuz 1890 tarihindeki toplantısında muhalefetten Leverson Gower, geçen Haziranın yirmisinde Erzurum'da 9 kişinin öldüğü ve 78 kişinin yaralandığı ve 3 mağaza ile 6 hanenin yağma edildiğinden bahisle konu ile ilgili bilgi istemiştir. Sir James Fergusson cevaben demiştir ki:

“Ermeni murahhasasının inzımar-ı muvafakati ile bir Ermeni kilisesi ve bir Ermeni mektebinde esliha tamiri olunurken tarih-i mezkurda Erzurum'da ziyadesiyle

61 OBE, c. 9 , Belge No: 2, s. 9.

62 Gürün, Ermeni Dosyası, s. 142; Karacakaya, Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi, s. 8. Mabeyn Başkatipli Süreyya Paşa Sadaret'e yazdığı yazıda mevzubahis kişilerin affı için bunların bir daha böyle bir hareketle karışmayıp, hükümete sadık kalacaklarına yolunda yemin ettirilerek tahliye edilmelerini bildirmiştir, (OBE, c. 9 , Belge No: 2, s. 9).

63 Fahir Armaoğlu, 19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara 1999, s. 573.

64 OBE, c. 8 , Belge No: 63, s. LXI.

*mucib-i teessüf bir hadise vukua gelmiş ve bu hadise Ermenilerce hiddet ve işbirarı mucib olmuştur. Ermeniler hadise-i mezkureyi müteakip vukua gelen bir hareket-i isyaniye ile kendi murahhasaları aleyhindeki bir taarruzdan dolayı mesul gibi görünüyorlar. Asakir-i şahane üzerine silah atılmış ve atılan silahlar asakirce su-i tesir hasıl ederek kilisenin hizmetçisi dahi maktul olmuştur. Muahharen vukua gelen müsademe ve kargaşalıkta telefât, sualde gösterilen miktardan ziyade olup 20 kişi maktul ve 200 kişi mecrub olmuştur. Vali Paşa hazretleri bilcümle mesaisini sarf edip iğtişâşat-ı cedide vukuunu men'e muvaffak olmuştur. İngiltere ve Fransa ve Rusya konsolosları tarafından bazı vesaya vukua gelip vesaya-i mezkure Bâb-ı âli'ye tebliğ olunduğu gibi İngiltere ve Fransa sefaretleri ile zann olunduğuna göre Rusya sefareti tarafından dahi Bâb-ı âli'ye tebligat icra edilerek asayiş iade edilmiştir...*⁶⁵

Berlin Konferansı'ndan sonra Ermenilerle daha fazla ilgilenmeye başlayan İngiltere'nin Erzurum olayı hakkında, konsoloslarından raporlar alması ve meseleyi kendi meclisinde tartışması doğaldır⁶⁶. Böylece İngiltere Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğüne dayanan geleneksel politikasından görünüşte ayrılmamakla beraber Osmanlı'nın kendisi için lüzumlu topraklarına sahip olmak veya hiç olmazsa bunlar üzerinde İngiltere nüfuzunu kuvvetlendirmek istediğini gösteriyordu. Bu yeni politikayı geliştirmek için de Londra Hükümeti, Ermenileri bir unsur olarak kabul ediyordu.

20 Haziran'da başlayan bu olaylara dair ilk habere İstanbul gazetelerinde 16 Temmuz günü rastlanmaktadır. Erzurum adlı il gazetesinde çıkan bir resmi açıklamada ise, ayrıntıya girmeden üzücü olaylardan söz edilmektedir. Açıklamada Ermenilerden bahsedilmemiş ve karışıklığın çıktığı günün gecesi her şeyin sükunete kavuştuğu belirtilmiştir. Olayın hazırlayıcılarının civar memleketlerden gelen kimselerin olduğu kaydedilmiştir⁶⁷.

17 Temmuz 1890 tarihinde Erzurum Valisi Samih Paşa Sadaret'e şifreli bir telgraf çekmiş ve 20 Haziran günü Erzurum'da meydana gelen olaylar hakkında açıklamalarda bulunarak, yakalanan şahısların verdikleri izahatlara göre bazı Bulgarların, Ermenileri de muhtar bir idare kazanmalarına teşvik ve tahrik ettikleri bildirilmiştir. Bunun için iki Bulgar Erzurum'a gönderilmiş, bu kişiler daha sonra

65 BOA, Y.A. Hus. 237/35 f. 4-5. Sir James Fergusson'un parlamentoda verdiği cevap 15 Temmuz tarihli The Times gazetesinde "Armenia" başlığı altında yer almıştır. The Times, "Armenia", 15 July 1890, Tuesday.

66 Sir James Fergusson bundan sonraki çeşitli tarihlerde de yine Erzurum Olayı ile ilgili olarak kendisine sorulan sorulara cevaplar vermiştir. The Times, "Disturbances of Erzeroum", "Erzeroum", 22 July 1890, Tuesday.

67 Halil Metin, Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları, Ankara 2001, s. 103-104.

Diyarbakır ve Hakkari cihetlerine de gitmişlerdir.

Ermenilerin giriştikleri bu isyan teşebbüsünün Osmanlı askerleri tarafından bastırılması ve asayişin muhafazasına çalışılması üzerine Rusya, İngiltere ve Fransa konsoloları da Vali Samih Paşa'ya memnuniyetlerini belirtmişlerdir

Erzurum Ermeni cemaati azasından on altı kişi de o zaman bu maksat için çalışmaktaydı. Dersaadet

Komitesi'nden bu kişilere gelen bir mektupta Rusya'nın Osmanlı Devleti ile savaşı sırasında Ermenistan'ı zapt edeceğini ve Rus Ordusu kumandanlarından Loris Melikof'un Ermenilere bey olarak tayin edileceğinin İstanbul Sefiri İgnatiyef tarafından söylendiğini bildirmişti.

Ermeni meclis üyeleri, Rusya'nın bu türlü vaatlerine inanılmaması gerektiğine dair İstanbul Ermenileri'nin uyarılarına rağmen bu yoldaki çalışmalarına hızla devam etmiştir. Avrupâda Ermeni komiteleri nezaretindeki iki banka faizle borç para vererek ve Hayastan ve Hıncak gibi Ermeni gazeteler; Ermenilerin yaşadığı mahallerde Türk ve Kürtlerin asayişini ihlal ettiğini yayınlarak Avrupâ'nın yardımını sağlamaya çalışmışlardır. Ermeni meclis üyelerinin teşvikleriyle harekete geçen komiteciler, Ermeniler dükkanlarını kapatmak, kapamayanların dükkanlarını yağma etmek ve Osmanlı askerlerine ateş etmek suretiyle isyan etmişlerdir. Olaylar sonunda yakalanan kişiler verdikleri ifadelerde buna sebep olarak da, Müslümanların elinde esir kalıp, hakaret gördüklerinden, Müslümanlara nispetle vergilerinin ziyadeliğinden şikayet ederek Ortodoks mezhebine girmek veyahut İngiltere'nin taahhüdünde bulunmak zorunda kaldıklarını belirterek ve güya Ayastefanos Antlaşması'nın on altıncı ve Berlin Kongresi'nin altmış birinci maddelerindeki hürriyet için çalıştıklarını söylemişlerdir. Vali Samih Paşa telgrafının sonunda bütün bu kanlı olaylara sebep olan kişileri şu şekilde açıklamıştır: *"Olayları gerçekleştirenler ayak takımı görünüyorlarsa da bu olaylara sebep olanlar ve halkı bu olaylara davet edenler Ermeni Millet Meclisi azalarıdır"*. Samih Paşa, ayrıca Babıâli'den verilecek talimat üzerine bu kişiler hakkında gerekli tahkikât ve muamelelerin yapılmasının münasip olacağını da bildirmiştir⁶⁸.

Vali Samih Paşa'nın bu telgrafi 20 Haziran günü Erzurum'da meydana gelmiş olan bu olayın basit bir ayaklanma ve kıskırtma ile ortaya çıkmadığını, aksine uzun süreli çalışmalar, planlar ve tahrikler sonucunda gerçekleştiğini göstermektedir. Zira olayların ortaya çıkmasında ve bu şekli almasında büyük devletlerin

68 BOA, Y.A. Hus. 237/62.

desteğiyle gelişen Avrupa'daki Ermeni komitelerinin, Bulgar ve Rusların, Ermeni Millet Meclisi azalarının rolü vardır.

Ayrıca 29 Temmuz 1890 tarihinde Zaptiye Nezareti'nden yazılan bir yazıya göre Erzurum Olayından sonra bütün Ermenilere şamil bir mesele daha ortaya çıkartmak için İstanbul Ermeni Patriği Horen Aşıkyan istifaya teşvik edilmiştir. Patrik ve onunla beraber bulunan papazların vermiş oldukları vaazlara göre artık hiç kimsenin patrikhaneye gitmeye cesareti kalmamıştı. Zaptiye Nazırına göre meseleyi Avrupa'ya pek dehşetli ve ehemmiyetli göstermek için Patrik, meclis-i ruhani azasıyla beraber istifaya kalkışacak ve yeni bir Patrik atanmasına ise yanaşmayacaktır. Erzurum Olayının meydana gelmesinde Ermeniler arasındaki ittifak ve patrikhane heyetinin dahi bu işte rey ve malumat sahibi olduğu böylece tespit olunmuştur⁶⁹.

Erzurum'dan sonra, bu tür olayların bir daha tekrarlanmaması için gerekli önlemlerin alınması maksadıyla Sadrazam Kâmil Paşa tarafından 27 Ağustos tarihinde vilayetlere bir yazı yazılmıştır. Buna göre; silah, cephane ve mızır yayınları memlekete sokmak ve neşretmekle ilgili olanların tutuklanarak usulüne göre sorguları yapıldıktan sonra mahkemelerinin gecikmeksizin yapılması, kusuru görülen sorumluların cezalandırılmaları, müfsitlerin dışında ürken Ermeni ahalsinin ileri gelenleri vasıtasıyla uyandırılarak fesada katılmaktan alıkonmaları gerektiği belirtilmiştir. Silah, cephane ve zararlı neşriyatın bulunduğu yerler hakkında haber alındığı zaman derhal araştırmanın yapılması ve gerekli kanuni muamelenin icra edilmesi istenmiştir. Asayişin bozulması halinde gereği kadar asker ve jandarma görevlendirilecek, icabında kaymakam ve mutasarrıf birlikte olay mahalline gidecekler ve askerden ilave yardım da isteyebileceklerdir⁷⁰. Ermenilerin fesat hareketlerinin ihtilale dönüşmemesi yolunda gerekli önlemlerin alınması için vilayetlere telgraflar gönderilmiştir⁷¹. Böylece Osmanlı hükümeti yetkilileri Erzurum'da meydana gelen bu olayın bir benzerinin daha yaşanmaması için gerekli tedbirler almaya çalışmışlardır.

Buna karşılık Ermeniler ise, Erzurum'daki isyan üzerine bütün yabancı devlet konsoloslarının olayı büyük bir felaket şeklinde hükümetlerine duyuracaklarını ve bunun sonucu olarak da Ermeni sorununun bir sonuca bağlanacağını ümit ediyorlardı. Ancak olay büyük bir tepki yapmadan sonuçlanınca üzülmüş ve te-

69 OBE, c. 8, Belge No:91, s. 311.

70 OBE, c. 8, Belge No: 138, s. LCIX-C.

71 OBE, c. 8, Belge No: 92, s. LXXIV.

laşlanmışlardır⁷².

Amerika'da Ermenice olarak neşredilen Hayrenik Gazetesi'nde, Erzurum Olayının yıldönümü dolayısıyla yazılan makalelerden birisinde, olayları görmüş bir kişi olan Hanazadyon'un anıları yayımlanmıştır. Hanazadyon olaylar sonrasındaki hayal kırıklığını şöyle ifade etmektedir: "...Biz inanıyorduk ki, Erzurum'daki Avrupa devletleri konsolosları derhal bu olayı müthiş bir şekilde hükümetlerine yansıtacaklar ve Ermeni Sorunu da bu suretle hemen bir sonuca bağlanmış olacaktı. Fakat bu olmayınca, herkesi büyük bir şaşkınlık kapladı.

"İdare heyetimizde de bu sorunu tartışarak şu neticeye vardık: Büyük Avrupa devletlerini bu taş gibi duygusuzluklarından çıkarmak için, Padişahın başkentinde, elçilerin burunlarının dibinde büyük bir gösteri tertiplemek. Erzurum ayaklanmasına epeyce umut bağlanmıştı. Fakat istenildiği gibi bir netice elde edilemedi. Bununla beraber ilk adımdı"⁷³.

Haziran 1890'da Erzurum'da meydana gelen bu olay sonunda Ermeniler arasında bazı bölünmeler gerçekleşmiştir. Gelenekçi, kilisenin hükümet üzerindeki nüfuzunu arttırmasını savunan Osmanlı yanlısı liderler ile yeni ihtilalci Ermeniler arasında meydana gelen bu bölünme çok manidardır. Her iki grup da Ermeni kitlelerinin sadakatini ve güvenini kazanmaya çalışmıştır. Bunun için kilisenin nüfuzunu arttırması gerektiğini düşünen muhafazakarlar, geleneksel güçlerini kabul ettirme çarelerini ararlarken; ihtilalciler bu yolda terör, şantajla para toplamak gibi metotları kullanmakta tereddüt etmemişlerdir⁷⁴.

Erzurum'da meydana gelen bu üzücü olaydan sonra, Ermeni Patriği Horen Aşıkyan, 11 Kasım 1890 tarihinde Padişah II. Abdülhamit'i ziyaret etmiştir. Patrik evvela, Ermeni tebaa-i sadıkasına ihsan edilmiş olan imtiyazların uygulanmasında karşılaşılan bazı müşküllerin Babiâli tarafından bertaraf olunmasından dolayı, milleti adına teşekkürlerini bildirmiştir. Ermeni milletinin Osmanlı Devleti'nin himayesi altında mezhep, lisan ve kavmiyetlerini asırlardan beri muhafaza ettiklerini, refah ve saadet içerisinde bulduklarını belirtmiştir. Patrik, şu son günlerde Ermenilerden kendisini bilmeyen ve milletin meşru menfaatlerini göremeyen birkaç şahsın bazı uygunsuz hareketlere cüret ettiklerini, ancak bunların bütün Ermeni milletinin sadakatini lekeleyemeyeceğini söylemiştir. Ermenilerin sadakat-

72 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 94-95.

73 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 459-460.

74 "From Erzerum to the Kum Kapu Demonstration", http://www.hunchak.org.au/historical/doc_kum_kapu.html. (01.10.2001).

lerini lekesiz olarak saklayacaklarını, Ermeni milletinin ilerlemesinin bu sadakat sayesinde gerçekleşeceğini bildiklerini temin etmiş ve Padişahın dünya durdukça hakimiyetinin ve başarılarının devam etmesi duasıyla sözlerine son vermiştir.

Bunun üzerine Padişah Patrik Aşıkyan'a, asırlardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunan Ermeni tebaa-i sadıkası hakkında hislerinin değişmediğini, fakat içlerinden bazı kimselerin uygunsuz hal ve harekette bulunmaları dolayısıyla üzüntü duyduğunu belirtmiştir. Her millet ve cemaat içinde bu türden hareketlerin olabileceği ve bu sebeple bütün cemaatin sadakatinden asla şüphe edilmeyeceğini söylemekle birlikte, bu kişilerin izledikleri yoldan ayrılmaları için kendilerine gerekli nasihatlerin yapılması gerektiğini bildirmiştir⁷⁵.

1890 Erzurum İsyanı, Ermenilerin çıkardıkları ilk büyük isyandır. Bu isyanla istediklerini elde edemeseler de ayaklanmayı ve büyük devletleri işe karıştırmayı öğrenmişler ve bu isyan teşebbüsünden edindikleri tecrübelerle yeni isyanların hazırlıklarına girişmişlerdir. Ancak, Ermenilerin bu hareketi kendileriyle yıllarca bir kardeş gibi geçinen Türk halkını uyandırdığı gibi, Osmanlı Devleti'nce sadık uyruklular (Tebaayı Sâdika) olarak nitelendirilen Ermenilerden bazılarının gerçek emellerini ortaya çıkarmış oluyordu. Osmanlı sarayında ve devlet hizmetlerinde, en yüksek makamlara kadar çıkarılan ve genel olarak ekonomik bakımdan Türklere daha iyi bir durumda olan bazı Ermenilerin silahlanarak, en bunalımlı zamanlarda devlete karşı gösterdikleri bu nankörlük, kuşkusuz Türkler arasında da düşmanlık ve kin duygularının doğmasına sebep olmuştur⁷⁶.

Militan Ermeniler devleti yıkmak ve bağımsızlık hayallerini gerçekleştirmek için giriştikleri silahlı faaliyetleri haklı göstermek, yaptıklarının Osmanlı devleti tarafından ezilen masum bir milletin hak aramasından başka bir şey olmadığını dünyaya kanıtlamak için bazı bildirimler de yayınlamak isteğiyle propaganda faaliyetlerine başlamışlardır. Bu bildirimlerden biri 1890 Erzurum ayaklanması sonrasında yayınlanmış, Tiflis Şehbenderliği tarafından Rusçadan tercüme edilerek Sadaret'e gönderilmiştir. Burada bildirinin tamamına yer vermek mümkün değildir. Ancak 1890 Erzurum ayaklanması sonrasında "Bildiriye Ek" başlığı taşıyan bir kısım vardır ki, Ermenilerin o günlerde kışkırtılmaya devam edildiğini göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır:

"Bu bildirinin yayınlanması sırasında Erzurum'dan feryat, figanla dolu bir telg-

75 OBE, c. 9, No: 60.

76 Sakarya, Belgelerle Ermeni Sorunu, s. 993-94.

raf geldi. Bu telgrafta nankör Ermenilerin veli nimetleri olan Türkler aleyhinde isyana kalkıştıkları bildiriliyordu.

Padişah Patrik Aşıkyan'a, asırlardan beri Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında bulunan Ermeni tebaa-i sadıkası hakkında hislerinin değişmediğini, fakat içlerinden bazı kimselerin uygunsuz hal ve harekette bulunmaları dolayısıyla üzüntü duyduğunu belirtmiştir

“Evet bu bir isyandır, ama zulüm ve haksızlığa karşı isyandır. İnsanlık alemine hakkını istida eden bir milletin arzusudur. Avrupa'da şimşek

gibi parlamış bu olayın önemini küçültmek için devleti aliyye elçileri birkaç kişinin tutuklandığını, bunların da fesatçılar olmadığını iddia ile hadisenin çok mübalağalı olduğuna Avrupa'yı inandırmaya çalışıyorlar. Halbuki çeşitli kaynaklardan alınan haberlerden 400 kişiden fazla Ermeni'nin tutuklandığı bildirilmektedir.

“Ermenistan'daki sanatkarlar ne haldedir? Tutuklananların çoğunun işçi olduğu öğrenilmiştir. Bunlar zindanda buldukları zaman aileleri açlık, soğuk, hastalıktan perişan olacaktır.”

“Ey Ermeniler! Sizin en kutsal vazifeniz, tutukluların ailelerinden aç kalan, yardıma muhtaç olanlara maddi ve manevi yardımlarınızı çabuk ulaştırmak olacaktır. Onlar kendilerini hürriyet için vatanlarına feda etmişlerdir. Çoluk çocuklarını din kardeşleri korumazsa kim korur? Burası düşünülmelidir. Bütün Ermeniler, Ermenistan'ı kurtarmak için canlarını feda etmiş olan kahramanları korumak için iane defterleri açılmalıdır”⁷⁷.

Ermeniler, bu türlü bildirimler yayınlamanın yanında;

*“Erzurum'un Ermeni dağlarından bir ses çınladı,
Silah sesleriyle Ermenilerin yüreklerini heyecan kapladı”*

diye başlayan bir milli marş da yayınlamışlardır. Bunun yanı sıra Kafkas Ermenilerinden ünlü ihtilalci şair K. Katiba da, Erzurum “kahramanlarına” hitaben bir şiir yazmıştır:

*“Yaşasın Erzurum 'kahramanlar'ı
Yeni Ermenistan'ın yeni şehitleri*

⁷⁷ Hocaoğlu, Tarihte Ermeni Mezalimi, s. 140-141; A.Alper Gazigiray, Osmanlıdan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörünün Kaynakları, İstanbul 1982, s. 91-92.

*Ermeni kalpleri bunların aziz kutsal adlarını
Ölümsüz bir hatıra olarak saklasın
Ermeni'nin kutsal kanının döküldüğü bu yeri
Kâbe olarak takdis edelim
Yüksek ruhlu temiz Ermeni anaları
Buranın toprağının öperek yavrularını doğursunlar*⁷⁸.

Ermeniler 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndan önce bir sıkıntı yaratmazken bu savaş sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarıyla uluslararası alana bir sorun şeklinde taşınmışlardır. Büyük devletler Osmanlı'daki menfaatlerini korumak ve yeni menfaatler elde etmek için Ermeni cemaatini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak Ermeniler büyük devletlerin gerçek niyetini anlamamış ve onların çalışmalarını bağımsız Ermenistan'ın kurulması şeklinde yorumlamışlardır.

Özellikle Rusya ve İngiltere tarafında desteklenen Ermenilerin, çıkardıkları isyanlardan birtakım beklentileri vardı: Öncelikle Müslümanları tahrik ederek kendi üzerlerine saldırtmak ve böylece Hıristiyan kamuoyunu etkileyerek Ermeniler lehine Avrupa'nın askeri ve siyasi müdahalesini sağlama⁷⁹.

Görünüşte sadece olay çıkartmaya yönelik başarısız Erzurum isyanı, daha sonra katliamlar, yol kesmeler, köy yakmalar ve çete faaliyetleri izlemiştir. Yani Erzurum Olayı, sonraki Ermeni hadiselerine öncülük etmiştir. Bunlar arasında 1890 Kumkapı olayları, 1894 Sasun isyanı, 1895 Bâbîâlî yürüyüşü, 1895 Zeytun isyanı, Van, Bitlis, Erzurum, Yozgat, Sivas olayları bu eylemler arasında sayılabilir. Bu Ermeni isyanları Anadolu'nun pek çok farklı yerine yayılmış, ortalık adeta yangın yerine çevrilmiştir.

78 Uras, Tarihte Ermeniler, s. 460.

79 Bayram Kodaman, "Ermeni Meselesi (Tarihi ve Siyasal Bir Değerlendirme)", Yeni Türkiye, Ermeni Sorunu Özel Sayısı, c. I, Mart-Nisan 2001, sayı: 38, s. 200-212.

ÖDÜL

Mustafa Serdar PALABIYIK

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
mspalabiyik@eraren.org

PROF. DR. GUENTER LEWY'YE VERİLEN "ASAM İNSANLIĞA KARŞI SUÇLAR ARAŞTIRMA ENSTİTÜSÜ YÜKSEK ÖDÜLÜ"

'İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar' kavramı araştırılması son derece dikkat ve özen isteyen bir konudur. İnsan doğasının yıkıcılığının altında yatan karmaşık faktörlerin analizi büyük bir yetkinlik ister. Konunun bu derece hassas oluşu bir taraftan incelenmesini güçleştirmekte, diğer taraftan da tarihçinin omuzlarına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Bu zor ve meşakkatli görevi üstlenen az sayıdaki nitelikli araştırmacının teşvik edilmesi ve desteklenmesi gerekir. Bu bilinçle hareket eden ASAM, 'İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar Araştırması Yüksek Ödülü' adı altında soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar konusunda yapılan çalışmalar için bir ödül ihdas etmiş ve bu ödül ilk olarak bu konu ile ilgili yaptığı dikkat çekici çalışmalar nedeniyle Prof. Dr. Guenter Lewy'ye verilmiştir.

24 Kasım 2005 tarihinde düzenlenen ödül töreninde ilk olarak Avrasya-Bir Vakfı Başkanı Şaban Gülbahar bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında tarih yazımının zor ve tuzaklarla dolu bir süreç olduğunu belirten Gülbahar, bu süreçte ancak cesur ve sorumluluk sahibi yazarların başarılı olabileceğini dile getirmiştir. Bu konuşmanın ardından kendisine tevcih edilen ödülü alan Prof. Guenter Lewy bir konuşma yapmış ve konuşmasında insanlığa karşı işlenen suçlar ve soykırım kavramlarını irdeledikten sonra bu konuları incelerken yaşadığı zorlukları ve bu ödülü almaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Ödül törenine Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Norman Stone, ASAM Başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan ve İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer Lütem'in de aralarında bulunduğu çok sayıda davetli katılmıştır.

Aşağıda Şaban Gülbahar ve Prof. Dr. Guenter Lewy tarafından yapılan konuşma metinleri yer almaktadır.

ŞABAN GÜLBAHAR TARAFINDAN YAPILAN KONUŞMA

Sayın Misafirler,

Hepinize hoş geldiniz derken sözlerime Atatürk'ün ünlü bir vecizesi ile başlamak istiyorum:

“Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmasa değişmeyen hakikat, insanlığı şaşkırtacak bir mahiyet alır.”

Tarih yazımı cesaret ve sorumluluk isteyen son derece zor bir iştir. İnsanlık tarihinin karanlık köşelerinde gezinmek ve gerçekleri gün ışığına çıkarmak ancak usta ve cesur kalemlerin kalkılabileceği meşakkatli ve tuzaklarla dolu bir süreçtir. Tarih aynı zamanda güç demektir. Tarih yazımı ise bu gücün nasıl ve ne ölçüde kullanılabileceğini belirler. Bu noktada da en önemli sorumluluk tarih yazarındadır. Güç onun elindedir ve bu gücün nasıl kullanılacağına o karar verir. Ancak şurası da unutulmamalıdır ki, tarih çok değerli bir hazineyi saklayan kilitli bir sandık gibidir, sırlarını herkese açmaz. Bu sandığın kilidini açabilecek anahtar ise ‘sorumluluk’tur. Yalnızca geçmişe sadık kalma sorumluluğunu gösterebilenler, tarihin tozlu ve karanlık koridorlarında yürüyebilme ve onun sırlarına vakıf olabilmek şansına sahiptirler.

İşte Prof. Guenter Lewy bu sorumluluğu hakkıyla yerine getirebilen nadir fikir adamlarından biridir. Onun içindir ki, yazdıkları tüm dünya tarafından takdirle karşılanmakta ve büyük bir ilgiyle okunmaktadır.

Prof. Guenter Lewy 1923 yılında Almanya’da doğdu. Henüz on yaşındayken Nazi rejimi iktidara gelmiş ve büyük bir baskı ve şiddet dönemi Almanya’yı kasıp kavurmaya başlamıştı. Prof. Lewy, İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde, 1939 yılında, önce Filistin’e oradan da Amerika Birleşik Devletleri’ne göç etmiş, ancak maalesef akrabalarının bir kısmını da Nazi rejiminin gerçekleştirdiği soykırımında kaybetmiştir.

Üniversite eğitimine Amerika’da City College of New York’da başlamış, daha sonra Columbia Üniversitesi’nden yüksek lisans ve doktora derecelerini almıştır. 1953 yılında Columbia Üniversitesinde başladığı akademik kariyerini 1964’ten bu yana University of Massachusetts/Amherst’de sürdürmektedir.

Prof Lewy’nin çocukluk ve ilk gençlik döneminde yaşadığı acı deneyimler

akademik hayatının nirengi noktasını oluşturması açısından son derece önemlidir. Ancak eserlerinde göze çarpan hususların başında, ele aldığı konuyu derin bir incelemeye tabi tutması ve geniş bir felsefi perspektifle yaklaşması gelmektedir.

Prof. Lewy'nin irdelediği temel sorunsal insanların neden ve nasıl kine ve nefrete dayalı bir ideoloji oluşturdukları ve bu süreçte din ve ahlakın olumlu veya olumsuz bir rolü olup olmadığıdır. İnsan doğasının yıkıcılığının en üst seviyesi olan soykırım kavramı bu nedenle eserlerinde sıkça incelediği bir konu olmuştur. Lewy'ye göre nefrete dayalı bir ideoloji oluşturmanın temelinde 'ötekileştirme' yatmaktadır. Bir grubun kendi kimliğini tanımlayabilmek için diğer grupları 'ötekileştirme' yaygın bir yöntem olarak pek çok toplumda görülmüştür ve halen de görülmektedir. Ancak Nazi idaresi altındaki Almanya'da ötekileştirme en uç noktaya ulaşmış ve 'öteki' olarak tanımlanan grup bin yıllık bir antisemitizm süreci sonucunda sistematik bir etkinlikle yok edilmiştir. Prof. Lewy bir taraftan bu sürecin nedenlerini ve sonuçlarını irdelerken diğer taraftan da din ve ahlak gibi soyutlamaların bu yıkıcı ideolojilerin oluşmasını engellemede nasıl yetersiz kaldıklarını veya nasıl baskın grup tarafından kullanıldıklarını incelemektedir.

Prof. Lewy bu geniş, ancak aynı derecede derin bakış açısı ile farklı konularda nitelikli çalışmalar yapmıştır. Özellikle insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili yazdığı eserler, büyük bir dikkat gerektiren son derece karmaşık bir konunun ne derece ustalıkla incelenebildiğini göstermesi açısından dikkate şayandır. Prof. Lewy, tabiri caizse, bir cerrah hassasiyeti ile insanlık tarihinin en büyük yarası sayılabilecek insanlığa karşı işlenen suçların semptomlarını teşhis etmiş ve literatüre kazandırmıştır.

Prof. Lewy'nin insanlığa karşı işlenen suçlarla ilgili eserlerinin en önemlileri arasında yer alan ve "The Nazi Persecution of the Gypsies" başlığını taşıyan kitabında, Nazi rejiminin Çingelere karşı uyguladığı mezalim anlatılmaktadır. Eserde, Almanya'da Yahudi toplumu ile karşılaştırıldığında hemen hemen hiçbir ekonomik ve entelektüel güce sahip olmadıkları halde Çingelerin Nazi rejimi tarafından nefret edilen bir azınlığa neden ve nasıl dönüştürüldüğü incelenmektedir. Prof. Lewy derinlemesine araştırdığı bu konuyu öylesine büyük bir dikkatle kurgulamıştır ki, Publisher's Weekly dergisi bu eseri "Fikirleri tartışmaya açık olsa da Prof. Lewy davasını büyük bir dikkatle savunuyor" ifadesiyle övmüştür. Library Journal Dergisinde ise bu eser "konuyla ilgili temel çalışma" olarak nitelendirilmiştir.

"Catholic Church and Nazi Germany" başlığını taşıyan ve Avrupa ile

Amerika'da büyük ilgi uyandıran kitabında ise Prof. Lewy, Katolik Kilisesinin Nazi soykırımındaki rolünü incelemiştir. Bu bağlamda eserde, kendisini sevgi dini olarak tanımlayan veya en azından söylemsel olarak öyle olduğu varsayılan Hıristiyanlığın nasıl 'ötekileştirme' ideolojisine destek verdiği açıklanmaktadır. Kitapta Alman Katolik rahiplerinin Hitler'in ideolojisini ve 'Ari ırk' düşüncesini nasıl destekledikleri çarpıcı alıntılar ve örneklerle dile getirilmektedir. Bunun içindir ki, İkinci Dünya Savaşı'nın tüm yıkıcılığına şahit olmuş ünlü Amerikalı gazeteci William L. Shirer, Lewy'nin bu eserinin konusunun "büyük bir açıklık ve cesaretle incelenmiş" olduğunu söylemiştir.

Prof. Lewy'nin bu ayın sonunda yayımlanacak olan son kitabı ise "Osmanlı Türkiye'sinde Ermeni Katliamları: Tartışmalı Bir Soykırım" başlığını taşımaktadır. Bu eser aslında Prof. Lewy'nin hayatını adadığı soykırım kavramının siyasa-llaştırılmasına, dolayısıyla da içinin boşaltılmasına entelektüel bir başkaldırıcı simgelemektedir.

İnsanlığa karşı işlenen suçlar, az önce de belirttiğimiz gibi, incelenmesi büyük bir dikkat ve cesaret isteyen bir konudur. Bu konuda yapılan az sayıdaki nitelikli araştırmalar ve çalışmalar teşvik edilmeli ve desteklenmelidir. İşte bu amaçla bu akşam burada Prof. Guenter Lewy'ye ASAM'ın "İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar Araştırması Yüksek Ödülü" verilmesi münasebetiyle toplanmış bulunuyoruz. Sayın Lewy'nin bu mütevazı ödülü kabul buyuracağını umuyorum.

Teşekkür ederim.

GUENTER LEWY TARAFINDAN YAPILAN KONUŞMA

Bana bu ödülü tevcih ettiğiniz için büyük bir onur duydum. Genellikle akademisyenler, kitapları dost uzmanlar tarafından fark edilip değerlendirildiğinde kendilerini mutlu addederler. Dünyanın diğer tarafından büyük bir okuyucu kitlesine ulaşmak ise gerçekten çok mutluluk verici bir olaydır. Açıktır ki, küreselleşme kavramı artık yalnızca ekonomik bir fenomen değil; aynı zamanda ulusal ve dini sınırların ötesinde insani çalışmaların birliğini de içeriyor.

Bu ödülün tevcihine vesile olan kitaplarımın nasıl kaleme alındığı konusu hakkında da bir kaç kelimeyle söz etmek istiyorum. Doğum yerim olan Almanya'ya, 1939 yılında, 15 yaşında bir çocuk iken Hitler'in Yahudi Meselesine Nihai Çözüm'ünde bir istatistik olmamak için terk ettim. Nazi tiranlığı altında bir Yahudi olarak büyümem, muhtemeldir ki, mezalim ve soykırım gibi sorunlar

üzerindeki ömrüm boyunca devam eden ilgimi açıklar. Ayrıca, yüzeysel olarak bakıldığında basit ve karmaşadan uzak görünen, ancak gerçekte son derece karmaşık olduğundan şüphelendiğim tarihsel olaylar daima dikkatimi çekmiştir. Bu durum, bazı vakalarda hiç beklemediğim sonuçlara ulaşmamı sağlamıştır.

Doktora tezimi, insanlığa karşı direnme hakkını – hatta bazı uç durumlarda insanın öldürülebileceğini – savunan 16. yüzyılda yaşamış bir İspanyol Cizvit Papazı, Juan de Mariana, üzerine yazdım. Totaliter Nazi rejimini, baskının uç noktalarda uygulandığı bir rejim olarak mütalaa ettim ve bu nedenle Katolik Kilisesi'nin bu rejime nasıl tepki verdiği üzerinde durmaya karar verdim. 1945 yılında Bavyalı rahiplere yazdığı bir mektupta Papa XII. Pius Almanya'yı yöneten 'şeytani' güçlere karşı savaştıkları için milyonlarca Katolik'e şükranlarını sunuyordu. Ancak bu konuyu daha derinlemesine araştırdığımda Kilisenin Nazi rejimine direnenlerin cesaretini kırmakla kalmadığını, aynı zamanda da onları kınadığını öğrendim. Bu rejime karşı savaşan çok az sayıda Katolik de sadece devlete değil kilisenin otoritesine de isyan ediyordu. Kilise o dönemde son derece yaygın olan milliyetçi söylemi paylaşıyordu ve Hitler'e karşı direnişi engelleyen otoriteye aşırı saygı hissiyatından da nasibini almıştı. Kilisenin özenle sınırladığı rejime karşı muhalefet, insanlık için özgürlük ve adalet inancından değil onun okullarını, gazetelerini ve manevi misyonunu korumak gibi kurumsal çıkarları hakkında duyduğu endişeyle şekillenmişti.

Birkaç yıl önce, soykırım ile ilgili mukayeseli bir çalışma yapmaya karar verdim. Bu projeden vazgeçmemin en önemli nedenlerinden biri çalışmaya karar verdiğim tüm tarihsel dönemlerin var olan literatür tarafından yetersiz bir şekilde incelenmiş ve anlaşılabilir olduğu kanısına varmam oldu. Bu da beni arşivlerde orijinal belgeler üzerinde çalışmaya yöneltti. Bu zaman alıyordu ve zaman, özellikle benim yaşadığı insanlar için, sınırlı sayıda arz edilmiş bir üründü. Örneğin Nazi rejiminin Çingene'lere uyguladığı muamele hakkındaki yaygın görüş, bu talihsiz azınlığın Yahudiler gibi faaliyetleri veya inançları nedeniyle değil ırksal olarak tanımlanmış bir grup oldukları için katledildiklerini iddia ediyordu. Kısa sürede bu görüşün yanlış olduğunu keşfettim. Çingene'ler Hindistan'dan geldikleri ve köken olarak "Aryan" kabul edildikleri için Himmler "saf Çingene" olarak tabir edilen Çingene'leri tehcirin dışında tutmuştu. Sosyal düzenleme kriterleri de bu seçme sürecinde önemli bir rol oynamıştı. Yahudilerden farklı olarak Çingene'ler var oldukları için yok edilmek üzere seçilmemişlerdi.

Osmanlı Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki talihsiz kaderlerinin de bir yanlış nitelendirme ve yanlış anlaşılma olduğunu öğrenmek bu dinleyiciyi

şaşırtmayacaktır. Bununla beraber muhtemelen tam anlamıyla bilinmeyen ancak herkes tarafından kabul edilen benim ulaştığım sonuç şudur ki, bu uzun süreli tartışma sırasında iki taraf da karmaşık bir tarihsel gerçeği basitleştirilmiş ve çarpıtmıştır. Her iki taraf da zaman zaman kendi tezlerini savunmak ve bu konuda yapılan tartışmaları susturmak için ağır taktikler kullanmışlardır. Her iki kampta yer alan tarihçiler kasten yapılan yanlış çeviriler, konu dışı bazı önemli belgelere atıf veya bazı tarihsel vakıanın görmezden gelinmesi gibi bilimselliği sorgulanır bazı ikna taktiklerine başvurmuşlardır.

Son birkaç yıl boyunca bu durumda bazı değişiklikler göze çarpmaktadır. Türk tarih bilimi bir tür milliyetçilik sonrası dönemin işaretlerini vermektedir. Diğer taraftan Ermeni tarafı da propagandacı retorikten bağımsız araştırmalara girişmektedir. Umulmaktadır ki, kısa zaman içinde 1915–1916 yıllarının trajik olaylarını, diğer birçok tarihi konu için çoktan kabul edilmiş partizan olmayan bir tavırla tartışmak mümkün olacaktır.

Amerikan entelektüel hayatı da baskıcı düzenlemelerden muaf değildir. Vi-etnam Savaşı sırasında akademik yaşamın siyasallaştırılmasına tanıklık ettik ve yakın geçmişte de siyasal doğruluk talepleri ile karşılaştık. Ermeniler hakkında yazdığım bu kitabı yayımlayacak bir yayınevi bulmakta yaşadığım zorluk buna örnek gösterilebilir. Doğru ilim, ucu açık ve dış baskılardan bağımsız olmalıdır. Tarihsel doğrular yasama organlarının veya diğer devlet kurumlarının oyları ile değil tarihçilerin akıl uzlaşısı ile belirlenebilir. Ancak akademisyenler eserlerini duyuramadıkça özgür araştırma kanunlarına kendilerini adanmaları bir sonuç getirmez. Ödülünüzde var olan ruh bu hayati ilkenin korunmasına yardımcı olacaktır.

Çok teşekkür ederim.

KONFERANSLAR

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Türk Tarih Kurumu
kemal@ttk.org

**OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA SOYKIRIM, 1915/16:
ERMENİLERE, SÜRYANİLERE, ASURİLERE VE KELDANİLEREDOKSAN
YILLIK MEZALİMİN İNKÂRI, 15 KASIM 2005, STOKHOLM**

(The Genocide In The Ottoman Empire 1915/16: 90 Years Denial Of The Atrocities
Against Armenians, Assyrians, Syriacs, Chaldeans, 15th Of November 2005 Abf,
Sveavagen 41 Stockholm, Sweden)

KONFERANSLAR

İsveç'in başkenti Stockholm'de 15 Kasım 2005 günü "Osmanlı İmparatorluğu'nda Soykırım 1915/16" adlı bir konferans yapıldı. Bu konferansı, The Living History Forum, Södertörn University College, ABF - Workers' Educational Association, The Union of Armenian Associations in Sweden, The Assyrian Federation in Sweden, The Syriac Federation in Sweden, ACSA - The Assyrian, Chaldean, Syriac Association adlı Sivil Toplum Kuruluşları ortak faaliyet olarak düzenlemişlerdi. Düzenleyicilerin kimlik bilgilerinden de anlaşılacağı gibi belki de bu yüzyılda ilk defa Suryani ve Ermeniler ortak bir konferansa imza atıyorlardı. Yine belki de ilk kez aynı konferansta sözde Ermeni soykırımı iddiaları ile birlikte sözde Suryani, Keldani ve Asuri soykırımı karşımıza çıkıyordu.

Konferans baş itibaren tek sesli olarak düşünülmüş, gayri ilmi bir görünüşte idi. Ancak Türk elçiliğinin Türk tezinin duyurulması amacıyla yaptığı girişimler sayesinde Türkiye'yi temsilen Türk Tarih Kurumu'ndan bir konuşmacının katılımı, organizatörler tarafından zoraki kabul edilmişti. Bu konuşmacı bendim. Ayrıca Suryani masasından meslektaşım Doç. Dr. Bülent Özdemir'de TTK adına dinleyici olarak konferansa katıldı. Ne var ki baştan beri bu toplantıyı tek sesli olarak planlayan Ermeni ve Suryani dernekleri İsveç'in "geleneksel" düşünce ve ifade özgürlüğü konusundaki şampiyonluğuna darbe vurmak amacıyla olduklarını gösterme adına tarafıma sadece 35 dakika süre vermişlerdi. Türk Gazetecilerin salona girmesine ve görüntü almasına izin vermemişlerdi. Buna karşılık Roj TV'ye çekim izni verilmişti. Bu durumu protesto ederek, organizasyon komiteine Türk gazetecilere izin verilmesini istedim ve ancak açılışta 5 dakika çekim ve fotoğraf çekme müsaadesi alabildim. Ancak ayrımcılık bu kadarla da sınırlı değildi. Türkiye'de 1915/16 yıllarında Ermeni ve Suryanilere soykırım yapıldığını

anlatmak üzere davet edilen diğer 5 konuşmacıya, bana göre çok uzun süreler ayırmışlardı. Nitekim konuşmacılar arasındaki Prof. V. Dadrian'a 60, Dr. Tessa Hofmann'a 40, David Gaunt'a 60 ve Yelda Özcan'a da 35 dakika verilmişti. Bununla birlikte moderatörün hoşgörüsü ile Dadrian ek olarak 15, David Gaunt 10, Yelda Özcan 20, Tessa Hofmann 10 dakika ek süre kullanmışlardır. Öğleden sonraki konuşmacı olan bana ise sabahki konuşlarda tarafıma yöneltilen soru ve eleştirilere yanıt vermek istediğim halde ek süre verilmemiştir. Konuşmamın başında süre dağılımındaki adaletsizliği şikayet etmiştim. Düzenleme komitesinin bu serzenişime kapanışta verdiği yanıt "sürenizi baştan bildirdik, kabul etmeseydiniz" idi. Konferansta beni çok tahatsız eden bir konuda bildiri başlığım idi. Konferans bildirimim başlığını programda - itirazlarıma rağmen- resmi tarihçi olduğum görünümü vermek amacıyla "Official Turkish opinion on the genocide in the Ottoman Empire 1915/16" olarak yazılmıştı. Buna rağmen ben konuşmamın başlığını "The Ottoman Armenians: A story of an Exile and İmmigration" olarak duyurdum ve bu tema üzerine konuşmamı yaptım.

Konferans esnasında dile getirilen konulara ve iddialar gelince; ilk konuşmacı Dr. Tessa Hofmann idi. "The Ottoman Empire in the Early 20th Century- 20. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu" başlıklı konuşmasında Dr. Hofmann, çok yüzeysel ve ikinci kaynaklara dayanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıl sonlarındaki dağılma sürecinden bahsetti ve dağılma psikolojisindeki Türk ve Müslüman halkın devletin teşvik ve yönlendirmesiyle içindeki azınlıkları tasfiye süreci başlattığını iddia etti. Bu çerçevede 1895-96 yıllarında 200-300 bin Ermeninin Osmanlı İmparatorluğunda öldürüldüğünü Ermeni yazarların meşhur kaynaklarına dayanarak söyledi. Konuşmasında bence en çarpıcı unsur, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa, insan hakları ve demokrasi olmadığı için Ermenilere karşı düşmanlığın zemin bulduğunu ve katliamları kolaylaştırdığını iddia etmesiydi. Tartışma kısmında, bildirisinin tek taraflı kaynaklara dayalı olarak yapılmış en kötü metinlerden birisi olduğunu ifade ettikten sonra, 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın başlarında Almanya, İngiltere, Rusya ve pek çok Avrupa ülkesinde demokrasi olup olmadığını ve azınlıkların durumunu sordum. Verdiği yanıtta, Osmanlı İmparatorluğunu benzerleriyle (örneğin Rusya) karşılaştırdığında Osmanlı İmparatorluğunun en kötü durumda olduğunu iddia etti.

Konuşmacıların en kıdemlisi kuşkusuz Prof. Dr. Vahakn Dadrian idi. Prof. Dadrian konferansında daha önce kitaplarında yer verdiği iddiaları bir kez daha yineleyerek 1.1 milyon Ermeninin 1915-1916 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu tarafından kasıtlı ve planlı bir şekilde öldürüldüğünü iddia etti. Osmanlı İmparatorluğunu savaş döneminde yöneten İttihat ve Terakki Partisinin ırkçı, Türkçü,

Turancı bir parti olduğunu, savaşın başından itibaren Ermenileri yaşadıkları yerden atmak için etnik temizlik operasyonu başlattığını söyledi. Tehcirin önceden planlanan bir kırım planı olduğunu iddia eden Prof. Dadrian bunun aşama aşama nasıl uygulandığını anlattı. Ona göre önce askerdeki Ermeni askerler silahlandırılmış, sonra entelektüel Ermenilerden başlayarak yüzlerce, binlerce Ermeni ileri geleni tutuklanarak hapse atılmış ve buralarda imha edilmişti. Daha sonra tehcir ile son aşama uygulanmış ve kimsesiz, korumasız ve sefil durumda olan Ermeni halk topraklarından ölüm yolculuğuna çıkarılmıştır. Dadrian'a göre Ermenilere uygulanan yapılan bu imha planı, tehcir suçlularını yargılayan işgal dönemi mahkemelerindeki sanık ifadeleri sayesinde kanıtlanmıştı. Mesela Enver Paşa'nın amcası Halil Bey hatıratında 300.000 hatta daha fazla sayıda Ermeni'yi öldürdüğünü itiraf etmiştir. Cemal Paşa 600.000 Ermeninin öldürüldüğünü hatıratına yazmıştır. Çerkez Ahmet öldürdüğü Ermeni milletvekili ve binlerce masum Ermeniden övgüyle bahsetmişti. İçişleri bakanlığı 1918 yılında 800.000 Ermeni kayıp olduğunu tescil etmiştir.

Ben bana ayrılan kısa süre içinde önce Prof. Dadrian'ın iddialarına cevap vermeye çalıştım. İttihat ve Terakki Partisinin ırkçı olmadığını, Morgenthau'nun sohbetlerinden örnekler vererek anlattım. Tehcir operasyonunun zor fakat başarılı bir şekilde uygulandığını, çünkü sürgün edilen 600.000 civarındaki Ermeninin 500.000 kadarının sağ olarak Halep'e ulaştığını Halep Amerikan konsolosu J. Jackson'ın belgesini yanıda göstererek söyledim. (Kapanış oturumunda Dadrian bu belgenin doğru olduğunu ama 1916 yazında "daha küçük çaplı bir soykırım" sonucu bu sağ kalanların a öldürüldüğünü iddia etti). (Aslında bu tür bir bilgi hiç bir kaynakta yoktur). Doğu Anadolu Ermenilerinden 350.000 kadarının Rusya'nın çekilmesiyle birlikte 1915 ortalarından itibaren Kafkasya'ya göç ettiklerini belgeleriyle gösterdim. Başka ülkelere göç eden Ermenilerin sayısını vererek, akıbetleri konusundaki spekülasyonlara açıklık getirdim. Ayrıca Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu içindeki konumlarının devlet kurmaya uygun olmadığını, ama emperyalist devletlerin kışkırtmaları ile bu hayale kapıldıklarını söyledim. Prof. Dadrian'ın hatıratları Türkçesi yetersiz olduğu için yanlış okuduğunu, benim okumama göre söz konusu hatıratlarda bu tür bilgiler yer olmadığını iddia ettim. Daha sonra da Ermeni tehcirinin safhalarını, hayatta kalanları ve göç ettikleri yerleri tek tek yansı eşliğinde anlattım. Dadrian bu meydan okumama cevap vereceğine, kapanış panelinde yanıt sürem olmadığını bile bile başka iddialar ortaya attı. Mesela benim konuşmamda muaf kategorilerinden bahsettiğimi halbuki bütün Ermenilerin peyderpey 1915 yılı sonlarında göç ettirildiğini söyledi. Konferans sonunda yapılan panelde iddialarla ilgili olarak tarafıma 15 soru yönetildi ama yanıt için verilen süre sadece 3 dakika idi.

Konferansta Suryanilerin sözde soykırım iddialarını "Suryani, Keldani ve Asurilere karşı soykırım" başlıklı konuşmasında Prof. David Gaunt dile getirdi. 1915 yılının Suryaniler için "Seyfo yılı", yani "kılıç" yılı olduğunu ve yüzbinlerce Suryaninin katledildiğini ileri sürdü. Suryanilerin sürgün ve katliamına dair Başbakanlık Osmanlı arşivinden temin ettiği belgelerden örnekler okudu ve yansıda gösterdi. Ancak tam bir şov üslubuyla gösterdiği ve ekranda çok kısa tutmaya özel gayret gösterdiği bu belgeleri okumaya çalıştım. Bana göre anlattıklarıyla belgelerin alakası yoktu ve aslında kendisi bu belgeleri okuyabilecek donanımda değildi. Bu iddiamı kendi konuşmam sırasında dile getirdim. Prof. Gaunt'ı konferans sonunda belgeleri okumaya davet ettim. Ancak "siz bana yalancı mı diyorsunuz?" şeklinde bir tepki göstermekle yetindi.

Konferansın son konuşmacısı Yelda Özcan adlı bir gazeteciydi. "1915/16 Soykırımı Üzerine Türkiye'deki Tartışmalar" başlıklı konuşmasına, Türk olduğundan ve Türkçe konuştuğundan dolayı utanç duyduğunu, en kısa zamanda bu dili konuşmaktan kurtulacağına söz vererek başladı. Konuşmasında Türkiye'ye bol bol hakaret vardı ve 90 yıl boyunca faili meçhul kalmış ne kadar cinayet, toplumsal linç olayı varsa hepsinin derin devletin işi olduğunu ileri sürdü. Azınlıklara karşı hep ön yargı olduğunu ve terk etmelerini sağlamak için sürekli baskı uygulandığını söyledi. Bu gayri ilmi ve provokasyon dolu konuşma aslında tertiplenen konferansın niteliği hakkında da bir ip ucu veriyordu. Konferans Türkiye ve Türkleri aşağılamak, Ermeni ve Suryanilerin "intikamını" almak için düzenlenmişti. Nitekim "Bugünkü Türkiye'de etnik azınlıkların durumu ve Türk kamuoyunda 20. yy. Tarihi Anlayışı" adı verilen kapanış oturumunda Ermeni ve Suryani dernek temsilcileri Türkiye'ye kin kusan ve tazminat talep eden konuşmalar yaptılar. Suryaniler geride kalan ve halen Türkiye vatandaşı olan Suryaniler için azınlık haklarının verilmesini istediler. Ben de cevap olarak "Türkiye'de Süryaniler Birinci sınıf insan muamelesi görürken neden ikinci sınıf insanlara layık haklar talep ediyorsunuz?" diye sordum. Bu çıkışım üzerine alaycı gülüşler ve homurdanmalar oldu. Ancak İsveç gazetesi ve Suryani yayın organlarına göre bu sözlerim konferansa damgasını vurmuştu, çünkü bu sözler ertesi hafta manşetlere taşınmıştı.

KONFERANSLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ VE 1915 OLAYLARI ULUSLARARASI SEMPOZYUMU, 23-25 KASIM 2005, ANKARA GAZİ ÜNİVERSİTESİ

Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma Merkezi 23-25 Kasım 2005 tarihleri arasında “Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları” başlıklı Uluslararası Sempozyum düzenlemiştir. Sempozyumun düzenleme kurulu üyeleri arasında Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Kadri Yamaç, Gazi Üniversitesi Atatürk Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Hale Şıvgın, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, E.Büyükkelçi- CHP Milletvekili Şükrü Elekdağ, Sağlık E. Bakanı- Türk Dünyasında Demokrasiyi Geliştirme Vakfı Başkanı Halil Şıvgın, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükkelçi Ömer Engin Lütem, Gazi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Reşat Genç, Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr.Yusuf Sarıнай, Gazi Üniversitesi Genel Sekreteri Prof. Dr. Kırallı Mürtezoğlu yer almıştır.

Her yönüyle Ermeni sorununun ele alındığı sempozyum Gazi Üniversitesi Rektörlük Kampüsü Mimar Kemaleddin Salonu’nda başlamıştır. Sempozyuma Türk ve yabancı olmak üzere elliden fazla bilim adamı katılmıştır. 23 Kasım 2005 tarihinde başlayan Sempozyumun açılış konuşmasını yapan Prof. Şıvgın özellikle o dönemde gündemi son derece meşgul eden Orhan Pamuk davası ile ilgili görüşlerini dile getirmiş, ardından da Prof. Halaçoğlu Ermeni sorununun ve Türk Ermeni ilişkilerin arka planı konusunda uzun ve bilgilendirici bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında Türk tarafının bu konuda yapıcı taraf olduğunu ve soykırım iddialarının ilgili taraflardan bağımsız tarihçilerin katılımıyla oluşturulacak bir komisyon vasıtasıyla incelenmesini savunduğunu, buna karşın Ermeni tarafının bu olumlu adıma cevap vermediğini ve konuyu sürüncemede bırakmayı tercih ettiğini dile getirmiştir. Halaçoğlunun ardından TBMM adına söz alan TBMM Başkan Vekili Sadık Yakut da Ermeni meselesinde TBMM’nin attığı adımları değerlendiren bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı Gazi Üniversitesi Rektörü Prof. Kadri Yamaç’ın açılış konuşması takip etmiş ve bu konuşmanın ardından da Sempozyumun birinci oturumuna geçilmiştir.

KONFERANSLAR

Bu oturuma Prof. Dr. Hikmet Özdemir başkanlık etmiştir. Gazi Üniversitesinden Prof. Dr. Reşat Genç'in sunduğu "Türk-Ermeni İlişkilerinin İlk Dönemleri ve Gregoryen Kıpçaklar" başlıklı tebliğin ardından, Koç Üniversitesi'nden Prof. Dr. Norman Stone "Historian of Armenian Questions" başlıklı tebliğinde ilginç yorumlar yapmıştır. Stone'a göre özellikle medyayı iyi kullanan Ermeni diasporası konuyu canlı tutmak için Ermeni meselesini romantikleştirme yoluna gitmektedir. Bunun ardından Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan "Osmanlı Devlet Kadrolarında Ermeniler", Sakarya Üniversitesi'nden Doç. Dr. Haluk Selvi "Ermeni Çete Faaliyetleri 1900-1918", Rusya Federasyonu Duma Meclisi İnceleme Komisyonu Başkanı Alexander Dugin "Büyük Ortadoğu Projesine Avrasyacı Cevap" başlıklı bildirimlerini sunmuşlardır. Dugin'in tebliği konunun tarihsel arka planında Amerika'nın rolünü incelemesi açısından da dikkat çekicidir.

E. Büyükelçi Şükrü Elekdag'ın başkanlığını yaptığı ikinci oturum, Moskova Devlet Üniversitesi'nden Doç. Dr. Kalerya Antonninovna Belova'nın "I. Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Savaşın Çıkarları" başlıklı tebliği ile başlamıştır. Bu tebliğ izleyenler arasında büyük ilgi uyandırmış ve bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. ATASE'den Prof. Dr. Hikmet Özdemir "Seferberlik İlanından Rus İşgaline Kadar Ermeni Milislerle Çatışmalar" başlıklı tebliğinde Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Ermeni isyanlarını haritalar eşliğinde anlatmış ve tehciere bu isyanların yol açtığını vurgulamıştır. E. Korgeneral Hasan Kundakçı "Yer Değiştirme, Sevk ve İskan Kanunu (Tehcir) Nedenleri ve Uygulaması" başlıklı tebliğinde bu kanunun hazırlanış ve uygulanışını anlatmıştır. Bu oturumun son konuşmacısı olan Massasuchets Üniversitesi'nden Prof. Dr. Guenther Lewy "What We Know and What We Don't Know About the Events of 1915" başlıklı tebliğinde Ermeni tehcirinde ölenlerin sayısı hakkındaki verileri değerlendirerek, Ermeni iddialarının doğruluğunu sorgulamıştır.

Sempozyumun üçüncü oturumunu ASAM başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan yönetmiştir. Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sina Akşin "Olmamış Soykırımı Kabul Etme Hastalığı" başlıklı tebliğinde Türk akademik camiasının Ermeni iddialarına yaklaşımını eleştirmiş ve bunun bir tür aşağılık kompleksinin ürünü olduğunu dile getirmiştir. Yine Ankara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Baskın Oran "Son Tabunun Kökenleri: Türkiye Kamuoyunun Ermeni Sorunundaki Tarihsel-Psikolojik Tıkanışı" başlıklı tebliğinde Ermeni meselesinin yalnızca günümüzde değil, Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana bir tabu olarak görüldüğünü bu nedenle de konunun bilimsel olarak araştırılmadığını vurgulamıştır. Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ise "Ermeni Soykırım İddiaları,

Önyargı ve Yaklaşımlar” başlıklı tebliğinde hem Batılı hem de Osmanlı tarih yazımının Ermeni sorununun aydınlatılmasında oynadığı rolden bahsederek, çeşitli belgelerle 1915 olaylarının neden bir soykırım olarak kabul edilemeyeceğinin altını çizmiştir. TOBB Üniversitesi, Yrd. Doç. Dr. İnanç Atılğan “Siyasi Bir İhtilafa Bilimsel Çalışmalar Çözüm Getirebilir mi?” başlıklı tebliğinde çeşitli platformlarda katıldığı konu ile ilgili tartışmaları özetlemiştir. ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı E. Büyükelçi Ömer E. Lütem “Ermeni Sorununun Türkiye-AB İlişkilerine Etkisi” başlıklı bildirisinde ise özellikle Avrupa Parlamentosu’nun 1987 tarihli Ermeni meselesi ile ilgili kararını incelemiştir.

Sempozyumun ikinci günü 24 Kasım 2005 tarihindeki dördüncü oturumla başlamış, bu oturumun başkanlığını Gazi Üniversitesinden Prof. Dr. Halil Şıvgın yapmıştır. Bu oturumda Devlet Arşivleri Genel Müdürü Doç. Dr. Yusuf Sarıncay “Ermeni Tehciri ve Yargılamalar 1915- 1916,” E. Büyükelçi Dr. Bilal Şimşir “Malta Sürgünleri ve Ermeni İddiaları”, Selçuk Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Feridun Ata “Divan-ı Harbi Örfi Mahkemesinde Yapılan Tehcir Yargılamaları, Ermeni Soykırımı İddialarına Bir Delil Olabilir mi?”, E. Büyükelçi Şükrü Elekdağ “Ermeni Soykırım İddiasının Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, E. Öğretim Üyesi Prof. Dr. Türkkaya Ataöv ise kişisel deneyimlerinden yola çıkarak Ermeni sorununu ele almıştır. Özellikle Şükrü Elekdağ’ın tebliği konunun uluslararası hukuk boyutuna yaptığı vurgu nedeniyle dikkat çekicidir. Elekdağ özellikle 1948 tarihli BM Soykırım sözleşmesine atıfta bulunarak neden 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendirilemeyeceğini belirtmiştir.

Beşinci oturumun başkanlığını Türk Tarih Kurumu başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu yapmıştır. Bu oturumda Ruhr Üniversitesi-Bochum Prof. Dr. Fikret Adanır “Ermeni Soykırım Tartışmaları ve Tarihçilik”, E. Büyükelçi, ASAM Başkanı Gündüz Aktan “Ermeni Soykırım İddiaları: Hukuki ve Psikolojik Yaklaşımın Kesiştiği Nokta”, Ankara Üniversitesinden Prof. Dr. Anıl Çeçen “Bir Devlet Politikası Olarak Ermeni Sorunu”, Avukat Dr. Günay Evinç “ABD’de İfade Özgürlüğü Üzerindeki Ermeni Baskısı ve Massasuchets’de Amerikalı Türkler Tarafından Açılan Dava”, İsviçre’de Parlamenter olan Albert Houriet “İsviçre Milli Meclisi (Nationaliat)’nin Ermeni Katliamını Tanıma Kararı ve Irkçılık Üzerine” başlıklı tebliğleri ile Ermeni sorununa farklı bir pencereden bakmışlardır.

Sempozyumun altıncı oturumunda ise E. Büyükelçi Ömer E. Lütem, oturum başkanlığını yapmıştır. Utah Üniversitesinden Dr. Hakan Yavuz “Genel Olarak Soykırım Kavramı ve Bunun Politikleştirilmesi”, Şam Üniversitesinden Prof. Dr. Faysal Kaltum “Batı Politikalarında Azınlık Meselesi”, Azerbaycan Diasporasının

dan Sorumlu Devlet Bakanı Nazım İbrahimov “Türkiye ve Azerbaycan Diasporasının Ortak Kaygıları”, Türk Tarih Kurumundan Prof. Dr. Kemal Çiçek “Ermeni Penceresinden Türkiye ile Uzlaşma Şartları”, Gazi Üniversitesinden Prof. Dr. Refet Yinanç “1965’ten Günümüze Ermeni Sorunun Siyasallaşması” konularına değinmişlerdir.

Oturum başkanlığını Prof. Dr. Bayram Kodaman’ın yaptığı yedinci oturumunda ise E. Öğretim üyesi Prof. Dr. Hasan Guliyev “Ermeni Milliyetçiliğinin Kökleri ve Nedenleri”, Azerbaycan Milletvekili Sabir Rüstem Hanlı “Ermenilerin Azerbaycan da Yaptıkları Soykırım”, Gazi Üniversitesi’nden Doç. Dr. Vahdet Keleşılmaz “1914-1915 Ermeni Sorunu Bağlamında Teşkilat-ı Mahsusa”, Azerbaycan Tarih Enstitüsünden Dr. Mihriban Elekberzade Azerbaycan Ermeni Münasebetleri :Tarihten Bugüne”, Gazi Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Ender Gökdemir “Elviye-i Selase’de ve Azerbaycan’da Ermeni Katliamları”, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi’nden Prof. Dr. Aygün Attar “Azeri Kaçkınlarının Dramı” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

Sempozyumun üçüncü günü gerçekleştirilen sekizinci oturumun başkanlığını E. Büyükelçi Dr. N.Bilal Şimşir yapmıştır. Bilkent Üniversitesi’nden Prof. Dr. Stanford Shaw “The Ottoman Holocaust”, Araştırmacı-Yazar Aytunç Altındal “Genocide, Soykırım ve Holocaust Kavramlarının Açılımı”, Şam Üniversitesi’nden Mehmet Yuva “Suriye ve Lübnan Ermenilerinin Konuya Yaklaşımları” konularını ele almışlardır.

Oturum Başkanlığını Prof. Dr. Enver Konukçu’nun yaptığı dokuzuncu oturumda ise Süleyman Demirel Üniversitesi’nden Prof. Dr. Bayram Kodaman “Ermeni Macerası”, Gazi Üniversitesi’nden Nejla Günay “1895 Zeytun İsyanı”, yine Süleyman Demirel Üniversitesi’nden Yrd. Doç. Dr. Şenol Kantarcı “Sevk ve İskan Kararına Giden Yolda Oldukça Önemli Bir Olay: II. Van İsyanı”, Azerbaycan Milli Arşiv İdaresi Genel Müdürü Dr. Atahan Paşayev “Rusya Menbelerinde (Kaynakları) Ermeni Milliyetçi Partilerinin Türk-Müslüman Halklarına Karşı Katliamların Gerçekleştirilmesindeki Rolü”, Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsü’nden Mehmet Perinçek “Sovyet-Ermeni Kaynaklarında Taşnak-sütyun Gerçeği” konularına değinmişlerdir.

Onuncu oturuma Türk Tarih Kurumu’ndan Prof. Dr. Kemal Çiçek başkanlık etmiştir. Londra Near East Üniversitesi’nden Prof. Dr. Selahi Sonyel “Türkiye’nin AB Üyeliği, İngiliz Gizli Belgelerinde I.Dünya Savaşı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri”, Azerbaycan Atatürk Merkezi Başkanı Nizami Caferov “Ermeni Prob-

lemi: Etnos'tan Siyasete” , Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Saray “Atatürk ve Ermeni Sorunu”, Marmara Üniversitesi'nden Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu “Sevr ve Lozan'da Ermeni Sorunu”, Türk-Metal Sendikası Başkanı Mustafa Özbek “Sendikacı Gözüyle Ermeni İddialarının Değerlendirilmesi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

Son oturuma ise Prof. Dr. Reşat Genç başkanlık etmiştir. Moskova Devlet Üniversitesi'nden Prof. Dr. Viyaceslav Silikov “Armenian in the First Half of the 19th Century and its Relations With Ottoman Authorities”, Atatürk Üniversitesi'nden Prof. Dr. Enver Konukçu “Ermeniler ve Erzurum 1916-1918”, E. Albay Dr. Ali Güler “AB-Türkiye İlişkileri Kapsamında Ermeni Sorunu”, İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek “İsviçre'nin Ermeni Sorunundaki Tutumunun Değerlendirilmesi” başlıklı tebliğlerini sunmuşlardır.

Büyük ilgi gören Sempozyuma yerli ve yabancı basın da geniş yer vermiştir. İstanbul'daki Eylül 2003'te Bilgi Üniversitesi'nde düzenlenen Sempozyumdan farklı olarak her kesimden dinleyicinin katılabildiği sempozyum büyük ilgi görmüştür.

Sempozyuma Ermeni görüşlerini benimseyen bazı Türk bilim adamları da davet edilmiştir. Bunlardan yalnızca Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinden Prof. Dr. Baskın Oran ile Almanya'daki Bochum Üniversitesi'nden Prof. Dr. Fikret Adanır katılmıştır. Prof. Dr. Baskın Oran'ın konuşması bazı itirazlara neden olmuşsa da büyük ilgi de uyandırmış ve en fazla soru kendisine yöneltilmiştir.

KONFERANSLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

“TARİHTE TÜRKLER-ERMENİLER VE GERÇEKLER” SEMPOZYUMU, 3-4 ARALIK 2005 BODRUM

İstanbul Marmara Eğitim Vakfı, Bodrum Ticaret Odası ve Bodrum Belediyesi tarafından düzenlenen “Tarihte Türkler-Ermeniler ve Gerçekler” konulu sempozyum Bodrum’da 3 Aralık 2005 tarihinde başlamıştır. Sempozyumun birinci gününde açılış konuşması yapan Muğla Valisi Hüseyin Aksoy, Ermeni sorununun farklı kanallara taşınarak bir milletin mahkum edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Soykırım iddialarının BM kriterlerine uymadığını da ifade eden Aksoy, “Soykırım iddialarının gerçek olup olmadığı bilimsel çalışmalar yapılarak ortaya konulması” gerektiğini vurgulamıştır.

Açılış konuşması yapan Muğla Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Aytekin Berkmann, Türk-Ermeni ilişkilerinin her iki milletin tarihinde çok uzun süreli, çok köklü ve çok önemli bir yer işgal ettiğine değinerek şu açıklamaları yapmıştır; “Ermeniler; Pers, Makedon, Selekkit, Roma, Part, Sasani, Bizans, Arap ve Türklerin hakimiyeti altında yaşamışlardır. Ermenileri zulüm idaresinden kurtaran ve onlara insansa yaşama hakkını bahşeden, Selçuklu Türkleri olmuştur. Fatih döneminde ise Ermenilere din ve vicdan hürriyeti en üst düzeyde verilmiş, Ermeni cemaati için dini ve sosyal faaliyetlerini yönetmek üzere Ermeni Patrikliği kurulmuştur.”

Sempozyuma katılan siyasetçiler arasında Nüzhet Kandemir, Onur Öymen ve Doğu Perinçek gibi isimler bulunmaktaydı. Öğleden sonra başlayan sempozyumun ilk oturumunda Maltepe Üniversitesi Öğretim Görevlisi Yrd. Doç. Dr. Orhan Çekiç “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi” konusuna değinmiştir. Yine aynı oturumun devamında AKP Balıkesir Milletvekili Dr. Turhan Çömez ve Emekli Orgeneral Şener Eruygur’da konuşmacı olarak yer almışlardır.

İkinci oturumda ise Türkiye Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Başkanı Dr. Agah Oktay Güner, Emekli Büyükelçi ve DYP Genel Başkan Yardımcısı Nüz-

KONFERANSLAR

het Kandemir ile İşçi Partisi Genel Başkanı Doğu Perinçek konuşma yapmıştır.

Pazar günü de devam eden üçüncü oturumun konusu “Kafkasya’da Türk Kıyımı” olmuştur. Dumlupınar Üniversitesi Tarih Araştırmaları Başkanı Prof. Dr. Aygün Atar, Azerbaycan Hükümeti Milletvekili Sabir Rüstemhanlı ve Azerbaycan Kadınlar Birliği Başkanı Tenzile Rüstemhanlı bu oturuma bildiri sunmuşlardır.

Dördüncü oturumun konusu ise “Niçin Tehcir?” olmuştur. Bu oturumda Aydınlar Ocağı Başkanı Prof. Dr. Mustafa Erkal, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu, Erzurum Üniversitesi Atatürk Araştırma Bölüm Başkanı Prof. Dr. Enver Konukçu, CHP Genel Başkan Yardımcısı E. Büyükelçi Onur Öymen yer almıştır.

Beşinci oturumda konuşmacılar “Dünyada Soykırım İddiaları ve Gerçekler” konusu üzerinde yoğunlaşmışlardır. Yazar, E. Öğretim Üyesi Prof. Dr. Türkkiye Ataöv ve Araştırmacı Şükrü Server Aya bu oturumda yer almışlardır. Yine aynı oturumun devamında ise Ankara Ticaret Odası Başkanı Sinan Aygün, Türk. Dün. Kadınlar Dost. ve Day. Der. Başkanı Yard. Doç. Dr. Şenol Bal ve Ulusal Birlik Konseyi Genel Sekreteri Av. Mehmet Cengiz katılmışlardır.

Bodrum’da 3-4 Aralık 2005 tarihinde düzenlenen “Tarihte Türkler-Ermeniler ve Gerçekler” adlı sempozyumunun ardından, aşağıda yer alan konuların kamuoyuna duyurulmasına karar verilmiş ve bir sonuç bildirgesi yayınlanmıştır;

1. Türkiye 1914-1922 yılları arasında büyük devletlerin paylaşma ve işgal girişimlerine karşı vatan savunması için mücadele etti ve çağımızın ilk Kurtuluş Savaşını verdi; böylece mazlum milletlerin 20. yüzyıla damgasını vuran kurtuluş hareketlerine önderlik etti.

2. Türkiye Birinci Dünya Savaşında ve ardından milli mücadele döneminde bir vatan savunması yapmıştır. İngiliz, Fransız ve Çarlık Rusyası emperyalistleri tarafından Türkiye’yi paylaşmak amacıyla kurulan ve ileri sürülen çeşitli Ermeni çetelerinin yok edilmeleri, cephe gerisinde çıkarılan isyanların bastırılması ve bu isyanlara destek sağlayan unsurların tehcire (zorunlu göçe) tabi tutulmaları, Osmanlı Devletinin uluslar arası hukuk çerçevesinde uyguladığı meşru müdafaa hakkıdır.

Bu hakkın kullanımı sırasında meydana gelen karşılıklı kırım (mukatele) gibi büyük acıların, göçlerin ve felaketlerin sorumluları emperyalist devletlerdir.

Yaşanan bu olayların o tarihte “soykırım” kavramının henüz ortaya çıkmamış olması bir yana, bir etnik grubun veya milletin kasıtlı olarak bir bölümünün tasfiye edilmesi anlamına da gelmeyeceği aşikardır.

Türkiye, paylaşılma ve işgal tehdidine karşı kendisini savunmuş ve bu amaçla savaşmıştır. Olayın özü Türkiye açısından haklı, istilacılar ve ateşe sürdükleri unsurlar açısından haksız bir savaştır.

En önemlisi bu mesele Kurtuluş Savaşı’nda silahla ve Lozan’da antlaşmayla çözümlenmiştir. Buna rağmen bugün “Ermeni Soykırımı” iddialarının yeniden gündeme getirilmesi, eski emellerin günümüz koşullarında yeni bir uyarlamasından başka bir anlam taşımıyor.

2000 yılı Ekim ayından başlayarak, büyük devletlerin parlamentolarında birbiri ardı sıra sözde “Ermeni Soykırımı”nın kabul edilmesi, Türkiyemize karşı düşmanca niyetlerin açık belirtileridir. ABD Temsilciler Meclisinin uluslar arası ilişkiler komisyonunun 15 Eylül 2005 tarihli kararı, ABD eyaletleri parlamentolarında kabul edilen kararlar, Avrupa Parlamentosunun 18 Temmuz 1987 ve 15 Kasım 2000 tarihli kararları, Fransa Meclisi’nin 18 Ocak 2001 günlü kararı, Federal Alman Meclisi Bilimsel Çalışma Servisi’nin 3 Nisan 2000 günlü yayımlanan raporu, Edimburg Meclis kararı, hem tarihsel gerçekler hem milletler arası hukukun temel değerlerini, hem de insanlık vicdanını ayaklar altına almıştır. Amaçları, Türk Kurtuluş Savaşını mahkum etmek, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuna yol açan büyük bir devrimi “soykırım” ilan etmek, ırkçı bir anlayışın ifadesidir.

Türkiye, yalnız sözde “Ermeni Soykırımı” kararlarıyla değil, çok yönlü bir tehditle karşı karşıyadır. Kuzey Irak’ta fiilen kurulan kukla devlet, ordumuzun Kıbrıs’ta “işgalci” kabul edilmesi, Ege Denizini Türkiye’ye kapatma hesapları, vatanımızın güneydoğu bölgesine yönelik açık müdahaleler, tehdidin kapsamını ortaya koyan olgulardır.

Türkiye, Avrupa Kapısı’nda parçalanmak ve devletsiz halklar konumuna itilmek isteniyor. Milletler arası kurumlar ve antlaşmalar, Türk Devrimi’ne ve Anayasa’ya göre, “kayıtsız şartsız” olan millet egemenliğinin üstüne çıkarılıyor. Böylece milletin değil milletler arası otoritenin egemenliği kuruluyor ve milli devletimizin temel kurumları adım adım yıkıma uğrattılıyor. İşte “Ermeni Soykırımını” tanıma dayatmaları bu genel tehdidin bir parçasıdır.

Bu durumda, milletimizin bütün kaynak ve imkanlarını milli devletin bağım-

sızlığı ve bütünlüğü için seferber etmek, Türk Ordusunun caydırıcı gücünü pekiştirmek, günümüzün en büyük görevidir. Bu amaçla, siyaset, ekonomi, savunma, kültür ve dış politika alanlarını kapsayan bir “Milli Direnme Programı”nın hazırlanması ve uygulanması elzemdir.

Türkiye’nin karşılaştığı durum yerel değil, küresel bir tehdittir. Büyük devletler “Yeni Dünya Düzeni” adını verdikleri programlarını uygulayarak milli devletleri yıkmak ve parçalamak için özellikle son on yılda Balkanlar’da, Kafkaslar’da, Orta Doğu’da, Orta Asya’da ve Afrika’da etnik ve dinsel grupları birbirine karşı savaşlara sürüklemişlerdir. Bu emperyalist uygulamaları mahkum etmek ve bu yöndeki yeni girişimlere karşı bölgemiz ülkelerini ve bütün Asya ve Kuzey Afrika ülkelerini kucaklayan bir dayanışma ve barış ortamı gerçekleştirmek günümüzün insanlık görevidir.

Milletlerarası hukuk, ülkelerin toprak bütünlüğünü ve devlet egemenliğini güvence altına almaktadır. ABD ve AB üyeleri ve onlara bağlı milletlerarası kuruluşlar, Sevr Antlaşmasına gönderme yaparak milletler arası hukuku çiğneme niyetlerini ortaya koymuşlardır. Bu sebeple “Ermeni Soykırımı” suçlamalarını desteklemek, aslında bu emperyalist girişimi desteklemekten başka anlama gelmiyor. Bu nedenle, bütün Dünya devletlerini, bütün insanlığı “Ermeni Soykırımını Tanıma” örtüsü altındaki girişimlere karşı uyanık olmaya ve Türkiye’nin haklı davasını kararlı olarak desteklemeye ve dayanışmaya çağırıyoruz.

Bodrum sempozyumu katılımcıları olarak bu haksız ve hukuksuz suçlamalar karşısında;

- Kurtuluş Savaşımızın haklılığına dayanan etkili, kararlı ve şuurlu bir politika izlenmelidir.

- Türkiye’ye “Ermeni Soykırımını” tanıma dayatmaları yanında, Kuzey Irak, Kıbrıs ve Ege üzerinden yöneltilen tehdide karşı, milli kaynakları ve imkanları seferber edebilecek bir “Milli Direnme Programı” hazırlanmalıdır.

- Bu kapsamda öncelikle milletimizin ve kamu görevlilerinin milli devletimizi savunma bilincini ve kararlılığını güçlendirecek bir aydınlatma kampanyası yürütülmelidir. Bu çalışmaların yurt içi ve yurt dışı bir örgüt yapısına kavuşturularak yönlendirilmesi elzemdir.

- ABD ve AB’nin bu yoldaki taleplerine milli devletimizi koruma inancıyla

kesinlikle “Hayır” denilmelidir.

- Bu gelişmeler ve gerçekler ışığında “devletimizin ve cumhuriyetimizin bölünmez bütünlüğünü temin için” Kuvay-ı Milliye ruhunda bütünleşmeyi elzem görmekteyiz. Buna bağlı olarak, Aziz Atatürk’ü şükranla yad ediyor ve O’nun büyük irade ve inancıyla “vatan bir bütündür, bölünemez” diyoruz.

Sempozyum Genel Kurulu

KONFERANSLAR

Yıldız DEVECİ

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

‘TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNDE TARİHİ GERÇEKLER’ SEMPOZYUMU, İSTANBUL, İTÜ 15-16 ARALIK 2005

Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Platformu’nun düzenlediği ‘Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler’ konulu sempozyum, 15-16 Aralık tarihlerinde İstanbul Teknik Üniversitesi’nin (İTÜ) Maçka kampüsünde gerçekleşmiştir.

Sempozyumun açılış konuşmasını yapan Prof. Dr. Aysel Ekşi, sempozyuma davet edilen bazı Ermeni bilim adamlarının ‘önce soykırımı tanıyın’ şartını koştuklarını ve bu nedenle sempozyuma katılmadıklarını ifade etmiştir. Prof. Dr. Ekşi sempozyuma davet edilen Erivan Devlet Üniversitesi Rektörü Profesör Radik Martirosyan’ın, ‘Davetinizde soykırım yerine ‘savaş trajedisi’ demeniz bir gerçeğin inkârıdır. Bu gerçek birçok parlamento tarafından tanınmıştır. Bazı ülkelerde ‘soykırım yoktur’ demek suçtur’ diyerek daveti kabul etmediğini, Michigan Üniversitesi Ermeni Araştırmaları Merkezi öğretim üyesi Prof. Dennis R. Papazian’ın da ‘Sempozyuma Ermenistan’dan katılan olursa geleceğini, aksi takdirde sempozyumda yalnız kalmak istemediğini’ gerekçe göstererek sempozyuma gelmeyeceğini bildirmiştir. Prof. Dr. Ekşi, aralarında Bilgi Üniversitesi’nde gerçekleştirilen konferansa katılanların da bulunduğu bazı kişilerin ise daveti geri çevirdiğini ve bir kısmının, tekrar tekrar aranmalarına rağmen, yanıt vermediklerini ifade etmiştir.

İki gün süren sempozyumda emekli büyükelçilerden, Şükrü Elekdağ, Bilal Şimşir, Onur Öymen ve Gündüz Aktan bulunmaktaydı. Ayrıca Türk Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu, Topkapı Müzesi Müdür Vekili Prof. Dr. İlber Ortaylı, Ankara Üniversite’sinden Doç. Dr. Birsen Karaca, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ümit Özdağ, Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Norman Stone ve Prof. Dr. Türkkaya Ataöv’ün katılımıyla gerçekleşmiştir.

ASAM Başkanı E. Büyükelçi Gündüz Aktan ‘Ermeni İddialarının Hukuki Boyutu’ başlıklı konuşmasında, soykırımın hukuki bir terim olduğunu ve 1948

BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine göre bir suçun soykırım olarak nitelendirilebilmesi için bazı şartların yerine getirilmesi gerektiğini vurguladıktan sonra tehcirin, Cenevre Sözleşmesi'ne uygun olarak bir "askeri gereklilik" çerçevesinde uygulandığını ifade etmiştir. Aktan; "Dönemin yönetiminde ve Türk toplumunda Ermenilere karşı yok etme kastı mevcut olmamıştır. Çünkü Ermenileri aşağılık gören bir ırkçı nefret ne daha önce, ne de o sırada ortaya çıkmıştır. Böyle bir duygunun ne yazılı, ne sözlü örneği vardır. Tam tersine Ermeniler Osmanlı Türklerini aşağı, gayri medeni, hatta barbar görmüşlerdir. Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'nın tarihi önyargıları ya da ırkçılığının yol açtığı savaşlarda ve bu ırkçılıktan esinlenerek Türkleri aşağı gören Balkan Hıristiyanları ve Ermenilerin isyanlarıyla yıkılmıştır. Osmanlı hâkimiyetinden çıkan bölgelerdeki Türk ve Müslümanlar ırkçı nefretle katledilerek Anadolu'ya sürülmüşlerdir. Dünya bu trajedilere kayıtsız kalmıştır." demiştir.

Koç Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Norman Stone konuşmasına, "Ermeni diasporası ne oyun oynuyor, neden buradayız? Neden öğrenciler, insanlar bir şekilde milliyetçi akımlara kapılıyor?" sorularına cevap aramış ve diasporanın aşırı milliyetçi tavırlarının Türk-Ermeni ilişkilerine zarar verdiğini belirterek, Türklerin savlarını yabancılara sunma tarzlarının iyi olmadığını da ifade etmiştir.

CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ da Ermeni Sorununun giderek Türkiye'ye yönelen küresel bir tehdide dönüştüğünü ve bu suçlamaların Türk dış politikası üzerinde baskı yaptığını ifade ederek, batılı devletlerin Ermeni iddialarını Türkiye'ye karşı koz olarak kullandıklarını söylemiştir.

Sempozyumda Ermeni Sorununun hukuki boyutu üzerinde duran Nazan Moroğlu Diaspora Ermenilerini birleştiren tek noktanın sözde soykırım olduğunu açıklamıştır. Diaspora Ermenilerinin soykırımı savını tüm Avrupa ülkelerine kabul ettirme çabalarına değinen Moroğlu şu ifadeleri kullanmıştır; "Ermenilerin soykırımı dayatma çabalarının aslında sadece onların tek başına sürdürdüğü bir girişim olarak görmemeliyiz. Bunun küresel emperyalist bir girişim olduğunu gözden uzak tutmamalıyız. Emperyalist devletler bu konuyu kullanarak Türkiye üzerinde baskı oluşturmayı sürdürüyorlar."

"Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Ermeni Sorunu" başlıklı konuyla sempozyuma katılan Doç. Dr. Birsan Karaca ise Ermeni Sorununu bir edebiyatçının bakış açısıyla ele almış ve Avrupa ve Amerika'da başta dikilen anıtlarda olmak üzere, romanlarda, öykülerde, şiirlerde, ders kitaplarında, tarih kitaplarında, düşünce yazılarında, yüz yüze yaptığınız diyaloglarda, çizgi romanlarda, filmlerde, yon-

tularda, tablolarda ve akla gelebilecek her yerde Ermeni entelektüeller tarafından oluşturulan Türk imgesinin negatif olarak şekillendirildiğini açıklamıştır. Ermeni görüşünü destekleyen tüm araştırmacıların, tıpkı hazine avcıları gibi, Türkler tarafından Ermenilere soykırım yapıldığını gösteren belgeleri bulan kişi olmak amacıyla arşivlerde çalıştığına değinen Karaca, Avrupa'da durumun daha vahim olduğunu herhangi bir araştırma yapılmadan Türk karşıtı tezlerin gözü kapalı kabul edildiğini vurgulamıştır. Ermeni Sorunu konusunda dünya kamuoyuna sunulan bilgi ve belgelerin, ağırlıklı olarak Türk kamuoyuna psikolojik baskı yapmak amacıyla hazırlandığına değinen Karaca, bu konuda Türk kamuoyunun bilinçlenmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Sempozyuma katılan Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu ise I. Dünya Savaşı'nda Ermenilerin de diğer insanlarla aynı acıyı paylaştıklarına değinerek, bu konuyla ilgili Osmanlı arşivleri gibi diğer arşivlerin henüz tam anlamıyla incelenemediğini şöyle açıklamıştır; "Osmanlı arşivleri son 1 yıldır internet ortamındadır. Osmanlı arşivlerinin yüzde 10'u incelenebilmiştir. Buna rağmen soykırımı uğradıklarını söylemektedirler. Bu durumda verilecek yanıt 'hayır' olacaktır. Bu takdirde iddianameyi hazırlayanlar ile kararı verenlerin varmak istedikleri sonuç nedir? Yok eğer 'yeterli bilgilerimiz var' deniyorsa, bu durumda ellerindeki verileri dünya kamuoyuna sunmaları gerekir. Ama görülen o ki ellerinde böyle bir veri yok."

Prof. Dr. Halaçoğlu, yazar Orhan Pamuk'un bir İsviçre gazetesinde yayımlanan "Türkiye'nin Ermeni katliamı gibi tabulaşmış konuları tartışmaya başlamasının zamanı geldi. Bu bilgiler Türk halkından saklanıyor ve iyi bir şey değil. Bu konunun tabu olduğu ve tartışılmadığı bir ülkede yaşamak utanç verici" şeklindeki açıklamalarına cevaben şunları söylemiştir; "Konunun tartışılmasını engelleyen kim? Beyefendi, geliniz her ortamda tartışalım. Dağarcığınızda ne varsa söyleyiniz ve cevabınızı alınız. Tabulaştıran sizsiniz. Bu toplantıya katılmayanlar da sizin gibi aynı düşüncede olanlar. Ben bu ülkede yaşamaktan, bu milletin bir ferdi olmaktan gurur duyuyorum. Bizim tartışmaktan utanacak ne bir tarihi geçmişimiz ne de sizin bilmeden söylediğiniz bir soykırım vardır. Ancak sizler gibi ellerinde hiçbir araştırma olmadan, bilimsel çalışma yapmadan sorumsuzca ve insanlık değerlerini ayaklar altına alarak konuşan kimseler var. Bize demokrasi dersi vermeye hakkınız yok. Siz önce Fransa'ya ve demec verdiğiniz İsviçre'ye bakınız ve sözlerinizde samimiyseniz oradaki yasaklara bakınız ve bu ülkelerdeki yasakları dile getiriniz. Kendinizi nasıl savcı ve hakim yerine koyabiliyorsunuz, nasıl rahat uyuyabiliyorsunuz?"

Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu çeşitli parlamentolarda parmak kaldırmak suretiyle Türkiye aleyhine kararlar alınmasının ve Türkiye'nin mahkum edilmesinin yanlış olduğunu dile getirerek şu ifadeleri kullanmıştır; “Ermeniler, tehcir öncesinde iddia edildiği gibi hiçbir faaliyette bulunmayan bir durumda değildiler. Anadolu'nun hemen yer yerinde isyan etmişler ve en önemlisi de Osmanlı Devleti'nin savaş içinde olduğu devletlerle anlaşmışlar, onların ordularına asker vermişler, onlardan silah alarak fiilen Osmanlı Devleti'ne karşı resmen ilan edilmiş bir savaşa girişmişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, güvenlik nedeniyle onları savaş alanı dışına sürmüştür.”

Sempozyuma katılan CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen de arşivlerin önemini vurgulayarak halen Ermeni arşivlerinin kapalı olduğunu ve bu konularda çalışan bilim adamlarının büyük bir kısmının objektif olmadığı üzerinde durmuştur. Sovyetler Birliğinin dağılmasının ardından Ermenilerin Karabağ'ı işgal ettiklerinin ve 18 bin kişinin hayatını kaybetmelerine neden olduklarını ifade eden Öymen, konuşmasına şöyle devam etmiştir; “Yukarı-Karabağ ve diğer altı Azeri eyaleti Ermeni işgaline geçti ve 1 milyon Azeri göç etti. o tarihten beri Azerbaycan topraklarının % 20'si Ermeni işgali altındadır. Bu soruna çözüm bulmak için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Örgütü çerçevesinde oluşturulan Minsk süreci içinde çok çaba sarf edilmiş, ancak hiçbir sonuç alınmamıştır. Bugün hala bu topraklar işgal altındadır ve o bölgede yaşayanlar çok ağır koşullar altında hayatlarını sürdürmeye çalışıyorlar.”

Ermenistan'ın BM Güvenlik Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi tarafından işgalci olduğunun ilan edilmesine rağmen Ermenistan'ın bu topraklardan çekilmediğini ifade eden Öymen şöyle devam etmiştir; “Ermenistan dikkatleri başka tarafa çekmek için 1915 olaylarını dünya kamuoyunda ön plana çıkartmaya çalıştı ve Azerilere yaptığı zulmü unutturarak zulme uğrayan taraf görüntüsü sergilemeye gayret etti. Bugün Ermenistan konusundan bahsedilince Yukarı Karabağ'da yaşanan büyük insanlık dramını, 20 bine yakın insanın ölümünü, 1 milyon mültecinin perişan vaziyette yaşadığını dünyada kaç kişi hatırlıyor? Ne yazık ki Türkiye'de de bu oyuna gelenler çok oldu. 1915 yılındaki olaylar hakkında kendi ülkelerini en ağır bir dille suçlayan Türk aydınlarından kaç tanesi Yukarı Karabağ konusuna değindi?”

Öymen konuşmasında İngiltere'nin I. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Türkiye aleyhine çok sayıda propaganda kitap ve broşürü yayınladığına dikkat çekerek Mavi Kitap'la ilgili şunları belirtmiştir; “Üzerinde tartışma konusu olmayan noktalardan biri Mavi Kitap'ın bir propaganda belgesi olduğudur. Ankara'daki

İngiliz Büyükelçisinin geçen Temmuz ayında Meclis Başkanımıza gönderdiği mektupta da bu belgenin bir propaganda belgesi olduğu açıkça ifade ediliyor. Bir kitap hem propaganda belgesi hem de tarafsız bir bilimsel eser olabilir mi? Eğer bir propaganda bürosu tarafından ısmarlanmamış olan, başka dönemde başka koşullarda ve tamamen bilimsel düşüncelerle tarafsız bir anlayışla yazılmış olup da sonradan bir propaganda bürosu tarafından başka amaçlarla kullanılan bir kitap bilimsel özelliğini kaybetmemiştir denilebilir ama Mavi Kitap'ta durum farklıdır. O, bir Propaganda bürosu tarafından ısmarlanmış olan bir kitaptır.”

Sempozyuma katılan E. Büyükelçi Bilal Şimşir ise ASALA tarafından öldürülen şehit diplomatlarımızı hatırlatarak bugün bu şehitler için hiçbir yerde herhangi bir anıt dikilmediğini buna karşın Ermeni suikastçilerin Ermenistan'da adeta birer milli kahraman ilan edildiklerini ifade etmiştir. Ermeni sorununun tarihi ve siyasi yönü üzerinde duran Şimşir, diasporadaki Ermenilerin bugünkü davranışlarında Batılı devletlerin önemli etkisi olduğunu vurgulamıştır. Şimşir ayrıca, Ermenistan'ın Bağımsızlık bildirgesinde sözde soykırımın uluslar arası alanda tanınmasına değinildiğini ve Doğu Anadolu'dan Batı Ermenistan olarak bahsedildiğini söylemiştir.

“Ay'da Petrol Var mı? başlıklı konuşmasıyla başlayan 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Ümit Özdağ Ermeni Meselesinin bir tür oyuna benzediğini, bu oyunlarla Türk milletinin tarihinden koparılmaya çalışıldığına değinmiştir. Avrupa Birliğine üyelik sürecinde bu sorunun giderek adeta ön koşul haline geleceğine değinen Özdağ, birçok Avrupa ülkesinde Türkiye aleyhinde kararlar alındığını da ifade etmiştir.

“Genocide” kavramı üzerinde duran Topkapı Müzesi Müdürü Prof. Dr. İlber Ortaylı bu kavramın Türk toplumunda hiçbir zaman var olmadığını ve bunu kullananların devletle hesaplaşmasını tamamlayamayan aydınlar olduğunu altını çizmiştir. Ortaylı, ayrıca geçmişten günümüze hiçbir zaman Türk toplumunda Ermenilere karşı önyargının olmadığını da söylemiştir. Ortaylı “genocide” olmuştur yönündeki fikirlerin tamamen politik olduğunu, tarihi bilgi ve hukuki yoruma dayanmadığının da altını çizmiştir.

Sempozyum sonunda yayınlanan “Sonuç Bildirgesi” nin metni aşağıdadır.

“TÜRK ERMENİ İLİŞKİLERİNDE TARİHİ GERÇEKLER” SEMPOZYUMU
SONUÇ BİLDİRGESİ

Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Platformu'nun İTÜ Rektörlüğü ile birlikte düzenlediği “Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler” konusundaki ikinci Sempozyum 15 – 16 Aralık 2005 tarihlerinde yapıldı. Sempozyuma, Prof. Dr. Türkkaya ATAÖV, Doç. Dr. Birsen KARACA, Dr. Abdullah KEHALE, Şükrü ELEKDAĞ, Gündüz AKTAN, Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU, Onur ÖYMEN, Prof. Dr. Norman STONE, Nazan MOROĞLU, Prof. Dr. İlber ORTAYLI, Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ ve Bilal ŞİMŞİR konuşmacı olarak katıldılar. Anılar bölümünde; 1915 olaylarından somut örnekler, Tuncay Özkan, Boğazlayan Kaymakamı'nın torunu Kemal Ergüder, Iğdır ve Kağızman toplu mezar kazılarında bulunan Ali Eşref Uzundere ve Latif Karaağaç tarafından sunulan görüntüler ilgi ile izlendi.

Düzenleme kurulu, Ermeni diasporası ve destek veren emperyalist güçler tarafından yıllardır tek yanlı olarak sürdürülen sözde Ermeni soykırım konusunun farklı ve eleştirel bakış açısıyla ele alınmasına özen göstermiş, Ermeni tezini savunmakta olan Türk ve yabancıları da davet etmiştir. Ancak, başvuruhanlardan bir kısmı hiç yanıt vermemiş, bir kısmı da “gerçek kanıtlanmıştır, konunun tartışılacak bir yanı yoktur” diyerek katılmayı reddetmişlerdir.

Sempozyumda özellikle “Ermeni Belge Sahtekârlıkları”; “Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Ermeni Sorunu”, “ABD'deki Ermeni Lobi Faaliyetleri”; “Hukuki ve Psikolojik Açından Ermeni Soykırımı İddiaları” ve “Jenosit Kavramı” tarihi belgelere dayanılarak ele alınmış ve aşağıdaki hususların kamuoyuyla paylaşılmasına karar verilmiştir:

Ermeni iddialarını kuvvetlendirmek üzere, diaspora Ermenileri tarafından çok sayıda sahte belge düzenlenmiştir.

Türk Ermeni ilişkileri konusunun, ilgili bütün ülkelerden konunun uzmanı olan bilim adamlarının katılımıyla objektif ve bilimsel bir yaklaşımla görüşülüp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunun için ilgili bütün ülkelerin ve kuruluşların ellerindeki arşivler bilim adamlarının istifadesine sunulmalıdır. Bütün bilgilere ulaşılmadan doğru ve sağlıklı değerlendirme yapılması mümkün değildir. Hele Ermenistan gibi bu konuda iddia sahibi olan bir ülkenin arşivlerini henüz açmamış olmasının izah edilebilir ve savunulabilir bir tarafı bulunmamaktadır.

Osmanlı İdaresinin Ermenilerin yok edilmesini kararını kanıtlayacak bir bel-

genin yokluğu nedeniyle İngiliz Hükümetleri 1915 ve 1916'daki olayları soykırım olarak tanımamaktadır. Malta mahkemesi bunun kanıtıdır. İngiltere soykırım iddialarını kabul etmezken Fransa ve bazı başka ülkelerin Parlamentoları soykırım iddiasını kabul eden kararlar almışlardır. Tarihi ve hukuki gerçekler gözardı edilerek olay siyasi propaganda aracı olarak kullanılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Soykırımı Önleme ve Cezalandırma Sözleşmesi'ne göre sözde Ermeni soykırımı suçu hukuken oluşmamıştır. Ermeniler bir 'politik' gruptur. Anadolu'nun doğusunda çoğunlukta olmadıkları yerleri alıp bağımsız bir devlet kurmayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda düşmanla işbirliği yapmışlar; Türklere saldırılmışlar; Türk ordularıyla nizami ve gayri nizami savaşmışlardır.

Tehcir, bir teamüli hukuk hükmü olan ve Cenevre Sözleşmelerine ek 2 nolu protokolün 18 maddesinde yer alan 'askeri gereklilik' çerçevesinde uygulanmıştır. Sözleşmede aranan milli, etnik, ırksal ve dinsel bir grubu yok etme kastı yoktur, hiç olmamıştır.

Ermenilerin Sevk ve Nakledilmeleri 30 Mayıs 1915'de çıkarılan bir talimatname çerçevesinde yapılmış, talimatnamede tehcire tabi tutulan Ermenilerin mallarının tesbiti, hazırlanmaları İçin 15 güne kadar bir süre verilmesi gibi hususlara yer verilmiştir. Nakillerinin güvenli bir şekilde yapılması konusunda da bir talimatname çıkarılmıştır. Gerekli güvenlik tedbiri almayı ihmal eden devlet görevlileri yargılanmıştır. Savaş sonrasında geri dönüşlerine ilişkin çıkarılan 31 Aralık 1918 tarihli talimatname de göstermektedir ki, Osmanlının Soykırım yapma, Ermenileri yok etme kastı hiçbir zaman olmamıştır. Ermenileri yok etmek isteyen bir devlet sevk ve nakilleri için, geri dönüşleri için, yolda güvenlikleri için talimatnameler ve yönetmelikler çıkararak Soykırım yapılamayacağı açıktır.

Türk bilim adamları geçtiğimiz ve yaşadığımız yüzyılda dünyanın başka ülkelerinde yaşanan ve milyonlarca insanın hayatına mal olan insanlık suçlarıyla da ilgilenmeli ve onları da bilimsel bir yaklaşımla incelemelidir. Tarihçilerin tarihi geniş bir pencereden ve bütün dünyayı kapsayacak biçimde incelemeleri tarihe ve bilime yapılacak en büyük hizmettir.

Tarihi gerçekleri bilimsel yöntemler ve objektif olarak araştırmak yerine, siyasi amaçlı psikolojik propaganda oyunları ile saptırarak, Türk toplumunun asılsız suçlamaları kabul edecek kıvama getirilmesi amacı güdülmektedir.

Bazı bilim adamlarının ve aydınların dahi; katliam, cinayet ve sürgün gibi olay-

larla jenosit gibi ağır bir suçı karıştırdıkları anlaşılmaktadır.

Konunun gelecek nesillere ve gençlerimize çok iyi anlatılması, kamuoyunun bilincendirilmesi, soykırım gibi çok ağır bir suçun sorumsuzca kabullenilmemesi için karşı önlemler alınması gerekmektedir.

Bu amaçla, STKB Platformu olarak, demokrasi anlayışı, fikir özgürlüğü ve bilimin tarafsızlığı çerçevesinde konferans ve paneller düzenlemeye sabırla devam edeceğiz.

STKB Platformu Dönem Sözcüleri : Gökhan ECEVİT, Zafer FORTACI

STKB Platformu Yürütme Kurulu Üyesi ve Proje Öncüsü: Prof. Dr. Aysel EKŞİ

Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Platformu Onur Başkanı: Prof. Dr. Bülent BERKARDA

KİTAP TAHLİLİ

Yıldız DEVECİ

ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Uzmanı
ydeveci@eraren.org

TÜRKİYE'DE SOSYALİST ERMENİLER'İN SİLÂHLANMA FAALİYETLERİ VE MİLLÎ MÜCADELE'DE ERMENİLER (1890-1923)

Yazar: Dr. Ertal İLTER

Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, XII+242 sayfa, ISBN: 975-6194-40-5

KİTAP TAHLİLİ

“Türkiye’de Sosyalist Ermeniler’in Silâhlanma Faaliyetleri ve Millî Mücadele’de Ermeniler (1890-1923)” adlı bu kitapta, Osmanlı Devleti’nde azınlık bir grup olarak yaşayan Ermeni-ler’in Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Osmanlı Devleti’ne karşı, nasıl yabancılar ile işbirliği yaptıkları ve ayaklanmaları anlatılmaktadır.

Türkiye’de Ermeni sorunuyla ilgili gelişmeleri yakından takip eden ve bu konuda birçok eseri bulunan Erdal İter’in bu kitabı, mevcudunun kalmamış olması nedeniyle bir çok eklemelerle yeniden basılmıştır.

Kitabın bibliyografya bölümü, Osmanlı, Amerikan, İngiliz, Fransız ve Rus arşiv belgelerine de değiniyor olması bakımından önemli kaynakları içermektedir. Kitabı genel olarak iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölümde, daha çok Ermenilerin silâhlanma faali-yetlerine ağırlık verilmiştir. İkinci bölümünde ise, Millî Mücadele döneminde Ermenilerin büyük devletler ile olan ilişkileri ve bu ilişkilerden beklentileri üzerinde durulmaktadır.

“Türkiye’de Sosyalist Ermeniler” başlıklı bölümde “Ermeni Komiteleri’nin Doğu ve Silâhlanma Faaliyetleri, Ermeni Komiteleri’nde İhtilâlcilik Ruhunun Canlanması, Ermeni Meselesi’nin Alevlenmesi” gibi alt başlıklar bulunmaktadır. Türkiye’de ilk sosyalist hareket-lerin 1908 yılında başladığına ve öncesinde Türk-lerle-Ermeniler arasında gayet dostane ilişkilerin mevcudiyetine değinen Erdal İter, İmparatorlukta yaşayan gayr-i Müslim ve gayr-i Türk unsurlarının dil yakınlıkları nedeniyle Batıyı daha yakından takip edebildikleri ve böylece Batı’daki gelişmelere sempati duyduklarını açıklamaktadır. Böylece, imparatorlukta yaşayan Ermeni ve Bulgarların Batıdan etkilendikleri ve ilk olarak sol faaliyetlerde bulunan gruplar olduğu vurgulanmaktadır.

Erdal İlder, Türkiye’de kurulan ilk sosyalist parti olan Hınçak Komitesi’nin diğer Ermeni komitelerinin doğmasına nasıl zemin hazırladığını ve zamanla yayılmaya başladığını şöyle açıklamaktadır; “Böylece 1890 yılında Türkiye’deki teşkilâtını Rus Ermenileri’nin rolü ile yapan Hınçak Komitesi, başta İstanbul olmak üzere birçok yerde kanlı olayların çıkmasına sebep oldu. Ancak kısa bir zaman sonra 1897’de Hınçak Komitesi, bir bölümü Avetis Nazarbekyan’ın, bir bölümü de Arpiar Arpiaryan’ın liderliğinde ikiye bölündü. İki grup arasında Mısır (Kahire), İngiltere (Londra), Rusya (Petersburg) , Bulgaristan (Sofya) ve İran (Tahran)’da çıkan çatışmalarda yüzlerce Ermeni birbirini öldürmüştü. Hınçak Komitesi eski önemini kaybetti ise de, faaliyetlerini devam ettirmekte kararlı görünüyordu. Hınçaklar’ın yerini Taşnak Komitesi alacaktı.”

Erdal İlder’e göre, zamanla Taşnak Partisi’nin ortaya çıkmasını sağlayan Hınçak Partisi, Taşnaklarla başlangıçta işbirliği içinde çalışmaya başlamış ve iki parti ortak amaçlar belirlemişlerdir. Kitapta bu amaçlara ve emperyalist ülkelerin Taşnak Partisi’ne yaptıkları ekonomik ve silâh desteğine ayrıntılı bir şekilde yer verilmektedir. Bu bölümde dikkat çeken konulardan biri de Taşnak Komite’sinin Osmanlı Bankası’na yaptığı baskındır. Bu baskında, birlikte başta ABD ve Rusya olmak üzere, birçok ülkeye ait silâh ve mühimmat ortaya çıktığına da değinilmektedir. Yine Taşnak Partisi’nin 21 Temmuz 1905 tarihinde II. Abdülhamid’e yaptığı suikast ve bu suikast sırasında kullanılan silâhların da Yunanistan ve Bulgaristan’dan temin edildiğine yer verilmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde, Millî Mücadele yıllarındaki Ermeni faaliyetleri anlatılmaktadır. Bu bölümde Mondros Mütarekesi, Doğu Lejyonu’nun kurulması ve Paris Barış Konferansı’ndaki Ermeni taleplerine yer verilmiştir. İlder, Fransa’nın desteği ile kurulan Doğu Lejyonu’nun nasıl zamanla Ermeni Lejyonu’na dönüştüğünü ve Ermeni Lejyonu’nun İngilizler ve Fransızlar tarafından nasıl kullanıldığını belgelerle ortaya koymaktadır. Bu bölümde İlder, sonradan Franz Werfel tarafından ‘Musa Dağı’nda Kırk Gün’ olarak kaleme alınan Musa Dağı olayının aslına da değinmektedir. İngiliz ve Fransızlar’ın kışkırtmaları sonucu Osmanlı Ordusu ile silâhlı çatışmaya giren Çukurova Ermenileri’nin başarısızlığa uğrayarak Hatay dolaylarındaki Musa Dağı’na çekilmelerinden sonraki olayları şöyle anlatmaktadır; “Fransız Deniz Kuvvetleri’nin yardımı ile Port-Said’e getirilen Ermeniler, Fransa’ya aradığı fırsatı veriyordu. 4.000’e yakın göçmenin kendi topraklarına yerleştirilmesi için, Fransızlar bunları Osmanlılara karşı kullanmayı tasarlayacaklar ve böylece Doğu Lejyonu (Légion d’Orient) fikri doğacaktır. Fransız Savaş Bakanlığı 15 Kasım 1916 tarihinde Doğu Lejyonu’nun kurulmasına karar veriyordu. Fransız Savaş Bakanı kabineye sunduğu raporunda, Fransa’nın niyeti-

nin Suriye’de bir cephe açmak olmadığını, antlaşmalarla kendilerine terkedilmiş topraklarda (Suriye, Lübnan, Kilikya), Fransa’nın gücünü her vesile ile göstermek olduğunu belirtiyordu.”

Kitapta, Paris Barış Konferansı bölümünde Ermenilerin isteklerine ve Büyük Ermenistan hayaline de değinilmektedir. Ermeniler, Büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek için Paris’e üç ayrı heyet gönderirler, fakat bu heyetlerin hiç biri Paris Barış Konferansı’nda daimi temsilci olarak kabul edilmezler. Bu olay üzerine Bogos Nubar Paşa ve Avedis Aharonyan Ermenileri temsil ederler. Bu kişiler bir muhtıra ile, Ermenistan’a dahil edilecek vilâyetleri şöyle açıklamışlardır;

“a. Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon vilâyetlerini içine alan, Türkiye’nin yedi Doğu vilâyeti.

b. Güney ve Güneydoğu Anadolu’da Maraş, Kozan, Cebel-i Bereket (Dört-yol), Mersin ve İskenderun limanı ile birlikte Adana.”

TBMM Hükümeti, 1920 Gümrü ve 1921 Kars Antlaşmaları ile Türkiye sınırlarının resmen çizilmesiyle birlikte Ermeni sorununu tamamen çözdüğünü düşünmüştür. Ancak Ermeniler başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesine müracaat ederek Ermeni sorununun yeniden Lozan’da görüşülmesini talep etmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya’nın desteğiyle bu sorunu “Azınlıklar Meselesi” adı altında Lozan’da ele almaya çalışmışlar ancak bunda başarılı olamamışlardır. Lozan Antlaşmasında Ermenilere herhangi bir ayrıcalık verilmemiştir.

İlter, Ermeni sorununun ortaya çıkmasında birçok yabancı devletlerin olduğu kadar din faktörünün de önemli bir rolünün olduğuna değinmektedir; “XIX. Yüzyılda Katolik ve Protestan misyonerlerinin Osmanlı İmparatorluğu’na akın etmeye başlamaları, ülkeye iyilik-ten çok kötülük getirmiştir. İmparatorlukta ki Hıristiyan azınlıkların hamileri rolünü üstlenen bu misyonerler, onlara kendi tarih, dil ve edebiyatlarını öğretmekle kalmıyor, ihtilalci fikirler de aşilayarak onları kendi etkileri altına almaya çalışıyorlar, diğer taraftan büyük devletlere, müdahale etmeleri için müracaat ederek bir çok diplomatik olayın çıkmasına sebep oluyorlardı. Böylece misyonerlerin propaganda çabaları sonunda Batı’da “vahşi Türk” imajı sürdürülüyordu. Müslümanlığa ve Müslüman olduğu için de Türkler’e karşı işlenen bu din faktörü, Osmanlı İmparatorluğu’nda bir sun’i “Ermeni Meselesi”nin de çıkmasında en büyük rolü oynamıştır. Bu sebeple XIX. Yüzyıl ortalarından itibaren “Şark Meselesi”nin bir yönü de “Hıristiyanlık Meselesi” olmuştur denilebilir.”

Kitapta, Atatürk’ün azınlıklar hakkındaki görüşlerine de geniş yer verilmiştir.

Atatürk özellik-le olası yabancı kaynaklı bir propagandaya karşı Türk gençlerinin hazırlıklı olması gerektiğini şöyle vurgulamaktadır; “Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken, onlara bilhassa varlığı ile, hakkı ile, birliği ile çelişen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumu ve millî düşünceleri tam bir imanla, her mukâbil fikre karşı şiddetle ve fedakârane müdafaa mecburiyeti aşılmalıdır.”

Görüldüğü gibi detaylı bir arşiv taraması sonucu oluşturulmuş kitapta, Ermeni sorununun ilk olarak ortaya çıkmasından 1923 yılına kadarki süreçte Ermeni faaliyetlerine geniş yer verilmiştir. Ermeni Sorunu konusunda temel bilgilerin yanı sıra, olayın ortaya çıkı-şından varılan antlaşmalara kadar bilgiler belgeler ışığında okuyucunun hizmetine sunulmuştur.

Sonuç olarak bugün başta Ermenistan, ABD ve diğer Batı ülkelerinde Türklerin 1915’li yıllarda Ermenileri öldürdüğü vurgulanırken bu kitap, 1890 ve 1923 yılları arasında Ermenilerin sanılanın aksine hiç de masumane davranışlar içinde olmadıklarını belgelerle ortaya koymaktadır.

KİTAP TAHLİLİ

Mustafa Serdar PALABİYİK

ASAM, İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı
mspalabiyik@eraren.org

ERMENİLERİN ZORUNLU GÖÇÜ, 1915-1917

Yazar: Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2005, 368 Sayfa

KİTAP TAHLİLİ

Prof. Çiçek'in eserinin temel amacı 1915-1916 yıllarında ne olduğu sorusunu yanıtlamaktır. Üzerinden neredeyse bir yüzyıl geçmesine rağmen halen tartışılan 1915-1916 olaylarının bilimsel analizi gerek Türkiye'nin gerekse bölgenin yakın tarihi açısından son derece önemli bir döneme ışık tutacaktır. Bu nedenle yazar bu dönemin önyargılardan, safsatadan ve temelsiz suçlamalardan arındırılarak incelenmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Yazara göre tarih bilimi yüzyıllardır siyasi amaçlara alet edilmektedir. Özellikle Ermeni sorunu gibi tartışmalı konularda bu durum daha da ön plana çıkmaktadır. Nitekim konu ile ilgili eserler incelendiğinde bunların çoğunun bilimsel dayanaklardan uzak ve yapay bir kurgu çerçevesinde türetilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Yazar aynı tuzağa düşmemek için özellikle otantikliği ispat edilmiş arşiv belgeleri üzerinde çalışmış, ve eserini mümkün olduğu ölçüde tarafsız bir biçimde kaleme almaya çalışmıştır. Şüphesiz, sosyal bilimlerde değer yargılarından tamamen arınmış, tümüyle tarafsız eser üretmek mümkün değildir; zira sosyal bilimcilerin o güne dek oluşturdukları kalıpları, değerleri, hatta kimi zaman önyargıları eserlerinin içine siner. Bu bilişsel süreç içinde eser yazarının ruh halinden de büyük ölçüde etkilenir. Prof. Çiçek'in bu eserinde de benzer bir etkileşimi görmek mümkündür. Nitekim neredeyse bir asırdır, işlemediği bir suçtan dolayı hüküm giydirilmeye çalışılan bir ulusun mensubu, ve bunun da ötesinde Ermeni meselesinin uzmanı olan yazarın eserinde bir savunma içgüdüğü hakimdir. Yine de konu ilgili özellikle Ermeni tarihçiler ve bilim adamları tarafından yazılan eserlerle karşılaştırıldığında, Prof. Çiçek'in eseri propagandadan son derece uzak ve çok daha tarafsız olarak kaleme alınmıştır.

Eser beş temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Ermenilerin zorunlu göçüne neden olan gelişmeler özetlenerek okuyucuya olayların tarihi arka planı

temin edilmiştir. İkinci bölümde ise zorunlu göç kararı ve bu kararın uygulanması analiz edilmiştir. Eserin en uzun bölümü olan üçüncü bölümde özellikle Amerikan arşiv kayıtlarından yararlanılarak zorunlu göçün nasıl yürütüldüğü ve bu konu ile ilgili yol hikayeleri anlatılmaktadır. Dördüncü bölüm ise zorunlu göç tabi tutulan Ermenilerin iskan mahallerine varmaları ve bu bölgelerdeki kamp hayatları incelenmektedir. Eserin son bölümünde ise farklı kaynaklar tarafından ortaya konan Ermeni kayıplarının sayısı üzerinde yapılan tartışmalara yer verilmektedir. Eser, sonuna eklenen pek çok otantik belge ve harita ile desteklenmektedir.

Eserin giriş kısmında yazar Ermeni meselesinin farklı aktörler tarafından nasıl değerlendirildiğini analiz etmektedir. Buna göre tartışmanın her iki tarafı da birbirini konuyu tabulaştırmakla suçlamaktadır. Ermeni tarafı 1915-1916 olaylarını sorgusuz sualsiz bir 'soykırım' olarak nitelendirmekte ve bu konunun tartışılmasına dahi tahammül edememektedir. Bu 'gerçeğin' uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi için de büyük gayret sarf etmektedir. Türk tarafı ise 1915-1916 olaylarının vahim sonuçlarını kabul etmekle beraber, olayın hukuken 'soykırım' olarak kabul edilemeyeceğini savunmakta ve Ermenilerin sözde soykırımı kabul ettirme dayatmalarına karşı koymaya çalışmaktadır. Tüm bu çekişme ise konunun bilimsel platformlarda, tarafsız bir biçimde tartışılmasını engellemektedir.

Prof. Çiçek'e göre Türk tarafının konu ile ilgili bir diğer sorunu da Ermeni meselesi ile ilgili eserlerin azlığıdır. Yazar Türkiye'nin Ermeni propagandası tarafından 'esir alınan' Batı kamuoyunu ve parlamentolarını bilgilendirmekte yetersiz kaldığını düşünmektedir. Yine de son dönemde 1915-1916 olaylarının insani ve sosyal boyutları hakkında gerekli bilgilendirmenin yapılabilmesi için ortak bağımsız tarih komisyonlarının kurulmasının talep edilmesi yazara göre Türkiye'nin özgüvenini göstermesi açısından dikkate değer bir gelişme olmuştur.

Bu kısa girişin ardından eserin 'Neden Zorunlu Göç?' başlıklı ilk bölümünde yazar 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından itibaren Ermeni-Osmanlı ilişkilerini yansıtmaya çalışmıştır. Bu bölüm özellikle konu ile ilgili az bilgiye sahip olan okuyucular için Ermeni meselesine giriş niteliği taşımaktadır. Özellikle 1878 Berlin Kongresi'nde dile getirilen Ermenilerin siyasi taleplerine dikkat çekildikten sonra, önce Rusya'nın, ardından da Protestan misyonerlerin Ermenileri nasıl kullandıkları ve bu toplumun bağımsızlık isteklerini nasıl kamçıladıkları dile getirilmektedir. Daha sonra II. Abdülhamid'in İngiltere ve Rusya rekabetinden yararlanarak ülkenin toprak bütünlüğünü Pan-İslamizm ideolojisi vasıtasıyla korumaya çalışması anlatıldıktan sonra, Ermenilerin bu durumdan nasıl olumsuz

etkilendikleri ve II. Abdülhamid'e karşı İttihat ve Terakki Partisi ile nasıl işbirliği yaptıkları incelenmektedir. Bu bağlamda özellikle Ermeni 19. yüzyılın son yirmi yılına damgasını vuran Ermeni isyanlarına da değinilmektedir. Bununla beraber, yazara göre II. Meşrutiyetin ilk yılları Ermenilerin siyasi emelleri için büyük bir fırsat yaratmıştır. Ancak durumun vahametini sonradan fark eden İttihat ve Terakki Partisi Ermeni isyanlarına son vermek amacıyla harekete geçmiştir. Özellikle 1913 yılından itibaren Ruslar tarafından silahlandırılmaya başlayan Ermeniler imparatorluğun toprak bütünlüğüne tehdit oluşturdukça yönetici kadro buna karşı hareket etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu noktada da dış baskılar önemli rol oynamaktadır.

Yazar 8 Şubat 1914 tarihli Yeniköy Antlaşması olarak tabir edilen ve yakın tarihimizde genellikle gözden kaçırılan bir notayı daha detaylı bir biçimde incelemektedir. Bu belge dönemin Sadrazam ve Dışişleri Bakanı Prens Said Halim Paşa ve Rusya Elçiliği Maslahatgüzarı Konstantin Gulkeviç tarafından imzalanmış ve büyük devletlere bir nota olarak sunulmuştur. Buna göre Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler ıslahat bahanesiyle fiilen Osmanlı egemenliğinden çıkarılmış ve bölgedeki vilayetlerin idaresi yabancı müfettişlerin vesayetine bırakılmıştır. Yazara göre bu 'itilafname' İttihat ve Terakki yönetimi tarafından Ermenilerin bağımsızlık düşüncelerinin ilk adımı ve Osmanlı Ermenilerini imparatorluktan koparacak sürecin başlangıcı olarak algılanmış ve tehcir kararının alınmasında önemli rolü olmuştur.

Eserin bu ilk bölümünde son olarak Talat Paşanın 1914 yılından itibaren Ermeni toplumunun ileri gelenleri ile isyanların ve Ermenilerin Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğüne aykırı hareketlerinin durdurulması ile ilgili yaptığı müzakerelere değinildikten sonra, bu müzakerelerin sonuçsuz kalması ve 24 Nisan 1915 tarihinde bu liderlerin tutuklanarak sürgüne gönderilmesi anlatılmaktadır.

Eserin 'Zorunlu Göç Kanunu ve Uygulaması' başlıklı ikinci bölümünde ise yazar zorunlu göç kararnamesini ve bunu müteakip uygulama ile ilgili çıkarılan diğer kararnameleri incelemektedir. Yazara göre zorunlu göçün uygulanmasında büyük zorluklar ve sorunlar yaşanmıştır, ancak bu durum Osmanlı yönetiminin göçün mümkün olan en rahat şekilde uygulanması konusundaki iyi niyetini gözlemlenemez. Yazar bu bölümde 'Tehcir Kanunu' olarak bilinen 1 Haziran 1915'te yürürlüğe giren 'Sefer Zamanında Hükümetin İcraatına Karşı gelenler İçin Ordu Tarafından Alınacak Önlemler Hakkında Geçici Kanun' başlığını taşıyan kanun hükmünde kararnamenin müzakerelerini ve içeriğini incelemektedir. Aslında

dört maddeden oluşan bu kararnamenin hiçbir yerinde 'Ermeni' kelimesi geçmemektedir ve Osmanlı Devleti'ne karşı gelen Vahhabi Araplar için de kullanıldığı bilinmektedir. Yine de bu kanunun muhatapları fiilen Ermeniler olmuştur. Tehcirin uygulanması ile ilgili olarak da bir Bakanlar Kurulu mazbatası hazırlanmıştır. Bu noktada tehcir edileceklerin can ve mal güvenliklerinin sağlanması, yiyecek ve barınakların temini, tehcir edildikleri bölgelerde yaşayacakları evlerin yapılması, gerekli istihdamın sağlanması gibi hususlara yer veren yönetmelikler de çıkarılmıştır. Bu kararnameler Osmanlı yönetiminin kasıtlı bir soykırım planlamadığının, bilakis can ve mal güvenliğinin korunması için azami gayret sarf ettiğinin bir kanıtıdır.

Bu bağlamda 30 Mayıs 1915 tarihli Ermenilerin sevk ve iskanına dair 15 maddelik yönetmelik ile 10 Haziran 1915 tarihli Ermenilerin terk ettikleri malların korunması ve bedellerinin sahiplerine ödenmesini öngören bir Terk Edilmiş Mallar Komisyonu kurulmasına dair 34 maddelik yönetmelik eserde incelenmektedir. Ancak yine de yazara göre tüm bu çalışmalara rağmen çeşitli yolsuzlukların da önüne geçilememiştir. Özellikle terk edilen malların çalınması, değerinin çok altında bir fiyatla satılması veya kaydedilmesi gibi yolsuzluklar yaygındır. Hükümet her ne kadar bu yolsuzlukları cezalandırmaya çalışsa da savaş koşulları altında bunda yeterince başarı sağlayamamıştır.

İkinci bölümün son konusu ise zorunlu göçten muaf tutulanlardır. Özellikle Protestan ve Katolik Ermeniler ile, Batı Anadolu ve İstanbul Ermenilerinin çoğu ile din değiştirerek Müslüman olan bazı Ermeniler tehcirden muaf tutulmaya çalışılmıştır. Özellikle Batı Anadolu, Kastamonu ve İstanbul gibi vilayetlerden Ermeni komitalarının lider kadroları dışında genellikle Ermeni tehciri yapılmamıştır. Ancak bu konuda da çeşitli hatalar yapılmış ve tehcirden muaf tutulması gereken bazı Ermeniler tehcir edilmiştir.

Eserin 'Yollar, Kafiler ve Yol Hikayeleri' başlıklı üçüncü bölümünde tehcir hikayeleri özellikle bölgedeki Amerikan diplomatlarının raporlarından yararlanılarak anlatılmaktadır. Yine de yazar bu raporların doğruluğu konusunda çeşitli şüphelere sahiptir. Bir kere bu diplomatların çoğu raporlarında bizzat müşahede ettikleri olgulardan bahsetmek yerine ikincil kaynaklardan topladıkları bilgileri derlemekle yetinmişlerdir. Hatta birçoğu bu bilgileri kendisi görmüş gibi yansıtmış, bu da raporlar içerisinde çeşitli tutarsızlıklara neden olmuştur. Prof. Çiçek bu nedenle bu raporların son derece dikkatle incelenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Bu bölümde ilk olarak Ermenilerin tehcir kararından sonra mal varlıklarını geride bırakarak ve hiçbir hazırlığa mahal verilmeksizin derhal tehcir edildikleri iddiasına yanıt verilmektedir. Yazara göre acilen tehcir edilenler yalnızca siyasi faaliyetlere karışmış, diğer bir tabirle komitacı olan Ermenilerdir. Bunların dışında kalanlar için birkaç günden iki haftaya kadar uzanan süreler tahsis edilmiştir. Yine bu bölümde zorunlu göçün hangi illerden yapıldığına, bu illerden kaç kişinin zorunlu göçe tabi tutulduğuna ve tehcir için yapılan harcamalara ilişkin rakamlara da yer verilmiştir.

Üzerinde durulan bir diğer konu da tehcir sırasında yaşanan güçlüklerdir. Özellikle hava ve yol koşullarının olumsuzluğu, imparatorluğun başlıca sorunları olan gıda kıtlığı ve salgın hastalıklar tehcir sırasında yaşanan trajik olayları arttırmıştır. Ancak yazara göre bu sorunlardan yalnızca tehcire tabi tutulan Ermeniler değil tüm Osmanlı toplumu muzdariptir. Hatta ordunun sevkıyatı için gereken ulaşım araçlarının bir kısmı Ermenilere tahsis edilmiş, bu konuda hükümete şikayet telgrafları bile yazılmıştır.

Ancak tehcir sırasında yaşanan ölümlerin tek nedeni bu tür lojistik sorunlar ve doğa koşulları değildir. Bölgedeki asayiş eksikliği nedeniyle pek çok haydut çetesi tehcir eden kabilelere saldırmış ve bir çok Ermeni ve bunlara eşlik eden Türk askerleri bu saldırılar sonucunda öldürülmüştür. Tehcir sırasında yaşanan kayıpların önemli bir bölümünü de bu saldırılar oluşturmaktadır. Ancak yine de Osmanlı Hükümeti bu güvensizliğe seyirci kalmamış, 7 Ekim 1915 tarihinde çıkardığı bir yönetmelik ile yolların güvenliğinin sağlanması ve çetelerin cezalandırılması için gereken düzenlemelerin yapılması istenmiştir.

Ermeni tehciri ile ilgili bir diğer iddia da Ermenilerin Deyr-i Zor tabir edilen Suriye'deki kurak çöllere sürüldüğü ve burada ölüme terk edildiği iddiasıdır. Prof. Çiçek bu iddiayı da sorgulamaktadır. Yazara göre Ermeniler yalnızca Deyr-i Zor'a değil, Halep, Urfa, Konya, Balıkesir, Kastamonu vb. vilayetlere de sürgün edilmiştir. Deyr-i Zor'a sürülenler ise susuzluk ve açlığa terk edilmemişler, bilakis Fırat nehri kıyısında konaklatılarak su ihtiyaçları ve iye temin edilerek yiyecek ihtiyaçları elden geldiğince karşılanmaya çalışılmıştır.

Üçüncü bölümün sonunda ise tehcirin yaşandığı başlıca şehirlerdeki göç hikayeleri özellikle Amerikan arşiv belgelerinden yararlanılarak incelenmiştir. Bu çerçevede bu belgelerin doğruluğu tartışılmış ve pek çoğunun kendi içerisinde tutarsız olduğu göz önüne serilmiştir.

'Varış ve Kamp Hayatı' başlıklı dördüncü bölümde yazar öncelikle tehcir edi-

len Ermenilerin sayılarını çeşitli kaynaklara dayanarak tespit etmeye çalışmaktadır. Bu kaynaklarda tehcir edilen Ermeni nüfusunun sayısı 400.000 ila 1.000.000 arasında değişmektedir. Yazara göre kaynaklar arasındaki büyük farklar bu konuda net bir sayıya ulaşılmasını imkansız kılmaktadır. Yine de yazar tehcir edilen Ermenilerin sayısının yaklaşık 500.000 civarında olduğunu bunun üzerindeki sayıların propaganda amaçlı üretilmiş olduğunu ve sürgün edilen Ermenilerin çok az kayıpla yerlerine ulaştıklarını belirtmektedir.

Bu istatistiksel bilgilerin ardından yazar Ermenilerin varış noktalarındaki kamp hayatlarını incelemektedir. Yazara göre bu kamplar pek çok noktalarda kurulmuş ve sürgün edilen Ermenilerin sıkıntılarını hafifletmekte önemli işlevler görmüştür. Ancak kampların fiziksel yetersizlikleri daha fazla fonksiyonel olmalarını engellemiştir. Kamplarda yaşayan en büyük sorunlar ise güvenlik ve sağlık hizmetlerinin yetersizliğidir. Alınan tüm önlemlere rağmen Ermenilere yönelik saldırılar ve salgın hastalıklar adeta kalıcı bir iskan mahalline dönüşen kamplarda da sürmüş ve pek çok Ermeni'nin hayatına mal olmuştur.

Eserin son bölümü 'Kayıplar' başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar bir önceki bölümde yaptığı gibi pek çok kaynaktaki verileri karşılaştırarak Ermeni kayıplarına ilişkin bir fikir vermeye çalışırken bu kaynakların güvenilirliğini sorgulamayı da ihmal etmemiştir. Buna göre özellikle yabancı diplomatların yazdıkları raporlar duyumlardan ibarettir. Raporlardaki cümlelerin başına eklenen 'dedikodulara göre', 'söylendiğine göre', 'güvenilir bir kaynağa göre' gibi ibareler bu bilgilerin dikkatle sorgulanması gerektiğini göstermektedir. Tüm bu kaynakların karşılaştırılması sonucu elde edilen bilgileri değerlendiren yazar, 600.000 ila 2.000.000 arasında değişen Ermeni ölümlerinin sayısının propagandadan ibaret olduğunu belirtmektedir. Tüm bu raporlar hesaba katıldığında bile çatışmalar da veya baskınlarda öldürülen Ermeni sayısı 20.000 kişiyi geçmemektedir. Rus ordusunun geri çekilişi sırasında ordunun peşinden ayrılan Ermenilerin verdiği kayıplarla beraber bu sayı 80.000'i aşmamaktadır.

Sonuç itibarıyla Prof. Çiçek'in bu eseri Ermeni tehciri ile ilgili yazılmış en kapsamlı eserlerden bir tanesidir. Konu ile ilgili hiçbir şey bilmeyen bir okuyucu için bile son derece anlaşılır bir üslupla kaleme alınan eser tehciri yalnızca siyasi ve askeri boyutuyla değil insani ve sosyal boyutlarıyla da değerlendirdiği için son derece önemlidir. Bu noktada yazar mümkün oldukça tarafsız olmaya çalışmış ve konuyu özellikle Batı kaynaklarına dayandırarak incelemiştir. Bununla beraber Ermenilerin çektikleri sıkıntıları ve yaşadıkları kayıpları dile getirmekten de çekinmemiştir. Kısacası, bu eser, Ermeni tehciri ile ilgili başucu kitaplarından biri olarak değerlendirilebilir.

KİTAP TAHLİLİ

Musa GÜRBÜZ

ASAM Türkiye Araştırmaları Uzmanı
mgurbuz@avsam.org

ERMENİ OLAYLARI VE FRANSIZ DİPLOMATİK BELGELERİ

Yazar: Hasan Dilan

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918, (Les Evenements Armeniens dans les documents Diplomatiques Français 1914-1918), Ankara: TTK 2005, XVI. Dizi-Sayı 106; ISBN 975-16-1768-5(tk.)

KİTAP TAHLİLİ

Türkiye Cumhuriyeti çok uzun zamandan beri kendisinin muhatap kılındığı Ermeni soykırımı iddialarına bir taraftan Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Ermeni olaylarının yoğunlaştığı dönemlere ait belgeleri tasnif ederek ve tamamıyla yerli ve yabancı araştırmacıların hizmetine sunarak ve diğer taraftan söz konusu belgeleri yayınlamak karşı koymaya çalışmaktadır. Ancak bu çabalar çeşitli ülkelerin soykırım iddialarıyla ilgili siyasi kararlar almasını engellememektedir.

Ermeni iddialarını ortaya atan bir kısım yazarlar ve Diasporanın yaptığı yayınlarda çeşitli Avrupa ülkesi ile ABD arşiv belgelerini ayıklayarak kullanması ve bu dokümantasyonu kendi tezlerine temel olarak almaları yabancı diplomatik belgelerin yayınına zorunlu hale getirmiştir. Bu işlem bir taraftan objektif çalışmalara imkan verirken diğer taraftan I.Dünya savaşı sırasında propaganda amaçlı kaleme alınmış ve günümüzde diplomatik arşiv malzemesi olarak sorgulama ve iç tenkit dışında bırakılmaya çalışılan belgelerin doğrulanmasına/gerçekleri ne kadar yansıttığını tespiti yarayacaktır. Hatta Türk tezlerinin bu belgelerle desteklenmesi mümkün olabilecektir.

Bu cümleden olmak üzere Türk Tarih Kurumu bir dizi Fransız diplomatik belgesini yayınlamıştır. Hasan Dilan tarafından hazırlanan “*FRANSIZ DİPLOMATİK BELGELERİNDE ERMENİ OLAYLARI 1914-1918*, ; (*Les Evenements Armeniens dans les documents Diplomatiques Français 1914-1918*), 6 cilt olarak yayınlanmıştır. Serinin daha önce tanıttığımız¹ birinci cildinde yazar ; Guerre

1 Ermeni Araştırmaları (Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, ASAM), Kış 2004-İlkbahar 2005, sayı 16-17, 5-78 (C.I.;Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie, Volumes: 848-859, 861-864, Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie/Syrie-Palestine, Volumes: 867-868, 870,872, 874-879, 881-882)

Mondiale 1914-1918/ Turquie, Volumes: 848-859, 861-864; Guerre Mondiale 1914-918/ Turquie/ Syrie-Palestine, Volumes: 867-868, 870,872, 874-879, 881-882 başlıklı ciltleri yayınlamış ve oldukça hacimli bir giriş yaparak Ermeni soykırım iddialarına cevap vermeye çalışmıştır.

Yazar diğer ciltlerde ise Fransız Dış İşleri Bakanlığı arşivinde bulunan aynı serinin “Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie/Arménie, Légion d’Orient, Arméniens du Caucase başlığındaki ciltleri tarayarak yayınlamıştır.

İkinci ciltte yazar 1914-1917 yıllarını kapsayan Ermenistan I ve II dosyalarını yayınlamıştır.² Bu belgeler Fransa’nın kendi diplomatik temsilcileriyle olduğu kadar diğer büyük devletler Rusya-ABD ve İngiltere ile yaptığı yazışmaları ve raporları kapsamaktadır. Ermeni-Rus-Fransız ilişkilerini havi diplomatik belgelerin yanında gazete kupürleri ve gazetelere gönderilen telgraflarda zaman zaman bu ciltte yer almıştır.³

Çok önemli konuları işleyen bu belgeler, Ecmiyazin Patriği Kevork’un diplomatik faaliyetlerini, Ermeni isteklerine destek arayışını ve Ermeni gailisini uluslar arası bir sorun haline getirmeye çalışmasıyla ilgili önemli bilgiler vermektedir.⁴ Hatta mezhep birliği olmayan Roma’nın desteği de göz ardı edilmemektedir.⁵ Diğer ülke Ermeni patriklerinin de Bulgaristan örneğinde olduğu gibi aynı çabaya destek verdikleri görülmektedir.⁶ Ecmiyazin Kilisesinin Bogos Nubar Paşayla ilişkisi açık olarak belgelerde yer almaktadır.⁷

Çukurova bölgesinden Fransızların yaptıkları nakiller ve Musa Dağı olayıyla ilgili doküman bu ülkelerin Ermenilerle olan ilişkisini ve onlar üzerinden ulaşmak istedikleri noktayı göstermektedir.⁸ Selanik’te İngiliz birliklerinde görev yapacak Ermeni gönüllülerinin müracaat formu bu belgeler arasında yer almaktadır.⁹ Belgelerin içinde iki tanesini verdiği bilgi nedeniyle ayrıca zikretmek gereklidir. Birincisi Fransa Van konsolosunun ülkesine gönderdiği rapordur. Burada verilen istatistikî/demografik bilgiler Ermeni tezlerinin doğruluğunu açık olarak tartışmaya

2 C.II; Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie/ Volume: 887: Arménie I, Ağustos 1914-Aralık 1915 Volume: 888: Arménie II, Ocak 1916-Mart 1917

3 C.II, s.30. Bu sayfadaki telgraf Gazete olarak ve akabinde s.32 de verilen telgrafın okunması ayrı belge olarak verilmiş.

4 C.II, s.86

5 C.II, s.85

6 C.II, s. 221

7 C.II, s.88, 230

8 C.II, s.199-205

9 C.II, s.332

açmaktadır.¹⁰ İkincisi ise Ermenilerin gerçek niyetlerinin bağımsızlık olduğunu ortaya koymaktadır.¹¹

Yazar yayınladığı belgelerde oldukça objektif olma gayretinde olmuştur. Ermenilere yapılan ve Ermenilerin yaptığı kötü muamelenin aynı ciltte yayınlanması bilimsellik adına önemli bir adımdır.¹² Yazar haklı olarak Rus ordularının Ermenileri örgütlemesiyle ilgili olarak fazla belge bulunmamasından şikayet etmektedir.¹³ Bu durumun söz konusu belgelere ulaşım ulaşılamamasıyla mı alakalı yoksa bilinçli bir tercih mi söz konusudur? Bu sorunun cevabı belki de Savaş Bakanlığı arşivlerinde gizlidir.¹⁴ Burada çeşitli vesilelerle yaptığımız çalışmalarda Musa Dağı, Adana havalisinden Kıbrıs ve Fransa'ya Ermenilerin nakli vb.. konularında olduğu gibi Ermenilerle ilgili önemli belgelerin bulunduğunu tespit etmiştik.

Üçüncü cilt ikinci cildin devamı niteliğinde belgeleri, yani Ermenistan III klasörünü yayınlamaktadır.¹⁵ Ermenilerin yaptığı katliam ve mezalim açık olarak belgelerde yer almaktadır.¹⁶ Bogos Nubar Paşanın Ermeni sorununu siyasallaştırma ve uluslar arası arenaya taşıma çabaları¹⁷, Kafkasya da ki mücadeleler ve Ermenilerin Türklere yaptığı mezalimin Batıda yankı bulmaması için yaptığı girişimler ilgi çekici belgeler olarak görünmektedir.

Dördüncü cilt "Doğu Lejyonu"na ayrılmış durumdadır.¹⁸ Dört cilt olan bu belgelerin yazarın ifadesiyle son iki cilt Suriye Lejyonlarını ilgilendirdiği için sadece iki cildi yayınlanmıştır. Türk tarihçileri genelde Ermenilerin uğradığı haksızlıkların temelinde bağımsızlık savaşına kalkışmış olmalarını ve bu amaç uğruna Osmanlı Devleti'nin savaşmakta olduğu düşmanlarıyla işbirliği yapmış olmalarını ve hatta onlara katliamlarda önce mihmandarlık ve akabinde de bizzat yapmalarını ararlar. Bu nedenle önce Kafkaslarda Rus-Ermeni ve daha sonra da Fransız-Ermeni ilişkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Doğu Lejyonu ile ilgili belgelerin yayınlanması öncelikle bu ilişkileri ayan-beyan ortaya koyacaktır. Ermenilerin Fransız üniformalarıyla savaşmaları Ermeniler reform istiyordu iddialarını ortadan kaldı-

10 C.II, s.2

11 C.II, s.152-159

12 C.II, s.17, 94: Van'da Ermenilerin yaptığı ve Ermenilere yapılan kötü muamele

13 C.II, s.X

14 (SHAT) Le Service Historique de l'Armée de Terre à Vincennes

15 C.III; Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie/ Arménie, Volume: 889: Arménie III, Nisan 1917-Mayıs 1918

16 C.III, s.211, 213

17 Ermeniler yazışmaları için fransız diplomatik valizlerini kullanmak isteyeceklerdir. C. III, s.230.

18 C.IV; Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie, Volume: 890: Légion d'Orient I, Eylül 1915-Kasım 1916
Volume: 891: Légion d'Orient II, Aralık 1916-Mayıs 1917

racaktır. Bu lejyonun kurulma aşamasından asker toplama ve bozgunundan sonra geri çekilme ve yerleştirme işlemleri bu dokümanların içeriğini oluşturmaktadır.

Beşinci ciltte yayınlanan diplomatik belgeler Kafkasya Ermenileriyle ilgilidir.¹⁹ Belgelerin tarihinden de anlaşılacağı üzere Bolşevik devrimiyle Kafkasya'da yeni dengelerin ortaya çıkması Ermeni teşekküllerini endişeye sevk etmiştir. Hami arayışlarına en iyi cevap verebilecek olan devlet ise Fransa gözükmektedir. Bu nedenle Ermeniler Fransa nezdinde girişimlerde bulunmuşlardır. Belgelerden anlaşıldığı üzere Fransa da bu duruma bigane kalmamıştır.²⁰ Fransa'nın Rusya'nın desteğinden mahrum kalan Ermenilere yeni destekler kazandırmak için ortadan Kürtler nezdinde girişimlerde buldukları görülmektedir. Hatta, Kürtlere bir takım vaatlerde bulunularak ayaklandırılır ise Ermenilerin emellerine daha kolayca ulaşabilecekleri değerlendirilmektedir. Bu tarihten sonra bölgeyle ilgiler daha da artarak devam edecektir.²¹

Bölgesel destek arayışlarını sürdüren Nubar Paşa, Gürcülerle de temasa geçmiştir. Bu temasların sadece bu düzeyde kalmadığı görülmektedir.²² Osmanlı Devleti'nin bölgedeki aktiviteleri Ermeniler tarafından günü gününe takip edilmiş ve Batılı Devletlere raporlar sunularak önlem alınmaya çalışılmıştır.

Serinin son çalışması olan 6. ciltte yazar, 1914-1918 yıllarına ait bir kısmı Ermeni olaylarıyla ilgili olsa da daha ziyade Osmanlı Devleti'nin yaşadığı olaylara ışık tutabilecek belgeleri yayınlamıştır.²³ Bu dönemin önemli olayları arasında Çanakkale ve Gelibolu savaşları, Bulgar ve Yunanlıların savaşa girip girmemeleri, İttihat Terakki kongresiyle ilgili belgeler, dönemin Türk gazete kupürleri, çeviri veya özeti yer almaktadır. Bu dönemde İstanbul'dan Fransız Dışişleri Bakanlığına gönderilen günlüklerin Çanakkale savaşları hakkında olduğu gibi diplomatik faaliyetler ve Osmanlı Devletinin aktiviteleri hakkında önemli malumat verdiği görülmektedir.²⁴

Sonuç itibariyle Hasan DİLÂN tarafından hazırlanan Fransız diplomatik belgelerinde Ermeni olayları serisi Fransız arşivlerinin en çok belgeye ve öneme haiz

19 C.V;Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie,Volume: 894: Arméniens du Caucase I, Ekim 1917-Ocak 1918; Volume: 895: Arméniens du Caucase II, Şubat 1918-Nisan 1918

20 C.V, s. 12,15,16...

21 C.V, s.23-25

22 C.V, s.425,428-447

23 C.VI;Guerre Mondiale 1914-1918/Turquie, Volumes: 896,897,898,900,901,902, 903,904,906, 907,908, 911, 913, 915, 919

24 C. VI, s.51-58, 86-102

olan Dışişleri Bakanlığı arşivindeki dokümantasyonu bilim adamlarının hizmetine sunmuştur. Bilim açısından büyük bir kazançtır. Yazarın da belirttiği gibi aynı belgenin iki kez kullanılması teknik bir sorun olup bilimsel objektifliğine gölge düşürmez. Ancak bazı müsvedde yazıların daktilo edilmiş haliyle birlikte yayınlanmasının yeni baskılarda ortadan kaldırılması faydalı olacaktır.

Belge yayını ile siyasi kararları durdurmak mümkün değilse de siyasi kararların muhatapları olan Türk siyasetçilerinin elini güçlendirmek, konuyla ilgili planlarına dahil olarak destek olmak ve objektif araştırmalara imkan vermek mümkündür. Bu çalışma bu tarz faydaları da sağlayacak ortamı hazırlamaya katkıda bulunmuştur. Böylece I.Dünya savaşı sırasında Ermenilerin ve Türklerin yaşadığı dramatik olaylar gerçek tarihsel ortamı içinde değerlendirilme imkanı bulacaktır.

BELGELER

NEW YORK TIMES GAZETESİNİN 28 EKİM 1916 TARİHLİ NÜSHASINDA YAYINLANAN, OSMANLI HARİCİYE NAZIRI HALİL (MENTEŞE) BEYİN MÜLAKATI

HALİL BEY, İÇİNDE BULUNDUKLARI DURUMDAN ERMENİLERİ SORUMLU TUTMAKTADIR

Osmanlı Hariciye Nazırı Halil Bey, onlara isyan etmemeleri hususunda zamanında uyarılarda bulundu. Türkiye'nin kaybindan dolayı pişmanlık duymaktadır.

Jön Türklerin Ermenilere karşı her zaman dostane bir tutum sergilediğine dair ısrar etmektedir.

Almanların zafer kazanacağını öngörmektedir.¹

VİYANA. Çarşamba, 25 Ekim (Berlin'den Londra'ya 27 Ekim)- Osmanlı Hariciye Nazırı, Halil Bey, Türkiye'nin ekonomik, mali ve askeri durumunun son derece tatmin edici bir düzeyde olduğunu ve Merkezi Kuvvetlerle güçlü dostluk bağları bulunduğunu bugün burada "The Associated Press" temsilcisinin kendisiyle yaptığı röportajda söylemiştir.

Nazır, içinde buldukları durumdan sadece Ermenilerin kendilerinin sorumlu olduklarını söylemiştir. Ermenilerin, Türklerin savaşı kaybedecekleri ortaya çıkmadan önce, İtilaf devletleriyle birlikte hareket etmeleri halinde, Hükümetin en sert tedbirleri alacağı hususunda Ermeni liderlerinin daha savaşın başında uyarıldıklarını söylemiştir. Ancak, buna rağmen Ermeniler, Ruslar Anadolu'yu işgal ettiklerinde ayaklandılar ve Türkler zecri tedbirler almaya mecbur kaldılar.

Nazır, Alman planı uyarınca Osmanlı İmparatorluğu'nda, birçok uzmanın çalıştığı bir gıda komitesinin kurulmasının, büyük nüfus merkezlerinin ve özellikle İstanbul'un beslenme sorununa çözüm getirdiğini açıkladı. Diğer yandan, İstanbul'da beslenme sorununun hafifletilmesi, kentin yakınında konuşlanmış

¹ ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Uzmanı Sevin Elekdağ tarafından çevrilmiştir.

bulunan ve daha önce Gelibolu yarımadasında beslenmeleri gereken askeri birliklerin, gıda kaynaklarına daha yakın olan diğer savaş alanlarına dağıtılmasıyla da mümkün olmuştu. Dolayısıyla, gıda sorunun çözüme kavuşturulmuş olması imkan dahilindeydi ve bunun yanında önceki yılın hasatı çok verimliydi.

Nazır, mali bakımdan, Türkiye'nin, savaşan kuvvetler arasında en güçlü ülkelerden biri olduğunu söyledi.

“Bu açıdan hükümetimizin durumu hiçbir zaman tam olarak anlaşılmamıştır” diyerek sözlerine devam etti. “Jön Türklerin, Ermenileri Türk İmparatorluğu için her zaman değerli varlıklar olarak gördüklerini dile getirmek istiyorum. Gerçek şu ki onlara ihtiyacımız vardı. Ülkenin ticareti büyük ölçüde onların elindeydi ve çiftçi olarak Ermeniler son derece değerlidir. Ancak, onlara köle gözüyle bakmadık. Biz onlarla yönetimi paylaşmak istedik ve bunu yaptık. Nitekim, bunu, savaş çıkmadan önce Osmanlı Mebusan Meclis’inde çok sayıda Ermeni mebusan ve Ayan Meclis’inde birçok Ermeni Ayan üyesinin ve bir de hükümette Ermeni nazırın bulunması ortaya koymaktadır. Hemen hemen tüm nazır vekilleri Ermeniydi ve kabiliyetlerini bildiğimizden onlara siyasi hakları olan nüfuslarıyla orantılı kadrolar vermeye hazırдық.

İhtilalden sonra kısa bir süre için her şey daha iyiye gitti ve Jön Türkler ülkenin gelişmesini baltalamış ve Türkiye'nin eski yönetimini sıkıntıya sokmuş olan soruna nihayet bir çözüm bulduklarına ümit ediyorlardı. Ancak, Balkan savaşı, Ermenilerin ayrılıkçı ideolojilerine yeniden sarılmalarına neden olmuştur. Komiteler, Ermenilere özerk bir hükümet sağlamak amacıyla bir örgüt kurdular.

Ermeniler Uyarıldı

“ Bir halka kendi kendine yönetme hakkını tanımayacak son kişilerden biri olduğumu inanıyorum, ancak Ermenilerin durumunda bunun yapılması gerekmektedir. Anadolu ve Güney Rusya'ya yayılmış olan Ermeniler, sadece Ermenilerle meskun oldukları belirlenmiş mahallerde çoğunluk oluşturmaktadırlar. Bu nedenle, Ermenilerin otonomi kazanması diğer Osmanlı ırklarının bağımsızlıklarını kaybetmelerine yol açacaktır. Bu şartlar altında, Jön Türkler bile Ermeni tasarılarına muhalif çıktılar, ancak Ermenilere adalete uygun olacak şekilde yönetimde daha fazla bir söz hakkı vermek istediler ve bu da yapıldı. Bize en sert şekilde eleştirenler dahi bu durumu inkar edemez.

“Savaş çıktığında Ermenilerin tam olarak ne yaptıklarını biliyorduk. Ülkenin sınırları içerisine, daha fazla bomba, tüfek, cephane ve para aktarıldı ve örgütleri

daha da muntazam bir hale getirildi. O sıralarda Mebuslar Meclisi'nin Başkanıydım ve Ermeni mebuslarla dostluk ilişkilerim vardı, nitekim her zaman olarak da o ırkın dostu oldum. Dolayısıyla Ermeni Temsilcileri bir araya getirdim ve onlara ne yapmak istediklerini sordum. Konuşmanın sonunda, onların tasavvurlarının tamamen ayrılıkçı bir nitelikte olmadığı sürece, bunu anlayışla karşılayabileceğimi söyledim.

“Beyler” dedim , “içinde bulunduğunuz durumu tamamen anlıyorum ve sizin de bizim durumumuzu anladığınızı ümit ediyorum. Kaybetme ihtimalimizin bulunduğu bir savaşa giriştik. Bu da sizin İtilaf devletleriyle düzenlemeler yapmanız için bir fırsat doğuracaktır. Ancak, savaşın kaybedileceği ortaya çıkmadan önce, Türklere karşı hareket etmeniz halinde, Osmanlı Hükümetinin en sert tedbirleri alacağını göz önünde bulundurun. İtilaf devletlerinin karşısına temiz ellerle çıkabilecek şekilde planlarınızı yapın. Bu da hukukun talep ettiği sınırları aşmayacak düzeyde bize destek vermekle mümkündür. İtilaf devlet adamlarının bu yöndeki tutumunuzun doğruluğunu göreceğini ve otonomiye olan talebinizi tanıyacaklarını inanıyorum. Bunu takiben işi bıraktığınız yerden devam edebilirsiniz ki bu konuda size başarı dileklerimi sunuyorum. Ancak hala ayakta olduğumuzu ve sizin tarafınızca yapılmış en ufak yanlış bütün Ermenilere sıkıntı çektirecektir. Sessiz durun ve bu sorunu halletmemizi izin verin. Savaşı kaybettiğimizden emin olduğunuzda İtilaf devletlerine yönelip elde edebileceğiniz her şeyi alın.

Bunu müteakip, Halil Bey, Ermeniler için böyle bir fırsatın çıkabileceğini fark ederek, Osmanlı Hükümeti mensuplarının bu konuda mutabık olduklarını söylemiştir. Halil Bey, Jön Türklerin lideri olan Enver Paşa'nın bir gün Ermeni patriğini çağırıp aynı şeyi söylediğini ancak buna rağmen Ruslar Anadolu'yu işgal ettiklerinde Ermenilerin ayaklandığını ve Türk Hükümetinin Ermeni liderlerine daha evvelden belirtilmiş olan tedbirleri aldığını dile getirdi.

Ermeni örgütünün muntazam olmasından dolayı, ancak ayaklanmanın ilk belirtisi ortaya çıktığı anda tek bir hamle ile alınan bir önlemin bu durumu çözebileceğinden, Osmanlı Harciye Nazırı, örgütün, Ermenilere karşı alınan tedbirleri tek bir bölgeye sınırlamalarını imkansız hale getirdiğini söylemiştir. Halil Bey sözlerine şöyle devam etmiştir:

“Ermenilerin tehciri Osmanlı İmparatorluğunu büyük bir kayıba uğratmıştır. Ermeniler yetenekli ve çalışkandır ve bu sebepten ötürü iktisadi manada değerlidir, ancak ne yapılabilirdi ki? Savaşıyor olmamızdan dolayı, güvenimize ihanet edip sarsılmış olan mevkiimizi güvence altına almak için her türlü yöneme başvurmaya mecburduk.

Askerler iyi savaşmaktadır.

Askeri durumu anlatan Halil Bey, “askerlerimiz her yerde iyi savaşmaktadır ve Dobrudja’da kendilerini kanıtlamışlardır ki bu durum Türkiye’nin İtilaf devletleriyle ayrı bir barış dñzlenmesine gideceği yñndeki yapılmış ve halen yapılmakta olan beyanlara verilebilecek en iyi yanıtıdır. Biz Merkezi Kuvvetlerle yaşayacak veya öleceğiz ve şimdilik askerlerimizin başarısız olacağına dair herhangi bir belirti mevcut değildir- İttifakımızın başında Almanya’nın bulunduğu sñrece bu durum geçerlidir.

“Kazanma ruhunu, teşkilatlandırma alanındaki muazzam kabiliyetleriyle bñtñnleřtirmekte olduklarından, bu savaşta Almanları yenmek mñmkñn değildir. Almanya’nın kazanma isteği ve teşkilatlanmaları Türkiye için başarı ve zaferin garantisidir. Bñyle bir ruh haline bñrñnmñř 70.000.000 kişilik bir halk yenilemez. Tarih boyunca hiçbir halk bu özellikleri bu şekilde bñtñnleřtirememiřtir, bu sebepten dolayı biz Tñrkler savaşın ùlkemiz açısından olumlu bir şekilde sonuçlanacağına emin gñzlerle bakmaktayız.

“Almanya’ya kısa sñre ònce yaptığım bir ziyarette bu hususa kendimi ikna ettim. Savaşın etkileri her ne kadar hissediliyorsa da yarattığı sonuçlar gayet organize ve sistematik bir şekilde ele alınıyor. Cephe gerisinde siyasal yaşamdaki yaraları iyileştirdiği kadar, cephede de korkunç bir savaş makinesi yaratan bu organizasyon insanı şaşırtıyor. Adeta bñyñleyici bir katiyetle hedefine en kısa yoldan sessizce ulaşan bu örgñt insanı olađanñstñ bir şekilde etkilemektedir. Bñyle bir organizasyonun arkasında beyinden daha fazla bir şey olmalı; temelinde halkın iradesi bulunmalı; aynı zamanda hareket gñcñ olarak çok kuvvetli bir vatanserverliğe sahip olmalı. Almanların, savaşın ortaya çıkardığı tñm sorunlara başarılı bir şekilde karşılık verme kabiliyetlerinin izahı ancak bu şekilde yapılabilir.

Türkiye’deki teşkilatlanma ùzerine konuşan Halil Bey, Almanların gerekli olduğu yerlerde yapmış oldukları yardımlarla sñrekli olarak geliştiğini sñylemiřtir.

“Bizim de çok iyi bir teşkilatımız var” diyerek sñyle devam etmiştir: “Tñrk Harbiye Nazırı Enver Paşa’dan sñz ediyorum. Yorulmak bilmeyen bir insan olmasına ilaveten savaşta sadece sistemli çabalara ònem vermekle kalmamış fakat aynı zamanda savaş boyunca bunu takdir ve teşvik etmiştir. Bu bakımdan Enver Paşa bugün Türkiye’nin en bñyñk adamıdır ki bu onun hak ettiği bir ùstñnlñktñr.

Uluslararası ilişkiler ùzerine konuşurken Halil Bey kapitñlasyonlar meselesine değinmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun bu engellerin kaldırılması, savaşın en olumlu sonuçlarından bir tanesi olmuştur” dedi. “Yabancılara verilen garantiler ve onlara sağlanan çıkarlara son verilmiş olmakla beraber, bundan kimse zarar görmedi. Türkiye’nin, yabancılara sağlanan bu özel imtiyazlarının hem gerekli hem de Türkler açısından adil olmadığını göstermek için bir fırsata ihtiyaç duyulmaktaydı. Kapitülasyonların kaldırılmış olmasına rağmen kimse bundan dolayı hasar görmemiştir. Bu durum, İmparatorlukla ilişki kurulmasına izin verdiğimiz ve özgürlüklerine, savaşan diğer bütün uluslardan daha fazla saygı gösterdiğimiz İngiliz, Fransız, İtalyan, Rus ve diğer savaşan tebaalar için bile geçerlidir. Genel kanatın aksine biz barbar bir ulus değiliz.”

Romanya kapana düşürüldü.

Romanya’nın savaşa girmesiyle ilgili olarak Osmanlı Harciye Nazırı şunu söylemiştir: “Bu ülkenin hareket tarzı esas olarak, İtilaf devletleriyle Romanya’nın, Merkezi Kuvvetlerin ne denli zayıfladığını ortaya koymuş olmasından dolayı dikkatimi çekmiştir. Hiç şüphesiz Bükreş’te bulunanlar Merkezi Kuvvetlerin Romanya’ya karşı koyamayacak duruma geldiğini düşündüler, yoksa Romanya böylesine akılsız bir davranışta bulunmazdı. Eğer Bratiano (Romanya’nın Başbakanı), Macaristan’ın önemli bir kısmını ele geçirmeyi düşünmek yerine, bir an için ülkesinin Merkezi Kuvvetler tarafından işgal edileceğini düşünseydi, Romanya bizimle halen barış içinde yaşıyor olacaktı. Ancak, hepsi Merkezi Kuvvetlerin yıkılma noktasına geldiğini düşünmekteydi. Ancak, tam aksine, Romanya’nın karşısına yeni durumla tam anlamıyla başa çıkabilecek bir ordu çıkardılar.

“Batı ve Doğu cephelerinde, büyük taarruzlara geçilmesine ve yeni bir düşmana karşı büyük kuvvetler gönderilmesine rağmen, Merkezi Kuvvetlerin askeri bakımdan halen kuvvetli ve yetenekli olduğunu göstermesi açısından Romanya’nın tecrübesi, dünya için özel bir önem ve değer taşımaktadır. İnsanlığın çıkarlarını gerçekten kalbinde taşıyan bir kişi, Romanya’nın durumunun, her gün Merkezi Kuvvetlerin kaderini tayin edecek yeni planlar yapan bazı İtilaf yöneticileri üzerinde uyarıcı bir etki yapacağını ümit eder.

“Türkiye’de bulunan bizlerin, ulusal bütünlüğümüzü savunma konusundaki kararlılığımız Merkezi Hükümetler tarafından da paylaşılmaktadır. Son yıllarda topraklarımızın önemli bir kısmından mahrum bırakılmış olmamıza rağmen, herkesin rahatça yaşayabileceği zengin bir ülkenin temellerini atmak için İmparatorluktan yeterli düzeyde verimli toprak geriye kalmıştır. Partimiz olan İttihat ve Terakki’nin programı da budur.

BLAMES ARMENIANS FOR A

New York Times 1857-Current; Oct 28,
pg. 9

BLAMES ARMENIANS FOR ALL THEIR WOES

Hallı Bey, Turkish Foreign Minister, Says He Gave Them Fair Warning Against Rebellion.

RECRETS LOSS TO TURKEY

Insists That the Young Turks Have Always Been Friendly to Armenians—Sees Victory for Teutons.

VIENNA, Wednesday, Oct. 25. (Via Berlin to London, Oct. 27.)—The economic, financial and military status of Turkey is highly satisfactory, and her relations with the Central Powers are of the greatest friendship, said Hallı Bey, Turkish Minister of Foreign Affairs, in an interview with The Associated Press representative here today.

The Minister said the Armenians had none but themselves to blame for their condition. He said their leaders had been warned at the beginning of the war that the Government would apply the most severe measures if the Armenians acted with the Entente before they knew the Turks were conquered. But despite this, he said, the Armenians were when the Russians invaded Asia Minor, and the Turks were forced to drastic measures.

The establishment in the Ottoman Empire of a food commission, after the German plan, on which several German experts served, the Foreign Minister explained, had solved the problems of feeding the large centres of population, especially Constantinople, where the work of alleviation had also been furthered by the fact that many troops which formerly had to be fed on the Gallipoli Peninsula and in the vicinity of the city, were now distributed among other war theatres where they were closer to the food supply. It was possible, therefore, that the food problem had been solved, as in addition to this the present year's crop was very good.

Financially, the Minister said, the country was one of the strongest among the European belligerents.

The Armenian question has been disposed of, said Hallı Bey.

"The position of our Government in this respect has never been fully understood," he went on. "I wish to say that the Young Turks have always looked upon the Armenians as a valuable asset to the Turkish Empire. The fact is, we needed them. The country's commerce was largely in their hands, and as farmers the Armenians have a great value. We did not look upon them as valuable chattels, however. We were willing to give them an equal share in the Government, which we did, as is shown by the fact that before the outbreak of the war we had a large number of Armenians in the Chamber of Deputies and also several Senators and a Minister. Nearly all the Vice Ministers were Armenians, because we recognized the ability of the Armenians and were ready to give them their political rights in the tenancy of a proportionate number of public offices.

"After the revolution all went well for a time and the Young Turks hoped they had finally found a solution to the problem which had vexed the old regime in Turkey for many years and had retarded the progress of the country. The Balkan war, however, caused the Armenians to again take up their separatistic ideals. Committees formed an organization with the intention of securing for the Armenians an autonomous government.

Armenians Warned.

"I think I would be the last man to deny a people self-government, but the case of the Armenians is one where this must be done. The Armenians, spread throughout Asia Minor and Southern Russia, are merely a majority in the districts usually designated as Armenian. Armenian autonomy, therefore, would lead to the loss of the independence of the other Ottoman races. Under these conditions even the Young Turks were opposed to the Armenian plan, but in justice they wanted to give the Armenians a fuller share in the Government, which was done, and even our worst traitors cannot deny that.

"When the war broke out we knew exactly what the Armenians were doing. More bombs, rifles, ammunition, and money had been brought into the country, and their organization was made even more perfect. I was then President of the Chamber of Deputies and was very fond of the Armenian members, as I had always been a friend of that race. So I called the Armenian representatives together and asked what they intended doing. At the end of the conversation I told them I could sympathize with their ideals and had always done so as long as they were not entirely separatistic.

"Gentlemen," I said, "I fully understand your position and hope that you understand ours. We have engaged in a war in which we may go down. That will be your opportunity to make arrangements with the Entente, but bear in mind that the Ottoman Government

ALL THEIR WOES

1916; ProQuest Historical Newspapers The

will apply the most severe measures if you act against the Turks before you know we are conquered. Make your plans so that you can meet the Entente powers with clean hands, which you can do by supporting us so far and no further than the law demands. I think the Entente statesmen will see the correctness of such conduct and will recognize your claim to autonomy. You can then take up the work where we left off and to which I wish you every success, but bear in mind that we are not gone yet, and that the slightest false move on your part will bring trouble to all Armenians. Sit quiet and let us try this issue. When you are sure we have lost, go over to the Ententes and get from them all you can."

Hall Bey then said the Ottoman Government was one on this point, realizing that this opportunity for the Armenians might come. Enver Pasha, the leader of the Young Turks, Hall Bey said, called in the Armenian patriarch one day and told him the same thing, but despite this, he said, the Armenians rose when the Russians invaded Asia Minor, and the Ottoman Government took the measures which had been outlined to the Armenian leaders beforehand.

The Turkish Foreign Minister said that the Armenian organization made it impossible to confine the steps taken against the Armenians to a single locality in rebellion, because the organization was so perfect that only a sweeping measure at the first hint of an uprising could meet the situation. Hall Bey continued:

"I will say that the loss to the Ottoman Empire through the deportation of the Armenians has been immense. The Armenian is able and industrious, and, therefore, valuable in the economic scheme, but what could be done? We were at war and obliged, therefore, to employ every means to make secure our own position, which was betrayed so basely through our confidence."

Troops Fighting Well.

"Our troops are fighting well everywhere," said Hall Bey, in speaking of the military situation, "and have just distinguished themselves in Dobrudja, which is the best answer to the statements made now and then that Turkey is about to make a separate peace with the Entente. We stand or fall with the Central Powers, and at present there is nothing to indicate that any of our troops will fall—not so long as we have Germany to head the combination."

"The Germans cannot be beaten in this war because with the spirit to win they combine an unusually high ability as organizers. Germany's will to win and her organization are for Turkey, every guarantee for success and victory. A people of 70,000,000 imbued with such a spirit is unconquerable. Never in history has a people combined these qualities to such an extent, so we Turks look upon an outcome of the war favorable to our country as certain."

"On a recent trip to Germany I was able to convince myself of this. Although the effect of the war is felt, its

consequences are met in such an organized, systematic manner that one is awestruck by this organization which, behind the front, heals the many wounds in the body politic as it inflicts in its character of a terrible war machine on the front itself.

"One is almost impressed with a certain uncanniness in this organization, which moves noiselessly along the shortest line to its objective with a certainty that holds one spellbound. Such an organism must have more than mere brains behind it; it must have the will of the people as its base; it must have the deepest patriotism as motive power. Only in that manner can the German ability to meet successfully every problem the war has produced be accounted for."

Speaking of organization in Turkey, Hall Bey said it was constantly improving, with the aid of the Germans wherever that was feasible.

"We have quite an organizer ourselves," he continued. "I refer to Enver Pasha, (Turkish Minister of War,) who, in addition to being as indefatigable as he ever was, has shown during the war that he not only appreciates systematic effort, but is able to inaugurate and promote it, so that Enver Pasha today is Turkey's biggest man—a distinction he well deserves."

In discussing international relations, Hall Bey touched upon the questions of capitulations.

"The elimination of these handicaps to the Ottoman Government," he said, "has been for Turkey one of the best results of this war. Though these guarantees for foreigners and their interests have been abolished, none has suffered through it. Turkey needed a chance of demonstrating that these special privileges to foreigners in the empire were both unnecessary and unjust to the Turks. Though the capitalization had gone, nobody has been hurt, not even the English, French, Italian, Russian, and other belligerent subjects whom we permit to carry out affairs in the empire and whose personal freedom we have respected to a greater degree than any nation at war anywhere has done. We are not a nation of savages, as the popular belief has been."

Rumania Drawn Into Trap.

Regarding Rumania's entry into the war, the Turkish Foreign Minister said: "The action of that country is principally remarkable to me for one thing, in that it indicated to what extent the Entente and Rumanian statesmen thought the Central Powers had been weakened. Undoubtedly men in Bucharest imagined the Central Powers had reached the stage in which they were unable to fight against Rumanian troops, otherwise Rumania would not have taken so foolish a step. If Brătianu, (the Rumanian Premier,) had thought for one moment his country might be occupied by the Central Powers, instead of the Rumanians holding a good share of Hungary, Rumania would still be at peace with us. But

YAZARLAR İÇİN BİLGİ NOTU

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Üç Aylık Bilimsel, Hakemli Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi

Ermeni Araştırmaları çalışmanın teslimi anında başka bir yayın kuruluşu tarafından değerlendirilmeye alınmamış bilimsel çalışmaları kabul eder. Makalelerin ilke olarak 8000 kelimeyi, kitap tahlillerinin ise 3500 kelimeyi geçmemesi gerekir. Çalışmalar mümkün olduğunca anlaşılır bir dilde, fakat bilimsel standartlar ve derginin koymuş olduğu kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanmalıdır. Özel olarak talep edilmemiş çalışmalar yayınlanmasın iade edilemez. Bu nedenle gönderilecek her çalışmanın yazarı tarafından bir örneğinin elde tutulması tavsiye edilir. Bu konuda yayıncı kuruluş hiçbir sorumluluk kabul etmez. Yayınlanmak üzere gönderilecek yazılar şu adrese gönderilmelidir: Ermeni Araştırmaları, Konrad Adenauer Cad., No:61, Yıldız, Çankaya, Ankara. Çalışmalarını e-mail ile gönderecek araştırmacıların bu konuda öncelikle editör ile temasa geçmesi, çalışmasını daha sonra göndermesi beklenir. Ayrıca e-mail ile yazı gönderen yazarlar çalışmalarını gönderdikten sonra alındı teyidini aldıklarından emin olmalıdırlar. E-mail adresi: info@eraren.org

Teslim Normları: Yazarlar editör ve hakemler tarafından incelenmek üzere çalışmalarını dört kopya olarak göndermeli, bunun yanında çalışmanın floppy disk kopyasını da eklemelidirler. Diskin üzerine yazının kayıt şeklinin açıkça belirtilmesi özellikle tavsiye edilir. Ayrıca makale taslaklarına çalışmanın içeriğini ve amaçlarını açıklayan geniş bir özet eklenmelidir. Özetler İngilizce yazılar için Türkçe, Türkçe çalışmalar için ise İngilizce beklenmelidir.

Makale taslakları bir buçuk yada iki aralıklı olarak yazılmalı, hakemlere inceleme yapabilmeye kolaylığı sağlayabilmek amacıyla kağıdın her iki tarafından yeterli miktarda boşluk bırakılmalıdır. Sayfalar sıralı bir şekilde numaralandırılmalı, kağıdın sadece bir yüzü kullanılmalıdır. Çalışmanın kapağında yazarın tam adı, unvanı, kurumu ve çalışmanın tam adı yer almalıdır. Uzun başlıklardan kaçınılmalıdır. Ayrıca iletişim adresi, mümkün olduğu durumlarda telefon, faks ve e-mail adresleri de kapak sayfasında belirtilmelidir. Katılımcılar bölümü için yazarın kısa eğitim ve iş geçmişi en fazla 30 kelime olarak belirtilmeli, yapılmış olduğu bilimsel çalışmalar listelenmelidir

Dipnotlar ve Kaynakça: Çalışmanın sonunda kullanılan kaynaklar belirtildiği şekilde verilmeli, dipnot kullanılması halinde yazar, kitap adı, (Basım yeri: yayınevi, tarih)sırası izlenmelidir.

Örnek:

1. Yusuf Halaçoğlu, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918, (Ankara: Türk Tarih Kurumu basımevi, 2001)
2. Halaçoğlu, Ermeni..., s. 23.
3. Justin McCarthy, 'I. Dünya Savaşı'nda İngiliz Propagandası ve Bryce Raporu', içinde Hasan Celal Güzel (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu, (Ankara: Yeni Türkiye, 2001), ss. 21-37
4. Bilal N. Şimşir, 'Amerika'da Ermeni Lobisi Ve Lozan Anlaşması Kavgası (1923-1927)', Ermeni Araştırmaları, Cilt 1, No. 3, Eylül-Ekim-Kasım 2001, ss. 34-66.

Düzeltilme: Yazarlar gerekli görülmesi halinde hakem kurulu yada editörce yapılmış olan düzeltmeleri en geç 48 saat içinde gerçekleştirip dergiye tekrar göndermelidirler. Editörler'den yazınızı tekrar yazmalarını, düzeltmelerini vb. beklemeyiniz.

Kıbrıs Bülteni

Bilgi için: ASAM Türk-Yunan Sorunları Uzmanı Sema Sezer

ssezer@avsam.org

graf
C 0.312.468.2795

haberler

yorumlar

gözden kaçanlar

KKTC ve Rum Kesimi'nde iç siyaset

Rum basınında Kıbrıs meselesi

uluslararası aktörlerin tutumu

www.avsam.org

FOREIGN PRESS REVIEW

Relevant news, views, comments and analysis
around the world

DIŞ BASINDAN HABER ve ANALİZLER

Türk dış politikası, ABD dış politikası, Ortadoğu siyaseti,
Avrupa entegrasyonu, küresel ve bölgesel aktörlerin
iŐlkileri üzerine en can alıcı analiz ve haberler..

Okuyuculara zel hizmet:

Hızlı okuma kolaylığı

Tam metinli kitap taraması

Baş yazılar

Fikir yazıları

Haber yorumları

Akademik yayınlar

Think-tank analizleri

Uluslararası kurumların analizleri

www.avsam.org/fpr

www.avsam.org

Bilgi için: ASAM ABD Uzmanı Őanlı Bahadır KOÇ sbkoc@avsam.org

